

VIGILIA

1978
január

LUKÁCS LÁSZLÓ

AZ EMBER: ÉG ÉS FÖLD FIA

HEGYI BÉLA

DÉRY-LEVELEK, KOMMENTÁROK

SULYOK ELEMÉR

AZ ISTEN MEGKÖZELÍTÉSÉNEK ÚTJAI

HÉDERVÁRI PÉTER: **Az egyiptomi tíz csapás és az Exodus összefüggése a Szantorin vulkán kitörésével**

BÁLINT ENDRE: **A Jeruzsálemi Biblia ürügyén**

SÁRY GYULA: **Michelangelo tanulmányok**

DIENES VALÉRIA: **Eszmélődés**

SZILI LEONTIN: **Éjszakai séta**

PÁLOS ROZITA, PUSZTA SÁNDOR és VÁROSI ISTVÁN **versei**

HÖLVÉNYI GYÖRGY: **Adatok Prohászka három művének indexre tételéhez**

Búcsú Dévényi Ivántól — A „Krisztus követése” új kiadása (Síki Géza), **Koncertekről** (Tóth Sándor) — Győr orgonarégiségei — Bach zenekari szvitjei lemezen, **Vujicsics Tihamér búcsúja** (R.L.) — Magyar népdaltípusok — **Cardenal nyolc boldogsága** (H. B.)
Galimbertiné Dénes Valéria emlékezete (D.I.)

1

Ára 12 Ft

Vigilia

43. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

LUKÁCS LÁSZLÓ	Az ember: ég és föld fia — — — — —	1
SULYOK ELEMÉR	Az Isten megközelítésének útjai — — — — —	9
DIENES VALÉRIA	Eszmélődés — — — — —	15
HÉDERVÁRI PÉTER	Az egyiptomi tíz csapás és az Exodus valószínű összefüggése a Szantorin vulkán bronzkori kitérésével — —	17
PUSZTA SÁNDOR	Alkonyi hazatérés; József (versek) — — — — —	23
SÁRY GYULA	Michelangelo tanulmányok — — — — —	25
PÁLOS ROZITA	Szomorúságod okai és oktalansága, Hidd el. Csak (versek) — — — — —	28
HEGYI BÉLA	Déry-levelek, kommentárok — — — — —	29
VÁROSI ISTVÁN	Ki vagy?, Hetvenkedés, Ágoston (versek) — — — —	35
BÁLINT ENDRE	A Jeruzsálemi Biblia ürügyén — — — — —	36
GREGUSS SÁNDOR	Hajónk teste reszket, Zsoltár (versek) — — — — —	40
SZILI LEONTIN	Éjszakai séta (elbeszélés) — — — — —	41
BABITS ISTVÁN	Goethe-versek fordításai — — — — —	48
VASADI PÉTER	Hogy hallgat (lírai meditáció) — — — — —	49
HÖLVÉNYI GYÖRGY	Adatok Prohászka három művének indexre tételéhez	50
K É P E K	<i>Bálint Endre</i> munkája a hátsó II. borítón, <i>Scholtz Erik</i> művének reprodukciója az 55. oldalon, <i>Gancz Miklós</i> grafikája a 70. oldalon.	

N A P L Ó

Dorombay Károly: Dévényi Iván (1929—1977) — 54; *Krasznay József*: Emlékezés Mihályfi Ákosra — 56; *Siki Géza*: Krisztus követése — 57; *Tóth Sándor*: Penderecki Lukács-passiója; Koncertek — 60; *D. I.*: Galimbertiné Dénes Valéria emlékezete — 62; *R. L.*: Bach zenekari szvitjei; Győr orgonarégiségei — 64; *Tájékozódás* — 66; *R. L.*: A pálya vége; Magyar Népdaltípusok — 67; *H. B.*: Cardenal nyolc boldogsága — 69; Zsinatutáni értelmező kisszótár a hátsó I. borítón; *Idegen nyelvű tartalomjegyzék* — 71.

Felelős szerkesztő: RONAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 137-438. 173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda. Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Rpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 11,80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12,— Ft. Előfizetés: egy évre 140,— Ft, félévre: 70,— Ft, negyedévre: 35,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921

AZ EMBER: ÉG ÉS FÖLD FIA

Alig egy éve jelent meg a magyar könyvpiacra is a világhírű antropológus, Arnold Gehlen könyve *Az ember* címmel. Gehlen alapelvül a természettudományos következetességet választja: állításaiban semmiképpen sem akarja túllépni a biológia tudományos körét. Tárnyilagos szerénysége azonban sejteti, hogy nem csupán a tudós módszeressége zárja ki a filozófiai-ideológiai érveléseket. Sokszor csalódott már a különböző céloktól és elgondolásoktól vezérelt elméletekben, amelyek tévútra vagy zsákutcába vezettek az ember megismerése közben.

Tévedései ellenére az ember legfontosabb kutatási területe: önmaga. Akár tudományosan vizsgálja, akár személyes és konkrét életkérdésként közelíti meg, legfontosabb kérdésére nem kap választ sem a biológiától, sem a többi természettudományoktól: „Ki vagyok én, és miért élek?” Diogenész fényes nappal fákllyával kereste az embert. Ha világosabbá lett is azóta a világ (mint a felvilágosodás gondolta), vagy legalább erősebb lett is kezünkben a tudomány lámpásának fénye — éppúgy keresi ma is az embert az ember.

Az ember önértelmezésének útjai

A történelem előtti mítoszok, a különböző filozófiák és vallások egyaránt észreveszik az ember sajátosan *kettős természetét*. „Ég és föld fia”: teste, anyagisága révén rokon az állatvilággal, „lelke”, „értelme” révén azonban föltte áll annak, s az istenekkel, a Világlélekkel, a túlvilággal rokon (vö. a görögöktől származó két legősibb meghatározást: animal rationale, zoón politikón). (1.)

E kettősséget kezdettől fogva vallották, bár nem volt tisztázva sem e két elemnek egymáshoz való kapcsolata, sem a testnek az anyagvilághoz, sem a léleknek az „istenek”, a „szellem” világához való viszonya. E hármas viszony földérléséhez a legtöbbet a görög filozófia és a bibliai kinyilatkoztatás adott hozzá.

Az európai embereszmény e kettős örökségből alakult ki. A *görögtség szerint* az ember — értelme révén — a világ ura. Bár maga halandó, de műve — és lelke — halhatatlan. Az Antigoné kardala így magasztalja az embert: „Sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb...” Az ember föltbe kerekedik az anyagvilágnak, de föltte egy sokkal hatalmasabb világ kezdődik.

A görög *mitológia* világa felnyúlik az Olimpuszra, a halandó emberek föltte a halhatatlan istenek színes, szép világa helyezkedik el (bár a kiszámíthatatlan, ismeretlen Végzet ráborul az ő életükre is). A görög *filozófia* pedig felnéz a változó dolgok világából az első változatlan Mozgatóra (Arisztotelész), az anyagvilágból az örök Jó eszméjére (Platón). E két következtetés hatalmas lépést tesz előre a végső valóság megismerésében, de hiányzik belőlük a mitológia által felkínált személyes összetartozás melegsége.

A *Biblia szerint* az ember Isten teremtménye: a föld porából, de Isten hasonlóságára, alkotva. Isten akaratából, neki felelősen „hajtja uralma alá a földet”. Az Antigonéval egyidős 8. zoltár Istennek ad hálát az ember nagyságáért: „Úristen, szerte a világon / milyen dicsó a Te neved! / Mit ér az ember, hogy Te rá figyelj, / emberfia, hogy rá gondot viselj? / S Te csaknem egyenlővé tetted istenekkel, / megkoronáztad dicsőséggel, tisztelettel.”

Isten föltlenül és minden szempontból föltte áll az embernek; hatalmas mégsem nyomasztó, hiszen szeretettel gondoskodik róla. Krisztusban tudjuk meg, hogy mindenhatósága és gondoskodó szeretete egymástól elválaszthatatlan. „Isten a szeretet”: elérhetetlenül fölttünk áll, és ugyanakkor minden emberi egységnek közelebb van hozzánk.

Isten abszolút és végtelen személy: *transzcendenciája és személyvolta* biztosít „életteret” a végtelenbe vágyó, személyiségének kibontására törekvő embernek. A kereszténység egy hatalmas, eget-földet átfogó rendszer részeként értelmezi az embert. Parányának látja, hisz mérhetetlenül nagy a föltte levő Isten. De óriásnak is, aki éppen azáltal nőtt föltbe a világnak, hogy a végtelennel áll kapcsolatban. (Jellemző módon éppen ezt a kettőt, a transzcendenciát és a személyességet érzi a legjellemzőbbnek és legjelentősebbnek Roger Garaudy is az 1960-as évektől kibontakozott marxista-keresztény párbeszéd kapcsán.) (2.)

Az újkor embere viszont *autonómiára* törekedett. A világot és önmagát nem Isten teremtésének tartotta, hanem önálló természetnek. (3.) Szemhatára megmaradt az anyagi mindenségben belül: egyre szorosabb kapcsolat fűzte a világhoz, s egyre határozottabban kétségbe vonta minden világfölötti valóság létét. Valóságosnak csak azt tartotta, amit maga is racionálisan ellenőrizhetett, megfigyeléssel, kísérlettel vagy számítással. Saját erejét látta abban, hogy fölébe kerekedik a világnak, átalakítja a természetet, sőt a lehetőségek határait egyre tágitva manipulál a világgal és önmagával, megváltoztatva a természeti és társadalmi viszonyokat az ember érdekében. E szemlélet számára a kereszténység által hirdetett transzcendencia naiv, sőt káros illúzió, a személyesség hangsúlyozása pedig a fejlődést gátló individualizmusnak látszott.

Az emberi nagyság büszke öntudata azonban nem maradt egyértelmű. Ember és világ új kapcsolata, a manipulálás egyre korlátlanabb lehetőségei nemcsak az ember nagyságát igazolták, hanem megmutatták esendő és törpe voltát is. *Linné* és *Darwin* felfedezései után úgy tűnhetett, nincs is lényeges különbség az ember és az állatok között. *Marx* és *Engels* a történelmi-társadalmi viszonyok hatását térképezik föl az ember életében: felismeréseik fényében úgy látszhatott, hogy az ember a társadalmi erők eredője csupán. *Freud* föltárja az embert irányító tudatalattijának világát: ez a felfedezés vak ösztönök személytelen küzdelmének mutathatta az ember életét.

Századunk első felének emberképében a magabiztos büszkeség így összevegyült a csalódottsággal, majd ez az érzés a század második felében az embernek biológiai-pszichikai-fegyveres manipulációja láttán riadalommá fokozódott. Nemcsak *Kafka* maradt máig népszerű, de szorongása újrakél *Beckett*, *Jonesco* és mások műveiben.

Századunk második felének embere felülvizsgálja helyzetét: létének föltételeit és jövőjének lehetőségeit. Kevés számára, hogy bár ő a legfejlettebb lény a világnak, mégis csak a fejlődés egy meghatározott fokán áll. Igényli önmagának és a világnak beteljesedését, a „személyes transzcendenciát”.

A középkor hitt az égben: Isten jelképének és otthonának tartotta. Az újkor az autonóm embert a föld kizárólagos urának tartotta, s a kiűritett eget is birodalmához csatolta: megalázná az embert, ha egy végtelen személy állna fölötte. E „földi ég” azonban elégtelennek bizonyult. Korunk éppen az egyre emberebb élethez szükségesnek érzi az „égi ég” életterét: az embert föltétlen vágy hajtja határainak mindenkori átlépésére és személyes beteljesülésére. *Garaudy* megfogalmazásában: „A transzcendencia többé nem Isten tulajdonsága, hanem az ember dimenziója, tapasztalataink és tetteink dimenziója. Az, ami sajátosan emberi az emberben, ami fölébe emeli annak, ami benne állati és elidegenült.”

Egybeér-e a kettő: a transzcendens Isten és a transzcendenciára törekvő ember? Égi vágyaink eltalálnak-e az „égi égig”, az Abszolút Transzcendenciáig?

Az ember transzcendencia-pontjai

Az ember véges: áthághatatlan gátak közé zárja a tér és az idő. Mégis nyitott: életének legfontosabb pontjain átfúrja a véges lét felszínét, hogy a végtelenbe eresse bele emberségének gyökereit. *Pascal* révén vált szállóigévé, de jóval korábbi a mondás, hogy „az ember végtelenül felülmúlja önmagát”. Többre törekvése határtalan: életösztonénél is erősebb transzcendencia-igénye jelzi, hogy nemcsak ennek a világnak tagja, hanem gyermeke és örököse a transzcendens túlvilágnak is. Az „mond igent az emberre” igazán, aki utat nyit transzcendencia-igényének is.

Az ember szakrális transzcendencia-igénye a vallásokban fejeződik ki. Három profán transzcendencia-élményt azonban többé-kevésbé tudatosan és intenzíven minden ember megél: a megismerés folyamatában, a szabad alkotásban és a szeretetben. *Gregory Baum* „mélyélményekről” beszél: vallásos mélyélményeknek a Szentnek és az Esetlegesnek a megélését mondja, profán mélyélményeknek pedig a barátságot, a találkozást, a szolidaritást és a részvétet. (4.) *Karl Rahner* egész munkásságán keresztül tanulmányozza az emberélet mélyeiben megélt végtelent. Az ember — mondja — a végtelen titok fölött jár, s csak akkor lesz önmagává, ha átadja magát ennek a Titoknak. A Titok az emberélet során többféleképpen bukkanhat fel: az egyedül vállalt felelőségben, a föltétlen szere-

tetben, az önfeláldozóan vállalt halálban, az örömben, a szenvedésben, a vágyakozásban, a szorongásban, az igazságosságban, a békében, a szépségben, az irgalomban — ezekben az élményekben az Abszolút Végtelen jelentkezik az ember életében. Legvégül, leegyszerűsítve és kisarkítva, így fogalmaz: az ember csak két lehetőség között választhat: vagy belenyugszik végeességébe, és hagyja magát sodortatni a „frusztrációs szorongás” által, vagy fölveszi Krisztus keresztyét, és rábízta magát hitben és reményben a lét végtelen Titkára, Istenre. (5.)

J. B. Lotz az ember alapvető cselekvési formáiban elemzi az Abszolútot: „az emberi tudás rész-vétel az abszolút Mindentudásban; az emberi akarás a határtalan Jóban és az Abszolút Szabadságban, az emberi alkotás az Abszolút Teremtésben. (6.)

Tovább sorolhatnánk azokat a kísérleteket, amelyek értelmezni és rendszerezni próbálják az embernek a transzcendenciával érintkező pontjait. (7.) E transzcendencia-pontok tudományos rendszerezése még várat magára. Nem pontosan tisztázott antropológiai jelentőségük sem. Filozófiai-világnézeti vitakérdés az, hogy mi teszi lehetővé a transzcenziót: elég-e hozzá az ember határtalan magasba törő lendülete és a világ üres végtelene, vagy pedig a végtelen Isten ad teret, az ő kegyelme erőt ehhez a szárnyaláshoz. De abban egyetért mindenki, aki igenli az embert, hogy e pontokon megfigyelhetők az ember olyan lényeges dinamizmusai, amelyek túlhaladják mind az egyes ember, mind az egész emberiség életét és hatókörét.

Vizsgálatuk közelebb segíthet a három főnti kérdés tisztázásához, az ember megismeréséhez.

Legelevenebb és légáltalánosabb élményünk erről a minden végesen átlóró hajtóerőről a megismerés, a szabad alkotás és a szeretet transzcendencia-pontján támad.

A megismerés

Az ember megismeri a külvilágot és önmagát. Az érzéki észleléssel szerzett ismereteket fogalmi gondolkodással alakítja magasabbrendű, az állatok számára elérhetetlen tudássá. Ismereteiből absztrahál és általánosít, fogalmat alkot a létezőkről. A dolgokat — elvont fogalmukat felhasználva — egymásra vonatkoztatja (a logika kifejezésével „ítéletet alkot”, a nyelvtan megjelölésével valamiről valamit állítva mondatot formál).

Megismerésével az ember tudásra tesz szert. A világról szerzett tudását „hazaviszi”, s bár a megismerés folyamata biológiai folyamatokhoz kötött, „szákmanya” mégsem anyagi többletet jelent számára.

E gazdagodás módjáról személyes tapasztalatunk tudósít. A megismerés folyamatában az ember kezdetől fogva megtapasztalja saját *kutató énjét* is: én ismerem meg a világot, amely „van”, éppúgy, mint én „vagyok”, amelytől mégis el tudok különbülni, éppen növekvő tudásom és éntudatom által.

Önmagát *kutatásának-tárgyává* is teheti: „van” ő maga is, mint a többi dolgok, vizsgálhatja magát a többi lényekhez hasonlóan. Magát tehát kívülről is megismerheti, belülről is átélheti: a kettő egy egységes éntudatban egyesül. A világról és önmagáról gondolkodó ember „eszmélkedik”. A tárgyak és a többi élőlények is vannak, de „eszméletlenek” az emberhez képest: bennük a valóság nincs magánál, csak az emberben ébred öntudatra.

A megismerő ember számára a világ nem ingerhalmaz, hanem „tárgyilagos” *külvilág*. Nem elégszik meg (nem elégedhet: különben belepusztulna!) az érzékszerveivel felfogott ismeretekbe: egyre többre törekszik, többet akar tudni a világról és magáról: egyre egyetemesebb és lényegesebb összefüggéseiben (azaz: egyre igazabban) ragadja meg mindkettőt. A természeti törvényszerűségek révén föltárja nemcsak a térben (a nagy távolság vagy a parányi méretek miatt) messze eső valóságokat, hanem az időben távol történt eseményeket is: felkutatja a múltat, és következtet a jövőre.

Kutatása tágasságában és mélységében is túllép környezetén. Kérdései tágasságukban a világ (és önmaga) egészére, mélységükben a lét (és önmaga) értelmére irányulnak. A világot kérdezhetőnek találja, önmagát pedig a kérdésre alkalmasnak, sőt arra rákényszerítettnek. A kérdéseire szerzett válaszoktól megokosodva egyre eredményesebben tud kérdezni és választ kapni. A világ belső szerkezetét, „Logoszá” föltárva gazdagítja tudását és öntudatát, s ezáltal magát a világot:

„A lét dadog, csak a törvény a tiszta beszéd” (József Attila). A világot fokoatosan megismerő ember olyan, mint a hegyre lassú szerpentin felé kapaszkodó turista: egyre magasabbra jutva egyre szebb kilátása nyílik az alatta elterülő vidékre — de egyre tágasabban nyílik fölfele az ég horizontja is.

Nem csupán szüntelen-nyugtalan kérdezősködés ez, hanem célját kereső s egyre tudatosabb kérdés: az ember egyre tágasabban és mélyebben nyitottá válik. Nem áll meg az ésszel mérhető világ egészénél sem, hanem tovább kérdez, túl mindenben, ami fogalommal körülhatárolható, rákérdez a végtelenre és a valóság végső értelmére. *Szent Tamás* szerint minden megismerésben benne rejlik az abszolút Igazság (Isten). *Heidegger* szavával a Lét horizontként sejjik fel a létező dolgokat megismerő értelem szemhatárán. *Rahner* Heidegger tanítványának vallja magát: a heideggeri léthorizontból tovább következtet az Abszolút Létre, Istenre, az ember föltétlen nyitottságát a létre pedig úgy értékeli, hogy ez teszi alkalmassá az Abszolút Lét föltárulkozásának, a kinyilatkoztatásnak befogadására. „Az ember megnyitottsága: képes meghallani Isten esetleges megnyilatkozását” — mondja. „Abszolút nyitottság ez egy szabad személy szabad önközlésére.”

De ha nem jutunk is el eddig következtetéseinkben, az ember mindenképpen az örök kérdezőnek bizonyul. *Rahner* szerint ebben áll a szellem transzcendenciája: „Az ember szükségszerűen az, ami: minden cselekvésében és gondolkodásában a létre kezd rá”. (8.) „Ráharap” a létre, amely sorsa és osztályrésze, anélkül, hogy elkészülhetne vele, s lenyelhetné.

Hívó és nem hívó különbözőképpen értelmezi ezt a határtalan létre nyitott kérdést, aki az ember. „A tudomány történeti fejlődése azt mutatja, hogy mindazok az anyagi összefüggések, amelyeket valaha »végsőnek«, »megismerhetetlennek« tekintettek, később mindig közbülsővé és megismerhetővé váltak, s magaslaturokról ismét új, meghódítandó csúcok felé nyílt kilátás. Semmi okunk feltételezni, hogy a megismerésnek elvi határai vannak az emberiség létének határai közt — éppen úgy végtelen folyamat ez, mint maga az anyagi világ” (9.) — így látja *Lukács József* a materialista tudós szemével. *R. Garaudy* tágasabban értelmezi a megismerés határtalanságát, hiszen az ember végső kérdései túlnyúlnak az anyagvilágon is: „Utalva arra, amit Marx a kereszténység »emberi mélységének« nevezett, volt alkalmunk javasolni, mit vehet át a marxizmus a gazdag keresztény örökségből. A marxista humanizmusnak foglalkoznia kell az ateizmusból hiányzó kérdésekkel, amelyeket az ember fölvet az élete és a halála értelmével, eredetével és végének problémájával, gondolatainak és szívének igényeivel kapcsolatban. A vallás nagysága abban rejlik, hogy választ követel ezekre a kérdésekre; gyöngesége és kudarca pedig az, hogy dogmatikus válaszokat ad rá, amelyek a tudás egy meghatározott fokához kötődnek.” (10.)

Rahner nem győzi ismételni, hogy a kérdező ember az Abszolút Titokkal kerül szembe. A hit válasza egyáltalán nem valami népszerű vagy „dogmatikus” formula, hanem a lét magát közlő, Abszolút Szent Titkának befogadása. „Az ember transzcendenciája ráirányul a magában tökéletesen megvilágított, tehát maradéktalanul megismerhető létre. Az ember nyitott Istenre, aki szabadon, szuverénül cselekedhet az emberrel. Az Isten abszolút létére irányuló transzcendencia az áthatolhatatlan Misztérium elé állítja az embert, akinek útjai kikutatathatatlank, végzései kiszámíthatatlanok.” (11.) Szent Pál ebben látja apostolságának célját: „Ennek lettem szolgálja az Istentől értetek kapott hivatásnál fogva, hogy Isten ígését érvényre juttassam: azt a titkot, amely századok és nemzedékek óta rejtve volt, s amelyet most kinyilatkoztatott szentjeinek” (Kol 1, 26.).

A beteljesülés szabadsága

Ismereteit nem önkéntelenül vagy ösztönösen szerzi meg az ember. Szándékos, szabad elhatározás indítja a valóság mélyebb megismerésére (nem pusztán a táplálékszerzés vagy a játék ösztöne).

Az ember megismerő tevékenysége béna volna akarata nélkül. Akarata indítja el a kérdezést, irányítja rá a világ egyes tárgyaira, hogy begyűjthesse a megszerzett tudást. Növekvő tudása birtokában erősödő, célirányosabb akarattal indulhat neki a világnak, újra egyre többet hazahozva a világból egyre gazdagabb, egyre otthonosabb, egyre öntudatosabb önmagába.

Akarata a világnak nemcsak megismerésére, hanem alakítására és alkotására is törekszik. Növekvő tudásával átalakítja a természetet, és számára egyre kedvezőbb környezetet hoz létre maga körül: megműveli a természetet, sőt önálló technikai-tudományos-művészi alkotásokat is hoz létre.

Alakító-alkotó tevékenységének azonban a kultúrájánál is fontosabb célja: *önmaga*. Ismeretével és akaratával nem pusztán birtokba veszi „öröktől” vagy „születésétől” készen levő önmagát, hanem élete során hozza létre azt, aki igazában ő maga. Az ember: *személy*, aki — a világgal és más személyekkel kölcsönhatásban — adottságaiból önmagát hozza létre.

Vizsgálni lehet az ember e szabad alkotásának kezdeteit: milyen kötöttségekből bontja ki a környezetétül szolgáló természetet? milyen öröklött és környezeti hatásokból szabadítja fel saját egyéniségét?

Jobban izgatta azonban az embert e folyamat végpontja: meddig juthat el szabadságában, beteljesülésében? Mekkorrá válhat „életműve”? Eljuthat-e egy relatív beteljesülésig, az abszolút teljességig?

Hogy e kérdésre válaszolhassunk, személyesre kell fordítanunk a szót, hiszen ez a kérdés a legélesebben nem általánosságban vetődik fel, hanem személyes életsorsunk szempontjából.

Kosztolányi Dezső *Halotti beszéd* című versében egy jellegtelen, egyszerű, szürke átlagembert búcsúztat el az élettől, aki minden átlagossága ellenére egyszeri és egyetlen: „Homlokán feltündökölt a jegy: hogy milliók közt az egyetleny”. „Ilyen az ember: egyedüli példány.”

Elérheti-e a teljességet, az öröklétet az ember, aki meghatározott helyen és időben születik és meghal, s kurta életét számtalan történelmi-társadalmi-biológiai kötöttség között éli le?

Az embert eszmélődésének kezdetétől izgatta, hogy az állatokéhoz hasonló testi szervezete és páratlan személyisége milyen kapcsolatban van egymással. *Platón* nyomán a görög filozófia a dualizmust vallotta: az embernek halhatatlan lelke és halandó teste van; a test „jármű”, amit a lélek életfogytig használ.

A *Biblia* szerint az ember egységes egész. A „test” és a „lélek” szóval is magát az élő embert jelöli. A kettő együtt egy személy. (12.) Szent Pál továbbfejleszti az Ószövetség szóhasználatát: a bűnnek és a halálnak kiszolgáltatott „érzéki testet” a feltámadásban újjászülető „szellemi testtel” állítja szembe (1 Kor 15, 46—49; *Fil* 3,21.).

A platonista és a biblikus hagyomány összevegyüléséből alakul ki az a ma is elterjedt szóhasználat, amely az embernek határtalanul nyitott, személyes arculatát nevezi léleknek, térrel-idővel határolt arculatát pedig testnek.

Az emberi személy tehát *véges*: mulandó testben egyszer él. De tudatosan rendelkezhet önmagával: adottságait (testét, alkatát, környezetét, lehetőségeit stb.) felismerve és elfogadva véges életében *véglegesen* fölépítheti önmagát (=személyiségét). Személyiségünk nem kész és végleges megszületésünkkor. Mégis képesek vagyunk arra, hogy fölébe emelkedjünk környezetünknek: az ember „vándor-személy”: mindig útban önmaga felé. Egyre többet ismer és valósít meg a világból és önmagából: lehetőségei mindig többet kínálnak és többre szólítják. Esményi Énje, az „Aki-lehetnék” mindig előtte jár valóságos Enjének, az „Aki-vagyok”-nak, a világban fölismeret értékek vonzásában, a lelkiismeret irányításával. Testi fogyatékosága, a környezet alkalmatlanságai ugyan nehezíthetik kibontakozását, de segíthetik is előre. Az igazi ember végül mégis „a koporsóból kitor, és eget kér”.

Az ember vállalkozhat eréjéhez mért, sőt erejét meghaladó feladatokra is, elkötelezheti magát magasabb értékeknek (pl. az emberiség vagy a tudomány szolgálata, a haza vagy egy másik ember szeretete). Minél magasabb értékeknek kötelezi el magát, az anyagvilág meghatározó tényezői annál kevésbé tartják markukban. Növekvő szabadságában azonban egyre kötöttebb is: elkötelezettje valamilyen értéknek, minden változékonysága ellenére is föltétlen odaadásban. Vállalt feladatait teljesítheti, kitűzött céljait elérheti akár életének feláldozása árán is.

Bármilyen nagyszerű is azonban az ember számára a hősi halál lehetősége, a halál mégiscsak a legbrutálisabban határként jelentkezik az ember életében.

Átlépheti-e az ember a halál korlátját, transzcendencia-ponttá lehet-e a halál végpontja?

Az ember az egyetlen lény, aki számot is vet avval, hogy egyszer meghal. Eszmélkedése során rákérdez nemcsak életére, hanem halálára is. A halálnak két, egymással ellentétesnek látszó jelentősége van az ember életében. Egyfelől az ember életének *legnagyobb tette*. Egyedül az ember képes arra, hogy kockára tegye, sőt feláldozza életét, anyagba zártan is fölébe magasodva az anyagnak (minden halál lehet hősi halál). Másfelől viszont a halál az emberre lesújtó *legnagyobb csapásnak* látszik: biológiai életének megszűnése mintha végleg elfojtaná személyes létét.

Életünk döntéseivel, majd utolsó tettünként halálunkkal véglegesre formáljuk ki egyéniségünket. Megmarad-e, továbbél-e az, akivé váltunk, vagy pedig elkészültének pillanatában a semmibe vész?

„Nem halunk meg teljesen”: a történelem tanúsága szerint fennmaradnak az ember alkotásai a kultúra közkinccseként Madách szavával: „él a köz, mely az egyesekből nagy egészt csinál”. Szabó András György szerint „a halhatatlanságra vonatkozó vallási és más misztikus tanításokkal nem a halhatatlanságot en bloc tagadó és a mulandóságba bölcs rezignáltsággal belenyugvó magatartást kell szembeállítani, hanem a tartalmas élet objektívalódott eredményei útján nyerhető halhatatlanságot”: (13.) ez elegendő ahhoz, „hogy ne csak faji, hanem individuális mivoltában is megörökítse önmagát”.

Nagyszerű távlatok nyílnak így az emberiség elé, az egyes ember mégis személyes fennmaradásra vágyik, s nem nyugszik bele abba, hogy valamiféle „árnyékléte” maradjon fenn a halála után. A görög filozófia elgondolása a lélek halhatatlanságáról, a Biblia hite test és lélek feltámadásában egyaránt az embernek az öröklét iránti vágyát fejezi ki. Az ember nem nyugszik bele sem abba, hogy énje az anyag átmeneti szerveződése, sem abba, hogy végkifejlete a megsemmisülés. Úgy érzi, hogy a test feloszlása nem érintheti énjét: ahogy a létező világot s benne önmagát készen találta, úgy talán a halál megoldását is „kívülről” készítik el számára. Segíti e reményét a szeretet tanúbizonysága: az ember fennmarad azokban, akik szeretik őt.

Reménye Krisztus feltámadásában teljesül be: a halál nem végpontja, hanem fordulója az ember életének, beteljesült szabadságának, „megdicsőülésének” kezdete. Krisztus feltámadása — *Garaudy* szavával — „a remény zöld ága” a teljes szabadságot kereső emberiség számára. A mindent elnyelő sír Krisztus esetében üresnek bizonyul. Személyes öröklétünknek eddig áthághatatlan korlátja, a halál nyílik föl benne. „Ha Krisztus nem támadt föl, hiábavaló a mi igehirdetésünk és hiábavaló a ti hitetek... Am Krisztus feltámadt halottaiból, mint a holtak zsengéje” (1 Kor 15, 14—20).

Határtalan szeretete

A szeretet annyira természetes életformája az embernek, mintha nem is volna az emberlét feneketlen mélyébe nyitó élmény. És annyira „közeli szomszédokhoz” vezet, mintha nem is kellene átlépnünk határainkat. Valójában pedig összefogja és beteljesíti az előző két transzcendencia-igényt. „Megjártam érted én a lélek hosszát” — írja *Radnóti* hitveséhez. A szeretet transzcenziójában ismerjük meg legjobban önmagunk korlátait és súlyát, de az odaadás erejét is. Az egymáson megtapasztalt szeretet élménye nemcsak egy teljesebb szeretetkapcsolatnak, hanem a boldogság beteljesülésének lehetőségét is megsejteni.

Határaink nem áthághatatlanok: nem magunktól lettünk, nem magunkban vagyunk, nem magunké leszünk. Gyermekség, testvérség, barátság, szerelem, az emberi szeretet valamilyen formája mindenkit ráébreszthet erre a tényre.

Az emberről nem beszélhetünk általában, csak így: Én, Te, Ó, Mi, Ti, Ők. Legszemélyesebb élményeink más emberekhez kapcsolódnak, legigazibb éniünk a szeretetben bontakozik ki. A személy csak úgy válhat igazán középponttá; ha önkéntes kapcsolatban, szabadon egyesül más személyekkel.

A megszülető csecsemő számára mindazt, ami körülveszi, édesanyja gondoskodása fogja egységre: a valóság és a szeretet határa egybeesik. Ebből a tapasztalásból származik az ember ősbizalma a világ iránt: tegez mindent, személyes jóbarátként.

A felnövő gyermek ráeszmél arra, hogy a világ nagyobb szülei szereteténél. Ez csalódást is okoz, de új szeretetélményekre is ad lehetőséget. A személyekkel más kapcsolatba kerül, mint a tárgyakkal. A tárgyakat szétszedi, kísérletezik

velük. Megszerezheti és rendeltetésüket megismerve, használati eszközzé vagy élvezeti cikké teheti őket.

A másik ember nem ismerhető meg elemzéssel, kísérletezéssel, kínvallatással. Mindenki „végvár”, önálló centrum. A személyek csak önként tárhatják föl egymásnak igazi, rejtett énjüket, adhatják oda magukat ajándékozó szeretetben.

A tárgyak világát kutatja, meghódítja az ember. Ha megszeret valakit, annak magát kínálja oda, s kölcsönös fő'irulkozásukban-odaadásukban válnak eggyé.

*Oh mennyire szeretlek téged,
ki szóra birtok egyaránt
a szív legmélyebb üregeiben
cseleit szövő, fondor magányt
s a mindenséget.*

(József Attila: Óda)

Ajándékozás és elfogadás, vallomás és figyelem párbeszéde az egymást szerető emberek között a *bizalom* közegében jön létre. A bizalom mindkettőjükben „magától” nyit föl mindent: a személyek nem akkor önmaguk igazán, ha magukat ismerik és birtokolják, hanem amikor a szeretetben egymásnak adják magukat és egymást fogadják el. Új tudatforma és életforma alakul ki így, a személy legigazibb táptalaja.

Ez a bizalom a tárgyi tudással összehasonlítva gyöngébbnek, bizonytalanabbnak tűnhet: sohasem lehet végérvényesen kizárni a visszaélés lehetőségét, sohasem lehet teljes, kísérleti bizonyítást adni a szeretetnek. (Arany János *Temre hívás* című balladája jó példa arra, hogy amíg élünk, szeretetünk sosem teljesen bizonyított, hisz egészen csak életünk áran bizonyíthatnánk: „Nincs nagyobb szeretete senkinek annál, aki életét adja”. *Ján* 15, 13.)

Aki kilép önmagából, vállalja ezt a kockázatot. De e kockázat nélkül nem lehet találkozni másokkal, e kockázat nélkül nem lehet önmagává az ember. A bizalom légkörébe születünk bele, s a növekvő bizalomban találkozunk egymással, ha másokat megszeretünk és magunkat odaadva befogadunk.

A gyermeknek anyja iránti ősbizalmában és a felnőtt szeretet kölcsönösen felnyíló bizalmában az életnek új arculatát fedezzük fel. A világ nem riasztó idegen vagy leigázandó ellenség, hanem nekem feltáruló ajándék, engem segítő gondoskodás. A szeretetnek ezt a családnyi nagyságrendű mikrokozmoszát azonban a rideg és veszélyes külvilág veszi körül. Az egyéni beteljesülés veszélyeztettségénél is fájdalmasabban érint bennünket, ha a szeretetben ígért boldogságot megnyirbálják a külső körülmények vagy saját hibáink, megfojtja a halál.

A boldogságot megízlelt embert hívja meg a szeretet örömébe Krisztus. „Isten a szeretet”: a Határtalan Lét azonos a határtalan szeretettel, s ebbe a szeretetbe hívtak meg minket akkor, amikor a létbe szólítottak. Ebben a perspektívában csillan föl előttünk a remény, hogy szeretetvágyunk mégis beteljesülhet, túljutva mindazon, ami múlt és töredékes. Fiával minket is föltámaszt az Atya: a szeretet természetes mozdulatával emel át az örök életbe.

Az ember nyitottsága

Az ember különleges helyet foglal el a tárgyak és az élőlények világában. Közöttük és általuk él, mégis föléjük emelkedik. Önmagában és a világban is túllép a közvetlenül adott dolgok felszínén. Keresi a valóság végső meghatározóit és a jövő végső távlatait. Tudásvágyának horizontján a határtalan valóság, többre törekvésének végpontján a teljes boldogság sejlik fel. Ezt a határtalanul teljeset sem fogalmi úton megragadni, sem igyekezetével megvalósítani nem tudja, nélküle élni mégsem képes.

Nem pusztán olthatatlan kíváncsisága vezeti, amikor a világot egész tágaságában és mélységében akarja érteni. Nem elégszik meg a létező dolgok megismerésével, hanem a valóság egészére és végső okára is rákérdez. *Megismerésének természete* az, hogy nem áll meg semmilyen fogalomnál, hanem mindenben túlkerdez, míg el nem jut a határtalanhoz.

Nem pusztán féktelen nagyravágyása serkenti, amikor a meglevőbe soha bele nem nyugodva egyre nagyobbra törekszik. *Akaratának természete* az, hogy minden kötöttségtől megszabadulva beteljesülésre tör: nemcsak korlátlan lehetőségeket akar, amelyekben szabadon tombolhat, hanem a minden lehetségesnek megvalósításában kiteljesedett, határtalan, szabad öröklétet.

Nem pusztán ösztönös vagy pszichés motívumok indítják társkeresésre, a magánytól menekülésre. Nem elégszik meg semmilyen múltó és töredékes emberi kapcsolattal. *Szeretetének természete* az, hogy minden emberi szeretetnél teljesebb egysége vágyik, — *Gabriel Marcel* szavával — az Abszolút *Te-re*. Olyan egysége, amely a szeretet eksztázisáig felfokozta saját személyiségét, de elválaszthatatlanul egybe is olvasztotta másokéval, időtlen együtlétben.

A hívő keresztény értelmezi az ember e három fő transzcendencia-élményét. Beteljesülésüket és így az emberélet megoldását is Krisztusban találja meg. Az ember alkalmas a kinyilatkoztatás befogadására, a feltámasztásra, tehát a végtelen szeretetre. Krisztus az Isten igenje az emberre, s egyben az ember igenje Istenre: életünk benne válhat teljessé.

A modern építészet fölfedezte a szakrális tér lehetőségét a gyárak kohójában, hűtőtornyaiában is (pl. Alger, Liverpool katedrális). Az ember nagyságának egyik eszköze és jelképe, a gyár, fölfelé nyíló és mutató jellé lett. Az ember akkor lesz nagyvá, ha túlnyúlik önmagán, „mindig előre, mindig fölfelé” — de nem a lehetőségek határtalan üres terébe, hanem a gondoskodó szeretettel feléje hajló végtelen Titok felé.

Jegyzetek: 1. V. ö. M. Landmann: *Philosophische Anthropologie*, Berlin, 1969. 12–29. — 2. Roger Garaudy: *From Anathema to Dialogue*, New York, 1966. 39–70. — 3. Romano Guardini: *Das Ende der Neuzeit*, Würzburg, 1952. — 4. Gregory Baum: *Plädoyer für den Glauben*, Graz, 1972. — 5. Karl Rahner: *Schriften zur Theologie, Einsiedeln*. Különösen: V. 183. IX. 132. X. 133. X. 181., valamint angolul megjelent könyvecskéje: *On Prayer*. New York, 1968. V. ö. Klaus Fischer: *Der Mensch als Geheimnis*, Freiburg, 1973. — 6. Johannes H. Lotz: *Ich — du — wir*, Frankfurt, 1968. De Vries — Lotz: *Philosophie im Grundriss*, Würzburg, 1969. — 7. Nyíri Tamás: *Antropológiai vázlatok*, Budapest, 1972. 249–288. — 8. Karl Rahner: *Hörer des Wortes*, München, 1963, 14–22. — 9. Lukács József: *Igent mondani az emberre*, Budapest, 1973. 456. — 10. Garaudy: I. m. 88. Garaudy itt az 1965-ben Salzburgban megrendezett marxista-Keresztény párbeszéd konferenciájára utal. — 11. Rahner: *Hörer des Wortes*, 114. — 12. Leon-Dufour: *Biblikus Teológiai Szótár*. Róma, 1973. *Test és Lélek*. — 13. Szabó András György: *A gyakorlati materializmus felé*, Budapest, 1972. 189.

SZÁMUNK SZERZŐIRŐL. — *Dr. Sulyok Elemér* OSB a pannonhalmi teológiai főiskola igazgatója. — *Krasznai József* plébános Zalaszántón. — Bálint Endre festőművésznek a Jeruzsálemi Bibliához készített illusztrációit — ebben az évben hátsó címlapunkon — *Vattay Elemér* fotóművész reprodukcióiban közöljük. — *Sáry Gyula* főorvos. Zeneelméleti, zongora és nyomdai gépmesteri tanulmányok után a szegedi Orvostudományi Egyetemen szerzett diplomát; 1972 óta az ajkai kórház III. belgyógyászati osztályát vezeti. Esztétikát a marxista-leninista esti egyetemen Hermann Istvánnál tanult. Képzőművészeti és egyéb írásai a *Művészetben*, *Nagyvilágban* és a *Wiener Zeitung* kulturális mellékletében jelentek meg.

AZ ISTEN MEGKÖZELÍTÉSÉNEK ÚTJAI

Teológiai könyveket és folyóiratokat lapozgatva egyre gyakrabban találkozunk minden teológia végső kérdésével: *An sit Deus?* És ha van Isten, akkor hogyan tapasztalhatom meg, miként élhetem meg, milyen módon bizonyíthatom? — hangzanak a tapasztalatokra, tényekre szoktatott ember további kérdései. A kérdések visszhangra találtak a teológia istentapasztalat, istenélmény, istenbizonyítás kifejezéseiben. Első tájékozódásra talán aggodalmát kelt az istenhit eddigi egységes, vagy legalábbis annak hitt egészének meghasadása egymástól egyre távolodó élményre, érzelemre, tapasztalatra, bizonyítékra. Már-már tanúi lehetünk olyan törekvéseknek, amelyek vagy az egyiket vagy a másikat akarják erőszakos indulattal előtérbe állítani. De lehet-e Istenbe vetett élő hitet egyensúlyvesztés nélkül, a kizárólagosság igényével akár az ész cölöpjeire, akár az élet felkínálta élmények talajára építeni?

A most említett aggodalmon kívül fel kell figyelniünk egy komolyabb veszélyre is. Arra, hogy az ember hajlamos azonosítani egyszeri tapasztalatát, élményét, vagy akár logikai érveit magával az Istennel. Ha viszont Isten egyenlő lesz az élménnyel, akkor az élmények árapály jelenségét követni fogja az Istenbe vetett hit. Hasonló sorsra jut az érzés, érzelem és Isten azonosítása is. Addig él a hit, és nem tovább, ameddig az érzelmek Isten felé emelik az embert. A tapasztalat és Isten egybeejtése ugyancsak magában rejti a hit megkísértheségét. Mert ha Isten egyszerűen csak egy hang — még ha „vox regis” is — létezők össz-hangjában, ha csak egy szín — még ha a legszebb is — tényvilágunk sok-színűségében, akkor létének misztériuma hamarosan megfakul és szinte észrevétlenül feloldódik az ember életében. Az ún. istenbizonyítások mögött pedig az a veszély bújik meg, hogy Isten bekerül fogalmaink világába, ahonnan viszont a tapasztalatból elvont egyéb fogalmaink tessékkelhetik ki. Az azonosítás mögött látni valólag ott kísért a kanti fenomenizmus, amely csupán a jelenséget hajlandó tudomásul venni, de megelégedezik arról a valóságról, amelyre a jelenség végső soron utal.

Ezen a ponton mutatkozik meg a mindenkori negatív teológia jogosultsága. Amikor nagyon bizonyosak vagyunk akár tapasztalatainkban, akár logikai érveinkben, krédójával arra figyelmeztet: Istenről könnyebb megmondani, hogy *mi nem*, mint azt, hogy *mi*. A tényekhez törleszkedő értelmünknek szüksége van erre a kijózanító és a helyes szemmértéket biztosító kritikára. Isten ugyanis végtelenül felülmúlja tapasztalataink, élményeink, érzéseink, fogalmaink világát. Nem lehet bepásztorolni tapasztalataink, fogalmaink méglye tiszta aklaiba sem. Semmiféle fondorlattal sem állíthatunk fel csapdát, amelybe becsalogatva örömitosan felkiálthatnánk: íme foglyul ejtettünk, a miénk vagy, hatalmunkba kerítettünk. Isten nem a liliputiak országába tévedt Gulliver, akit akár az ész, akár az élmény köteleivel földhöz rögzíthetnénk. Ebben az összefüggésben értjük meg Keresztes Szent Jánost, aki szerint az imádkozónak minden képet kerülnie kell. Nemcsak azokat, amelyek megzavarják, hanem azokat is, amelyek megvigasztalják. Mert, amint írja, egyedül csak Isten az isteni. De ha képekhez, tapasztalatokhoz vagy fogalmakhoz ragaszkodik, akkor hamarosan felcserélheti velük Istent és Istene helyett bálványja lesz (1). Amit Keresztes Szent János az imádkozó lelkére akar kötni, azt tágabb értelemben érdemes megszívelnie a teológiának, mint Istenről szóló beszédnek, tudománynak. Keresztes Szent János szavainak és általában a negatív teológiának korokon átívelő időszerűsége még olyan filozófiából is kiteszik, mint Jaspersé. Amikor *Bevezetés a filozófiába* című könyvében azt írja: „A döntő istenközelség a képnélküliségben van” (2), akkor szinte Keresztes Szent János előbb idézett gondolatait halljuk vissza.

Az aggodalmak jelzése és a negatív teológia jogos kritikájának megemlézése után érdemes volna újra megmutatni az Istennel vonatkozásba hozott élmény, tapasztalat, érzés, érzelem, bizonyíték egymást feltételező kölcsönösségét, egymásból táplálkozó kapcsolatát. Hasznos volna újra feltárni azt a mögöttük húzódó töretlen valóságot, amely csupán emberi létünk fénytörésében esik szét részekre. Gondolataink ebben az irányban tapogatóznak és keresnek kiutat.

Pusztán a tisztánlátás kedvéért néhány szóval megpróbáljuk körvonalazni ezeknek a kifejezéseknek fogalmi tartalmát. Az *élmény* a magyar köznyelv szerint „olyan esemény, történés, amelyet az ember lelkileg is átél, s amely mélyebb halást tesz rá, illetve az a lelki folyamat, amellyel bizonyos jelentősebb eseményeket, történéseket a saját maradandó lelki tartalmává alakít” (3). Jelentéséhez egészen közel esik, szinte szinonimája a *tapasztalat*, amely magának a tapasztalásnak, mint folyamatnak az eredménye. Annak a folyamatnak, amelyben az ember „közvetlen érzékeléssel és ennek szellemi felfogása útján észlel valamit” (4). Fogalmi feszítvóváására jellemző, hogy az egyszerű hétköznapi tapasztalattól a metafizikai tapasztalatig ível. Amikor Istennel fennálló kapcsolatunkban élményről, vagy tapasztalatról beszélünk, természetesen nem gondolhatunk a közvetlen érzékelésre. De arra igen, hogy életünknek adódnak olyan eseményei, történései, amelyek önmagukon túlmutatva, közvetve, mintegy melléktermékként megsejtetik Istent, bizonyosságot nyújtanak léte felől és így egyfajta élményben részesítik az embert. Joggal beszélhetünk azután a természetfeletti élet belső tapasztalásáról is, „amennyiben ez az imádságban, a szeretetben, a szentségek felvételében, a liturgikus ünneplésben, az erkölcsi törekvésben valósul meg. Ide tartozik a bűn, a bánat, az öröm, a belső béke, az összeszedettség, az igyekezet, a lelki szárazság, a félelem stb. megtapasztalása.” (5)

Az *élmény* és *tapasztalat* tövéről sarjad az *érzés* és *érzelem*. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint az *érzés*, amely magában foglalja az *érzelem* jelentését is: „külső vagy belső inger, hatás által keltett érzet, benyomás... Az a lelki tartalom, állapot, melyet valamely nem tudatos, ösztönös állásfoglalás határoz meg; érzelem... Sejtelem, hit, valaminek (előre) megérzése; benyomás, impresszió” (6). Az élményből kiágazó érzést, illetve érzelmet a romantika hatása alatt Schleiermacher honosította meg a teológiában. Schleiermacher dogmatikájának kiindulópontja és tárgya a „vallásos öntudat” (*fromme Bewusstsein*), amelyet közelebbről az Istentől való „teljes, totális teremtményi függés átérésének” (*Gefühl der schlechthinigen Abhängigkeit*), — ma egzisztenciális magatartásnak mondanánk — határoz meg (7).

Hátra van még az Istennel kapcsolatban emlegetett *bizonyítás* szavunk értelmének rövid magyarázata. Ugyancsak az Értelmező Szótár tükrében keresve az eligazodást, a bizonyításnak a következő jelentésárnyalatai bontakoznak ki: „1. valamit bizonyít: valamely állításnak az igazságát, valamely tételnek az érvényét, tényállásnak, eseménynek a valóságát, megtörténtét valamivel vagy valamilyen módon igazolja. 2. Valamit meggyőződen bemutat, mindenki számára nyilvánvalóvá tesz. 3. (Tény, tárgy) eszköz arra, hogy valamely tétel vagy állítás igazsága, valamely tényállás valósága igazolható legyen” (8). Maga a *bizonyíték* pedig „az a tény, dolog, adat, érv vagy körülmény, amely az igazság kiderítésére, valamely állítás igazolására vagy valamely vitatott tény(állás) tisztázására, eldöntésére alkalmas” (9). Amikor Isten létének bizonyításáról beszélünk, akkor a természetes észnek arra az erőfeszítésére gondolunk, amely a világból vagy az emberből, egyszóval a létezőből kiindulva igyekszik az emberi értelem számára megnyugtató módon igazolni Isten létét.

Eddig használt szavainkat, kifejezéseinket mint istenélmény, istentapasztalat, istenbizonyítás, egy szerényebb, de talán az igazsághoz közelebb eső szó, a *megközelítés* alá foglaljuk. Abban az értelemben, amelyben Vas István teszi remekművekkel kapcsolatban.

A *Megközelítések* előszavában írja:

„Mi azonban, ha van rá időnk, nemcsak egyszer fedezünk fel magunknak egy-egy költőt, hanem az évtizedek folyamán többször is, mindig újra és sohasem teljesen azonosan. És ha már azok a képek sem fedik egymást egészen, amiket, ha különböző időkben is, de mi magunk rögzítettünk valamely műről vagy művésztől, mennyivel nagyobb a különbség abban, ahogy mi magunk látjuk, és ahogy mások látták őket, kortársaink vagy a régiek, már amennyiben úgynevezett klasszikusokról van szó. És, ha csak nem vagyunk megáldva a művészi vagy kritikai imperializmus gyakori és hasznos türelmetlenségével, akkor már saját tapasztalásunk is — azaz ugyanegy költő módosulása bennünk — arra a belátásra bír, hogy valamirevaló művésztől nem is lehet végleges kritikai képet alkotni, sem most, sem ezer év múlva. A viszonylagosságának, esetlegességének ezt a feltételezését jelzi e kötet címe, a *Megközelítések*” (10).

Szóról szóra lefordíthatjuk ezeket a sorokat a teológia nyelvére. Mert ha életünk képeskönyvében figyelmesebben lapozgatunk, akkor minden oldaláról más és más istenkép tárul elénk. És amit saját magunkban észlelünk, azt tapasztalhatjuk az egymást váltó nemzedékek életében is. Más láttak meg Istenből elődeink, mint mi, és mindenképpen bizonyosan mást fognak látni utódaink. Más tapasztalatokat szűrtek le ősaink, és más tapasztalatokra tesznek szert az utánunk jövők. Más bizonyítékokra hivatkoznak az idősebbek, és más érvekre hallgatnak a fiatalok. Ugyanúgy, mint a remekművek dolgában. Kortársaink és tudós elődeink okos gondolatai ellenére Shakespeare *Hamletje* tartogat még meglepetést, eddig észrevétlen értékeket. Ha egy remekművet csak szerényen, alázatosan meg-megközelítünk, mennyivel inkább Istent. De a megközelítésből fakadó viszonylagosság és esetlegesség semmi esetre sem akar kételkedéshez vezetni, hanem csak meg akar óvni minden tapasztalat és minden gondolatsor kizárólagosságától. Arra a józan mértéktartásra figyelmeztet — Vas István sorait alkalmazva —, hogy Istenről „nem is lehet végleges... képet alkotni, sem most, sem ezer év múlva”.

Amikor az istentapasztalat, istenélmény és istenbizonyíték kifejezéseinket a megközelítés közös nevezőjére hozzuk, akkor éreztetni szeretnénk a két út egyrészt megegyező, másrészt megkülönböztető jegyeit; különbözőségüket és a különbözőségükben is megvalósuló egységüket.

A különbözőségükben is bemutatkozó egységet a *nyelvi megközelítés*, a *nyelvi kifejezések* segítségével kísérjük megvilágítani. Nyelvi kifejezéseink egy részével *tényeket* közlünk. A hétköznapi életben egyszerűen csak *információ*knak mondjuk, a latin szó eredeti jelentésében. Aki *informál*, az „alakít... lélekben formál, valamiről képzetet formál vagy ad másnak, mutat, rajzol, előad...”, tanítás által képez, művel” (11). Aki pedig *információt kap*, az tanításban, oktatásban, értelmezésben, felvilágosításban részesül (12). Ezt a „nyelvet” beszéljük elsősorban a tudományok, de ezen a nyelven szól hozzánk az újság, a rádió, és mindaz, amit ma tömegkommunikációs eszköznek, hírközlésnek nevezünk. Nélküle egyetlen napunk sem telik el az üzembn, a hivatalban, az iskolában, vagy akár az utcán. Akkor tölti be szerepét, ha minél hűségesebben megfelel a valóságnak, ha sem többet, sem kevesebbet nem mond, mint amire a tények feljogosítják (pl. a vízállásjelentés). Ha mindezt a bölcsélet nyelvén akarjuk kifejezni, akkor Wittgensteint idézhetjük, aki szerint „a kijelentés értelme az elemi tények fennállásának és fenn nem állásának lehetőségeivel való megegyezésben, illetve meg nem egyezésében áll” (13). Mivel a tények nyelvi közlésében nem a beszélő személye áll az előtérben, hanem maga a tény, ezért a *bizonyítás* vagy *cáfolat* igényét ébreszti fel a hallgatóban. Nem a hozzám szóló személyre való tekintettel fogadok el egy közlést igaznak vagy tartok hamisnak, hanem a mellette vagy az ellene szóló bizonyítékok vagy cáfolatok meggyőző erejének hatására.

Beszéd közben azonban nemcsak tényeket közlünk, hanem önmagunkról, meggyőződésünkéről, belső világunkról is *vallunk*. A *vallomás*, latin szóval a *kommunikáció* alkotja nyelvi kifejezéseink másik nagy csoportját. Aki *vull*, az valamit megoszt másvalakivel. Megoszt, hogy másnak adjon, vagy elfogad, hogy másban részt vegyen (14). A lényege tehát: bizalommal részt adni magamból, és elfogadva részt venni a másokban. Amint az *információ*, a *tényközlés* elsősorban a tudományok és a hírközlés nyelve, úgy a *kommunikáció*, a *vallomás* a művészetek anyanyelve. De természetesen jelen van a hétköznapi életben is. Nélküle sem tudnánk megélni. Olyannyira, hogy hiányával éppen életünk sava-borsa veszne el. Ezt a nyelvet beszéljük legszemélyesebb emberi kapcsolatainkban, a barátságban, a szerelemben, a családban, a baráti körben. Az *információval* akkor vagyunk kibékülve, ha pártatlan semlegességgel közvetíti a tényeket, a *kommunikáció* viszont akkor elégt ki minket, ha túlmutat rajtunk, és a szavakba nem foglalható sejteti meg. Amint a tényközlés „bölcslelete” szerint — ismét Wittgensteint idézve — „a világ tények és nem dolgok összessége” (15), úgy a *vallomás* a goethei „Mindaz, mi elmúlik / csak földi *jelkép*” (16) metaforikus, szimbolikus gondolkodásmódja. Persze ebben a vonatkozásban a metaforáról, szimbólumról nem mint retorikai díszítőmódról beszélünk, hanem olyan alapstruktúráról, amely mélyen bent gyökerezik a nyelvben. Coleridge írja a szimbólumról: „Jellemzi az individuálisban levő speciális (species), vagy a speciálisban levő általános (genus) áttetszősége... s mindenképp az örökkévaló áttetszősége az időlegetesen át, és az időlegetesen” (17). Azaz a nyelv a tények

szabatos, körülhatárolt leírásán túl képes jelezni, megsejtetni azt, ami nem körülhatárolt, ami nem időleges. A tényközlésben a *tényké* a szó, a vallomásban pedig a *személyé*. Ezért a vallomásban a szónak szimbólum-értéke van. Az a szerepe, hogy a személy belső világáról, misztériumáról adjon jelzést, amelyet csak *elfogadhatok* vagy éppen *elutasíthatok*, de semmi esetre sem kérhetem számon tőle a bizonyítást vagy a cáfolatot, különben éppen sajátos hamvától fosztanám meg.

Miután a nyelvi közléseket két részre osztottuk, állapítsuk meg, hogy a kettő között állandó kapcsolat van, egyik színezi a másikat, egyik sem lehet meg másika nélkül. Úgy tartoznak együvé, mint a lencse domború és homorú oldala. Az ember egyik nélkül sem tud létezni. Heisenberg soraiból megtudhatjuk, hogy a szigorúan a tények közlésére szorítókozó természettudományok sem nélkülözhetik a vallomások nyelvét, a szimbólumokat. A kvantumelmélet „hullám” és „részecke” komplementer fogalompárjáról írja: „... a klasszikus fogalmak, tehát a »hullám« és a »korpuzkula« jelentik a szóképet, a parabolát. Nem írják le teljesen a való világot, ráadásul még részben komplementárisak is, tehát ellentmondás feszül közöttük. Mindezek dacára csakis e szóképekkel ragadhatjuk meg a való tényeket, hiszen a természet jelenségeit nem értelmezhetjük más eszközzel, mint a mindennapi nyelvvel” (18). Másrészt viszont a művészetek is közölnek tényeket. Gondoljunk csak a regényekre, versekre, vagy akár a zenére és képzőművészetre. Sok mennyiséggel is mérhető elemet, tényszerűen kifejezhető mondanivalót stb. tartalmaznak.

Ha mármost Isten *tapasztalati* vagy *fogalmi* megközelítésére fordítjuk a szót, akkor a nyelvi közlések kettős tulajdonsága, a *tényközlés* és a *vallomás* segítségünkre lehet. Isten megközelítése tapasztalattal, élménnyel, érzéssel a kommunikáció, a vallomás területére tartozik, míg Isten fogalmi megközelítése az információ, a tényközlés tartományához kapcsolódik. Amikor azonban megkülönböztetjük a kettőt, érzékelni kell a kettő egymásrataltságát is. Eltérő és meg-egyező kapcsolatukra szolgáljon egy példa. A világban és az emberek között eszmélkedve járó-kelő ember találkozza a *világ* szépségével, tágasságával, vagy akár elégtelenségével, esetlegességével, vagy megtapasztalva az *emberi élet* hálát fakasztó örömét, gazdagságát, vagy akár nyugtalanságot keltő határait, megsejtheti azt az egészen más és mindent fölülmuló valóságot, amely egyrészt bizalommal, másrészt félelemmel tölti el létét. Déry Tibor *Ítélet nincs* című regényében emlékszik egy-egy percre, amelyben Istenhez kívánt volna szólni. A természet, a világ szépségén felocsúdva a vallomás nyelvén ad számot isten-élményéről:

„Úgy emlékszem, a boldogságnak egy-egy különösen tiszta, betelt pillanata máskor is, ritkán, térdre kényszerített (hacsak képzeletemben is); egy izlésemet kielégítő, szép táj szemlélése életemnek egy-egy nyugodalmas pillanatában — ha magamban voltam (mert csak a magány engedélyez zavartalan boldogságot vagy boldogtalanságot) — kiváltott múltam s jövőm tisztátalan összeütközéseiből, s a tárgyaltalan hálaérzésnek olyan áramlását indította el bennem, hogy — nem tehettem mást — az égre néztem, s köszönetet mondtam. Ki másnak köszönhettem volna meg, kérdem ma is mosolytalanul. Perugiak lakásunk árnyékszékének ablaka egy olajfákkal beültetett, búbajos völgyre s azon túl a kellemes alakú, hatalmas Monte Subasióra nyílt; belépve, ha tekintetem véletlenül az ablakra esett, szórakozottságomban néha megálltam a nyitott ajtóban, és elbámultam: a boldogságnak s a hálának ugyanaz a hulláma emelt magasra, amely gyerekkoromban oly gyakran vett tiszta hátára. Egy kis falusi temetőre is emlékszem, Olaszországban vagy Dalmáciában (de hol? mikor?); dombtetőn terült el, szemben a tengerrel, s valamelyik hátizsákos vándorlásom alatt tértem le az országútról alacsony kőkerítése mögé, pihenni; napsütötte, méhdongásos csöndje a nagyszerű tájban oly boldog önkívületbe emelt, hogy azt valahol valakinek — a donátornak — meg kellett köszönnöm” (19).

És most álljon előttünk ugyancsak Déry Tibortól egy másik vallomás arról az istentapasztalatáról, amely az emberközi kapcsolatok szövevényes talajából szívja nedveit:

„Életemben egyszer-egyszer elhagytam, említettem, az érinthető s tapasztalható világot, s nemcsak úttalan kétségbeesésben. Legvilágosabban arra a trieszti sétára emlékszem, két vonat között, amikor az olasz Perugiából hétévi

emigráció után újra hazatértem Pestre. Előzményei: bélyegkereskedői csődöm Párizsban, kártya-, illetve rulettvesztéseim Monte-Carlóban, a rám bízott, idegen vagyon elsikkasztása s végül az egyévi teljes magány Perugiában eléggé megviseltek, jövőm s főként írói pályám reménytelensége megingatta harminchárom éves önbizalmamat. Olga, első feleségem, aki végképp nem bírta már a magányt, néhány héttel előbb hazautazott Pestre, hogy rábírra családomat, személy szerint vezérigazgató nagybátyámat, Hermannt, fizesse ki párizsi adóságaimat, illetve egyezzen ki hitelezőimmal. Ennek megtörténte után én is hazaindultam.

Csupa hála voltam: hisz az egész világ összefogott, hogy megmentsen. Olga azzal, hogy vállalta a megszégyenítő utat. Nagybátyám pénzt adott s oly gavallérosan — bár egykor sztrájkot szerveztem ellene... —, hogy nemcsak hogy nem hányt a szememre még kommunista voltomat sem — de első találkozásunk után többé haláláig nem beszélt róla. Ügyvéd unokabátyám vállalta a hosszadalmas, fárasztó levelezést, alkudozást a párizsi hitelezőkkel. Ezek lemondtak jogos követeléseik nagyobb részéről. A tékozló fiú mindenki iránt külön-külön, tehát együttesen a sors iránt oly bőven ömlő halát érzett, hogy jövője minden fenyegetéséről elfeledkezve, amikor triezsti sétája során véletlenül elhaladt egy templom előtt, betért, s boldogságában egy mellékoltár előtt letérdelve, köszönetet mondott. Térdepelve, nemcsak alázatból, hanem hogy közelebb legyen az anyaföldhöz” (20).

Két vallomás, amely nem a bizonylatokat és cáfolatokat keresgélő, oknyomozó értelmünknek szól, hanem egész embervoltunkra számot tartó elfogadásunkra vagy elutasításunkra. Megtehetjük azonban, hogy ezeket az élményeket átfejtjük fogalmaink tömlőibe. A tapasztalatok nyersanyagából előállíthatjuk fogalmaink párlatát. Erre vállalkozik tulajdonképpen az istenélményeket feldolgozó bölcséleti eszmélkedés, amely az élmények, tapasztalatok lehetőségi feltételét kutatva a világ — Origenész kifejezését használva — „eikonikus” szerkezetéből (21) kiindulva jut el ahhoz az Abszolútumhoz, akit Istennek nevezünk. Ennek a reflexív útnak a jogosultságát azzal igazolhatjuk, hogy tapasztalatainknak, élményeinknek szimbólum-értéke van. Azért rajzolódhatnak ki véges, időleges körvonalai, mert bennük nemesak a véges, az időleges szepet, halát és — sorolhatnánk — életet, igazságot, szabadságot, szeretetet tapasztaljuk meg, hanem *immanens* módon (bennfoglaltan) azt az Abszolútumot is, aki *transzcendens* módon (a világot és az embert végtelenül felülmúló módon) maga a páratlan Szépség, a Hála forrása, a korlátlan Élet, a végtelen Igazság, a határtalan Szabadság, az abszolút Szeretet. Amikor azonban a bölcsélet az emberi tapasztalatokra hivatkozva igyekszik Isten létét igazolni, akkor sohasem a természet- és történettudomány értelmében vett bizonyítéokra (demonstráció) gondol. Nem is teheti, különben Istent a tárgyi, objektum-világ szintjére alacsonyítaná, és Isten megszűnéne Istennek lenni. Isten ugyanis sohasem lehet a hétköznapi tapasztalatok szintjén mozgó megismerésünk tárgya, mert ő éppen az a végső lehetőségi feltétel, akinek fényében tapasztalataink értelmes körvonalai kibontakoznak, amint a reflektor fénykévéjében az úton levő tárgyak vagy, személyek körvonalai. Éppen a végesben tükröződő végtelen, az időlegesen áttetsző időtlen feszültsége okozza azt a fájó érzést, amelyet Shakespeare így szólaltat meg: „Ez a szörnyűség a szerelemben, úrnóm — vagyis: hogy az akarat végtelen, és a megvalósítás korlátozott; hogy a vágy határtalan és a tett bilincsek rabja” (22). Ez a feszültség egyrészt tehát fájó érzés, „szörnyűség”, „tormentum Infiniti”, másrészt azonban minden érték megvalósítása felé törő igyekezet belső dinamikája, akár az egyéni életben, akár a történelemben. Az a belőlünk fel-felszabaduló vágyakozás, amely „istenhulladékokat (istendarabkákat) keresgél” (23), és a repeszekre szétesett töredékekben a töretlen egész, a minden érték végső foglalatá felé lendít. Persze ez a fajta bölcselkedés már nem a vallomás, hanem a tényközlés nyelvén folyik, amely joggal hívja ki az értelem bizonyítékokat igénylő vagy cáfolatokat kiváltó megmozdulásait.

Kiegészítésként említjük még, hogy az istenélmény és a rá vonatkozó reflexió eltérő, ugyanakkor kölcsönös kapcsolatba mutatkozik meg a *kinyilatkoztatás* és a *teológia* szintjén is. A *kinyilatkoztatás* amelyen eddig talán egyoldalúan tényközlést, információt értettünk, voltaképpen *vallomás*, *kommunikáció*. Abban az értelemben, hogy Isten ingyen, az emberi erőfeszítésektől és teljesítményektől függetlenül részt ad a maga életéből, hogy mi ezt elfogadva részt vehessünk

az ő életében. Ebben a közösségben, kommunióban mindig Isten a kezdeményező. Ő az, aki *teremtő szavával életre hívja* az embert és *megváltó szavával meghívja az életre*. Sajnálatos módon a mi életünkben ez a kettő — életre hívni és meghívni az életre — nincs föltétlenül összhangban, csak egyedül Istenben. Amikor Isten kinyilatkoztatja magát, szava által *önmagáról vall a teremtésben és a történelemben, az élet és a szeretet egységéről*. Arról, hogy az élet: szeretet és a szeretet: élet. A szeretet ugyanis élet, állandó létgyarapodásra és létnövekedésre serkent. Mindaz azonban, ami nem szeretet, életet halaszt, életet olt ki. Így érthető, hogy Isten kinyilatkoztatása, vallomása nyomán: szeretet és élet, valamint gyűlölet (bűn) és halál (vö. halálos bűn) egyenértékű szinonim szavakká váltak a keresztények szóhasználatában. Erre a vallomásra az ember csak viszont-vallomással válaszolhat: *elfogadhatja vagy elutasíthatja*, de hűvösen közömbös nem maradhat Isten magamegmutatása előtt.

A *teológia* nagy vállalkozása viszont éppen az, hogy a maga tudományos módszerével, rendszeresen feldolgozza Isten és az ember kommunikációját. De ebben a törekvésében a tudományok általános gravitációjának megfelelően az informatív elemek kerülnek túlsúlyba. Az információ javára billenő túlsúly önmagában még nem baj, de veszélyről sem szabad elfeledkezni. Arról a veszélyről van szó, amely különben mindig ott kísért a teológia történetében, hogy a hittudomány, elszakadva a kommunikációtól, egyszerűen felzárkózik az informatív tudományok mögé (l. pl. a felvilágosodás történeti teológiáját). A hittudomány abban is osztozik a többi tudománnyal, hogy *bizonyít és cáfol, érvekkel támasztja alá közléseit és ellenvéleményekkel száll szembe*.

Ezek szerint Isten megközelítésének kétféle útjáról beszélhetünk. A *vallomásról*, amelynek körébe az *istentapasztalat*, *istenélmény* és a *kinyilatkoztatás* tartozik, valamint a *tényközlésről*, amely mögé a *bölcséleti reflexió* és a *hittudomány* sorakozik fel. Két jogosult út. Két megközelítés, mindegyik a maga sajátos hangsúlyával, de különállásukban is egymást kölcsönösen feltételezik. Az utóbbi gondolatot annál is inkább hangsúlyozzuk, mert amint a bevezető sorokban említettük, éppen korunkban lehetünk szemtanúi az istentapasztalat és istenbizonyíték egymástól távolodó mozgásának. És hogy ez a mozgás már-már csillagtávolságok mértékével mérhető, arra legyen figyelmeztetés Illyés Gyula néhány sora, amely — fájdalmas tapasztalat — nem csupán egy-egy emberi sors, hanem emberöltők tapasztalatát szólaltatja meg:

„Tíz mondatban, az olvasó elé helyezzük azt a legalább tizezer bölcséleti műből fölterebélyesedett elméletet, a mind a mai napig a legésszerűbbet annak bizonyítására, hogy van rend, azaz halhatatlanság. Hogy órarendszerünket személyes szándék húzta föl.

A tétel Szent Tamástól ered. E szerint a tárgyakban végbemenő minden változás külső behatás eredménye. Minden behatás föltételez természetesen egy előző behatást. Ezek sorozata pedig szükségszerűen egy olyan változás-előidézett tételzet föl, amely úgy oka minden változásnak, hogy maga már nem változik. Nem lehet ez tehát sem afféle első szem a láncban, sem holmi időbeli kiindulópont. Mert hisz akkor is még az volna, mint a többi. Másfajta külsőből kell ezekre hatnia. A véges, változó, létrenden kívül pedig ilyen eredménnyel csak egy nem véges, egy nem változó ható — vagyis teremtő — erő működhet.

A falatnyi fagyalton át tehát, melynek lágy megrozkodásán lenyelte előtti egy pillanatra megállt a szemünk, a Teremtő trónusához száguldnak a tekintet...

...Magára adó, fölnőtt embert zavarba ejt bármily ilyen Első Atya későbbi fölfedezése. Mintha már férfikorba jutott törvénytelen gyermek ajtaján kopogtatna valaki éjszaka, viharban: Én nemzetelek!

Vagyis azért tartasz igényt a földre, melyet én készítettem? Sőt azért akarsz ura lenni? Késő. Bárhonnan kerültem is ide, itt már én vagyok a gazda” (24).

Illyés Gyula sorai nyomán érzékelhetjük, hogy a magára maradt bizonyítás, információ, még ha a legésszerűbb is, elégtelen, sőt az ateizmus szálláskészítőjévé válhat. De éppígy elégtelen az önmagára hagyott vallomás, kommunikáció is; könnyen visszasüllyedhet a mítosz világába. Az egyensúly megbillenésének mindig megvolt és meglesz a lehetősége. Ennek láttán az élménynek a reflexió, a reflexiónak pedig az élmény felé kell megnyílnia. Az informatív, Istent megközelítő bölcséletnek és hittudománynak a kommunikációval kell gazdagodnia, a kommunikatív tapasztalatnak és élménynek viszont az információval. Ahogy ma

is jogosult beszélni a hit előtt járó bölcselkedésről, a *prae-ambula fidei*-ről, úgy kívánatos volna beszélni a hitet, tapasztalást követő reflexióról, a *post-ambula fidei*-ről is.

Ha Isten megközelítésének mindkét útját járjuk, akkor rátalálunk minden utak találkozási pontjára, Jézus Krisztusra, aki mint testté lett *Logosz*, Isten létének leghatékonyabb *bizonyítéka*, ugyanakkor Isten legszemélyesebb *vallomása*. Jézus Krisztusra, akiben Isten mindnyájunk számára felkínálta annak lehetőségét is, hogy Benne felfedezzük *saját létünk (on-unk) értelmét (logosz-át), onto-logoszát*.

Jegyzetek: 1. Vö. Remi Brague: Was heisst christliche Erfahrung?, Internationale katholische Zeitschrift, 1976/6. 481–2. o. — 2. K. Jaspers: Bevezetés a filozófiába, in: Mai nyugati filozófia, Bp. 1967. 57. o. — 3. ÉrtSz. Bp. 1960. I. k. 234. o. — 4. Uo. VI. k. 495. o. — 5. LThK, Herder 1959. III. k. 980. o. — 6. ÉrtSz. II. k. 456. o. — 7. LThK IX. k. 414–15. o. — 8. ÉrtSz. I. k. 638. o. — 9. Uo.: I. k. 639. o. — 10. Vas István: Az ismeretlen Isten, Bp. 1974. 8. o. — 11. Finály H.: A latin nyelv szótára, Bp. 1884. „informo” szócikke, 1006. o. — 12. Uo.: „informatio”, 1006. o. — 13. L. Wittgenstein: Logikai-filozófiai értekezés, Bp. 1963. 136. o. — 14. Finály i. m.: „comunico” 420. o. — 15. L. Wittgenstein: i. m. 113. o. — 16. Goethe: Faust II. Bp. 1956. 315. o. — 17. S. T. Coleridge: The Statesman’s Manual: Complete Works, New York 1853. I. k. 437–438. o. id.: Welles-Warren: Az irodalom elmélete, Bp. 1972. 281. o. — 18. W. Heisenberg: A rész és egész, Bp. 1975. 273. o. — 19. Déry Tibor: Ítélet nincs, Bp. 1971. 281–82. o. — 20. Uo.: 280–81. o. — 21. Vö.: Origenész: Fragm. in Prov. (PG 17, 153) id.: Feiner-Löhrer: Mysterium salutis II. k. 489. o. — 22. Shakespeare: Troilus és Cressida in: Összes művei, Bp. 1964. II. k. 952. o. — 23. József Attila: A kutya. — 24. Ilyés Gyula: Minden lehet, Bp. 1973. 55–56. o.

DIENES VALÉRIA

ESZMÉLŐDÉS

Minden tettünkben az Öröklét néz be az Idő ablakán, és az Idő hajol ki az Öröklét párkányain. Mert erről maga a mi közvetlen eszmélésünk tanúskodik. Egyszerűen csak rá kell pillantanunk önmagunkra. Ehhez nem vagyunk hozzászokva. Mi mindig körülnézünk, magunk köré nézünk. Mert úgy vagyunk berendezve, hogy cselekednünk kell, és a tettek a „körülöttemért” vannak. Ezért nehéz az irányváltoztatás. Ezért kell annyi érlelődés, míg egyszer önmagunkra nézünk. Csak mondjuk, hogy eszméletünket nézzük. Nem nézzük. Pedig ez még nem is „önmagunk”. Ezek a látványok csak szellemi lényünknek az anyagon játszódó „tettei”. Kis színház. Pantomim. Mindent mímel, ezt még meg is kell érteni. És még ezt a pantomimot sem nézzük. Csak külső kereteivel törődünk. Ezekkel is csak akkor, mikor a kivetlben beljük botlunk és bizonyos közlések elsötétülnek és áttételek visszaverődnek. Pedig ez még nem hazatérés. Még nem is elindulás. Talán jobban meg kell nézni magát az „Élet”-et? Talán szárnyon kell fogni itteni röpködését, hogy kilebbenhessen egy-egy ígérettel a Múlt végtelenje és a Jövő Végtelenje felé? Talán bele kell jól kapaszkodni ebbe a létbe és belőle kell kiolvasni, mennyire érthetetlen az „Előtte” és „Utána” nélkül.

Úgy látom most, hogy meg kell pillantani az eszmélés közvetlen adottságain belül s azoknak természetéből folyólag minden tér-idős-erős végeességnek egy végtelenség-formában való eredését. Ha ezt a magamba-pillantás erejével meg tudom világosítani, akkor látható lesz, hogy az eszmélés legegyszerűbb folyamataiban is ott leskelődik az Időnek, a Térnek és az Erőnek végtelensége. Nem mint nagyság, hanem mint határtalanság. Felszáll előttem gyermekkoromból ez a kis mondat: szeretem a korlátalant. Miért szeretem?

Miért éppen ez fogott meg legelőször, mikor elkezdtem befelé nézni? Mi az a „belső”, azaz a „dedans”, amit Teilhard sem tudott egyébbel, mint ezzel a térmetaforával elnevezni? Miért ez a legérdekesebb, a legvonzóbb, a legfontosabb nekem? Mert valami egészen más illata van, mint a „körülnézést” igénylő tettvilágnak, amelyben minden csupa mérték, csupa korlát, csupa mérséklet és

szabály? A körülnézés világa, a tettvilág, a belebotlások, az elkerülések, a megalkuvások világa. Mikor a „szabad” ember ebbe belefárad, akkor felszomjazik benne valami nagy messze sóhajtás, akkor megéled benne valami ismeretlen lehelet, a határtalannak, a megállástalanságnak, a telhetetlennek egyre jobban teljesséző illata. Ilyenkor a Lélek — vagy csak az eszmélés? — kitarja szárnyait. Ismeretlen közegben érzi magát. Pedig tudja, hogy nem lépett ki önmagából. Nem távozott önmagától. Eppen önmaga mélyére szállt. Elkezdte utolérni önmagát. Azt a téralatti, időnfelüli, erőntúli formákból kivetkőző önmagát, amelyen belül először néz szembe a Végtelen Arcával, az Örökkévaló Arcával, az Erők Erejének Arcával és rajta felismeri önmagát. Ebben a pillanatban „megérti” a szót: „...saját képére és hasonlatosságára...” Hogyan vesződik a Sugalmazott, mikor írni próbálja a Genezist? Képet mond, hasonlítást mond, és tulajdonképpen azt kellene mondania: — Szállj le önmagadba!

Szállj le eszmélésed gondolati hordalékai, fogalmaid épületei alá, aztán emelkedj csodavárad fölé, szálldogálj vágyaid fényfelhőiben, próbáld átrepülni belső világod kontinenseit, és röpködve kémleld ki kisvilágod minden erőterét. — aztán tárd ki karjaidat, hunyd le a szemed, és találkozol vele, AKI teremtett téged. Felismered, hogy hasonlítasz hozzá, ha nem is érted. Felfedezed, hogy mindig ismerted, eszmélésed első perce óta, a bölcsőben való első „körülnézésed” óta. Első világos ismeretlenségében, anyád csókjában, szerelmes vágyódásaidban, kereszthordozásaidban, ujjongásaidban. Hogy mindig vele voltál és maradsz, ismert, mielőtt megteremtett, Ő az, aki testet adott és majd félretesz, mert óvé a pillanat és az örökkévalóság, rád öleli az életet és a halált, kezében minden „Mielőtt” és minden „Miután”. Megérzed, hogy elgondolt, alkotott és üdvözít téged... mit mondjak még? ... önmagában találd Alkotódat.

Most már körülnézhetsz: Mindent megtalálsz önmagadban, benned él a lét előtti istengondolat rólad, nem „lehetnél”, ha Ő nem gondolt volna el. Létbesodratásod az Ő akaratából őseid szerelmei az Ember emberiesedése óta, amelynek vonaladon a jelen pillanatig eljutott végpontja vagy, benned a rád váró életzárás, mely viszi létalatti művedet, tetteidet és nemtetteidet, akarásaidat és vonakodásaidat, és veled a Védelem, az Ölelés, a Kíséret, a Cselekvéstőke és mind kitáruul benned az a egyetlen szóvá: IMÁDÁS.

Nem veszed észre most, hogy eszméleted valóságos példatára az Örökkévalóság metafizikájának? Hogy minden gondolatod megismétli saját léttörténetedet? Hogy a múltadban élő szeretett emlék-emberek magyarázzák neked azt, hogy élsz te (és mind!) Krisztusban? Lételőtti és létutáni mivoltunkkal az Ő Emberfia-eszméletének ilyen élő emlékberei vagyunk, akik Benne nővünk, fejlődünk és belőle soha ki nem lépünk. Mert ha Isten elfogadta az emberlélek idő-törvényét, akkor annak az Emberfia-Eszméletnek Örökkévalósága van.

Minden emberlélek lételőtti istenéletében ott kell lennie a feladatnak, hogy részt kell vennie a létutáni Jeruzsálem megteremtésében. Azért él Isten gondolatában a Teremtés előtt, hogy konkrét létének teljességével részesedjék az örök Jeruzsálemben a Teremtés után. Ennek Megváltás az ára. Akár van bűn, akár nincs.

Ennél kisebb munkára nem vállalkozhatott a Második Személy. A Teremtő Háromság örök Cselekvésének lételőtti, létutáni és kettő közé eső pszicho-materiális létbeli tökéletes spiritualitásával.

— Miért teremtette az anyagvilágot?

— Miért nem volt Isten gondolatának elég a spirituális Mindenség? Amelyet az angyalokkal maga köré teremtett?

— Mert meg akarta teremteni a MUNKÁT.

A munka legmélyebbről merített fogalma annyi, mint cselekedni valamin, ami ellenáll. A tiszta spiritualitás cselekvésében nincs ellenállás. Határtalan szabadság van benne. A fejlődés örökké-teremtő korlátlanúsága. A munka a teremtés hatalmának egy ellenálláson át történő érvényesítése.

A tiszta szellemiség a maga feszültségében érvényesülő örökös győzelme Saját teljességében folytonosan tökéletesül. Nem úgy, mint azt az általunk ismert tér-idős evolúció illusztrálja. Az általunk ismert evolúció a tiszta szellemi történésnek, az eredeti szellemiségnek anyagbadobott metaforája. Teremtés. Nem teremtődés. A teremtődés az öröklétté sűrűsödött evolúció. A lételőtti spiritualitásnak Isten gondolatában teljes győzelme van.

Az angyalok világa kilépés az Örökkévalóság nagyfeszültségéből valamely tiszta szellemiségbe, amely már előre-leheli az időt. Mint mikor a szikla mélyén

még csak feszül a születni akaró forrás. Már benne van minden leendő tette, az ér, a patak, a folyó és a tengeráram. Így rejtőzik az angyalok világának létsza szellemiségében az egész evolúció kvintesszenciája. Ígérkezik benne a világkészítő Opus. Akadálytalan végtelenedés. Megállíthatatlan teremtdés. Határát nem lelő feszültség. És ennek a háromnak Háromság-illusztráció egysége, amelyre csak ezekkel az evolúcióból merített szavakkal boríthatunk embergondolatot. Nem érjük utol, mert istengondolat, de rásóhajtunk a saját spiritualitásunk legmélyéről és megállunk elgondolhatóságaink határán. Így lakik Isten gondolatában a Munka terve. A szellemvilág akadályokat kíván, mert dolgozni akar, Műhelyt akar magának készíteni. Ennek a szándéknak megvalósulása az anyag teremtése. Az anyagon át a szellemvilág öröklétének idővé kell szóródnia. Ez a szóródás a tér és az anyag ellenállására boruló akarat eredménye, az evolúció. Az első atomtól, az anyag-előtti energiától kezdve minden csupa szellemiség, mert a teremtő akarat nem pusztá ellenállást teremt, hanem küzdelmet. Az Univerzum minden porcikája szellemtől ájtárt, enélkül nem tudna evolúcióvá mozdulni. Ez a mozdulás az Idő. Munkamezeje a Tér. Cselekvőképessége az Erő. Ezzel új tény születik. A Mindenség létbehívása megszüli a Munkát. Ennek az Opusznak dolgozója a Szellem.

Ebben a munkában válnak dolgozókká az angyalok. És mikor az evolúció eljut az emberiesedésig, akkor az angyalvilág testvérvilágot kap: a lelkek világát. Anyagbaöltözött szellemiség.

HÉDERVÁRI PÉTER

AZ EGYIPTOMI TÍZ CSAPÁS ÉS AZ EXODUS FELTÉTELEZHETŐ ÖSSZEFÜGGÉSE A SZANTORIN VULKÁN BRONZKORI KITÖRÉSÉVEL

I. rész

A Szantorin tűzhányó az Égei-tengerben levő vulkáni lánc egyik aktív tagja, amelynek meglehetősen sok kitöréséről vannak adataink. A történelmi idők során lezajlott erupció közül kétségekívül az i. e. 1500 körül (vagy esetleg valamelyest később, 1450 táján?) történt explozív kitörése volt a legfontosabb. Amint ismeretes (bővebben l. *Hédervári Péter: A görög Pompeji — Egy vulkán régészete*, Gondolat, 1972) a tűzhányó bronzkori (úgynevezett minószi) kitörése alkalmasint a legnagyobb erejű és legpusztítóbb hatású vulkáni katasztrófa volt a legutóbbi 3 és félezer évben. Az eredetileg legalább 1500 méter magas kúp alakú hegy az események következtében a szó szoros értelmében véve eltűnt a Föld színéről. Alatta megnyílt a sekély, alig néhány kilométer mélységben levő magmakamra mennyezete és a hegy, az alatta levő kőzettörmeggel együtt, valószínűleg néhány óra vagy legfeljebb egy-két nap leforgása alatt belezuhant a magmakamrába. Helyén óriási vulkáni üst, kaldera található, amelyet teljesen kitölt a tenger vize. A kaldera peremét három sziget alkotja. ezek az egykori hegy lejtőjének megmaradt darabjai. A legnagyobb közülük Thera, amelynek felszínén, Akrotiri település mellett jelenleg is folynak az ásatások (itt tárták fel azt a minószi kultúrát, amelyet joggal nevezhetünk Pompeji elődjének); a második sziget Therasia, lényegében lakatlan, a harmadik pedig Aspronisi, szintén lakatlan terület. A kaldera belsejében i. e. 194-ben vagy 197-ben újrakezdődött a vulkáni tevékenység. Számos kisebb-nagyobb, főként lávaömléssel jellemzett kitörés révén apró szigetek képződtek, majd később összeforrtak egymással. Ma két nagyobb vulkáni sziget van itt: a Palea és a Nea Kameni; az utóbbi napjainkban is aktív.

A minószi kitörés során legalább 72 köbkilométer kőzetanyag zuhant a magmakamrába és hozzávetőlegesen 0,1—1 köbkilométernyi kőzetanyag porlódott szét a robbanások következtében. Kréta középső és keleti részére legalább 5—10 centiméter vastag vulkáni hamuréteg hullott, úgyhogy ott a termés megsemmisült és földek évekre, talán évtizedekre, alkalmatlanná váltak a mezőgazdasági

művelésre. A kitörést beindító szerkezeti rengések és a hegy összeomlását kísérő és követő, úgynevezett összeomlási rengések egyaránt széles körű pusztítást keltettek a Keleti Mediterrán térségben. A tengertani kutatások kimutatták, hogy a szelek a vulkáni hamut elsősorban délkelet felé, vagyis *Egyiptom irányába* vitték tova. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni a rendkívül erős lég-lökési (légnyomás-) hullámok hatását sem, amelyek — legalábbis a Szantorinhoz közeli Kréta északi részén — szintén eléggé erősek voltak ahhoz, hogy jelentős mérvű károsodást keltsenek. Végül, de nem utolsósorban, említést kell tennünk arról a roppant méretű, feltehetően legalább 30—40 méter magas, esetleg még sokkal magasabb szökőárról is, amely óránként legalább 120—140 kilométeres sebességgel végigszáldott a Földközi-tenger középső és keleti részén és nemcsak Krétán, hanem még távolabb, például Cipruson, sőt a mai izraeli partok mentén is romboló munkát végzett.

Röviden összefoglalva ezek azok a földtani (és régészetiileg igazolt) tények, amelyekre néhány, a kérdéssel foglalkozó történész, geofizikus és geológus, igen szellemes és feltétlenül nagy figyelmet érdemlő *elméletet* épített. A kérdés *Atlantisszal* kapcsolatos vonatkozásaira itt nem térünk ki; annál részletesebben tárgyaljuk azonban a valószínű *egyiptomi* hatásokat. Bővebb leírások találhatóak a következő művekben: *Bennett, J. G.*: „Geophysics and human history: New light on Plato's Atlantis and the Exodus”, Systematics, I, 1963; *Bemmelen, R. W. van*: „Four volcanic outbursts that influenced human history; Toba, Sunda, Merapi and Thera.” Acta of the First International Scientific Congress on the Volcano of Thera, Athens, 1971; *Galanopoulos, A. G.—Bacon, E.*: „Atlantis: The truth behind the legend”, London, 1969; *Galanopoulos, A. G.*: „The Eastern Mediterranean trilogiy in the Bronze Age”, Acta..., Athens, 1971; *Luce, J. V.*: Lost Atlantis: New light on an old legend”, New York, 1969; *Vitaliano, D. E.*: „Legends on the Earth — Their geologic origins”, Bloomington, 1973. A következőkben *Dorothy B. Vitaliano* idézett könyve alapján foglaljuk össze a kérdést, majd *R. W. van Bemmelen*, holland geológusprofesszor nyomán teszünk néhány további megjegyzést. Fontos azt is kiemelnünk, hogy a Szantorin bronzkori kitörését nemcsak a helyszíni vizsgálatok révén tudjuk meglehetősen nagy pontossággal rekonstruálni, hanem bizonyos analógiák alapján is. Akadtak ugyanis más, hasonló jellegű kitörések, részben a jelen évszázadban, részben a múlt században, amelyekről igen pontos geológiai és geofizikai képünk van. Különösképpen fontosak ebből a szempontból a Tambora indonéziai tűzhányó 1815 évi és a Krakatau, úgyszintén indonéz vulkán 1883 évi explozív és kalderaképző kitörései. E két tűzhányó úgyszólván a Szantorin „ikertestvére” lehetne, jóllehet hatalmas erejű kitöréseik még mindig alatta maradnak a Szantorinénak. A Tambora esetében valószínűleg 30 köbkilométernyi, a Krakataunál „csak” 18 köbkilométernyi anyag „tűnt el” magmakamrába való beomlás (és kisebb részben a robbanások) miatt. Említettük, hogy a Szantorin esetében az „eltűnt” kőzetmennyiség mintegy 72 köbkilométerre becsülhető. Ebből az anyagból 28 ezer Cheops-piramist lehetne fölépíteni!

A Krakatauval történő összehasonlítás alapján teljes joggal állítható, hogy legalábbis Alsó-Egyiptom (vagyis Észak-Egyiptom) területén *huzamosabb ideig sötétségnek kellett uralkodnia*, amikor a vulkáni por- és hamufelhő elérte ezt a területet. Az is rendkívül valószínű, hogy Egyiptomban is hallani lehetett a legnagyobb detonációkat (a Krakatau esetében a hallhatósági határ 4800 kilométer volt, a Tamboránál 1775 kilométer — Egyiptom északi részének távolsága a Szantorintól viszont csupán 700—800 kilométer). Nincs kizárva továbbá annak lehetősége sem, hogy a szeizmikus szökőár (a japáni eredetű, nemzetközi szak kifejezéssel élve: *a tsunami*) elérhette a Nilus-deltát, és a lég-lökési hullámok, legalábbis a tengerparti sávban, szintén erősen érezhetőek voltak.

Sokáig az volt az általános vélemény, hogy az egyiptomiak vagy egyáltalán nem készítettek feljegyzéseket maguknak ezekről az eseményekről (amelyek az általuk jól ismert Keftiu, azaz Kréta gazdasági és politikai lehangyatlását is előidézték), vagy pedig ha készültek is feljegyzések, azokat *Ikhnoton* (IV. *Amenhotep*) fáraó rendelkezéire megsemmisítették. *Ikhnoton* ugyanis egy új, monoteisztikus vallást akart meghonosítani, és parancsára minden olyan feljegyzést meg kellett semmisíteni, amelyben a korábbi istenek neve előfordult. Szerencsére

azonban a parancsot nem mindenütt teljesítették maradéktalanul; másrészt pedig — amint az különböző múzeumokban őrzött papiruszok megfejtése során kitudt —, akadtak olyan, későbbi leírások is, amelyek számot adtak azokról a különleges eseményekről, amelyek a *Tizenhétedik Dinasztia* idejében, vagyis nagyjából i. e. 1500 körül lejátszódtak. *Figyelmet érdemel, hogy ezek a szövegek milyen érdekes módon egyeznek a Bibliával!*

A leningrádi Ermitázsban őrzött papiruszok egyike szerint: „A Napot fátyol takarja el és ragyogása nem jut el az emberhez. Senki nem élhet, ha a Napot felhők takarják el...A folyó kiszárad, még Egyiptom folyója is...A Föld a boldogtalanságba hull. Ez a föld (ország) nyugtalanná válik. Megmutatok neked egy felfordított világot: az történt, ami soha nem történt meg még ezelőtt!”

A leideni múzeumban őrzött Ipuwer-papirusz további fontos adatokkal szolgál: „Csapások pusztítanak szerzte az országban. Mindenütt vér. A folyam is vérből áll...Minden romokban! Bizony, a kapukat, az oszlopokat és a falakat elemésztette a tűz. A városok elpusztultak. Oh, hogy a Föld megsemmisülhet a hangtól és a káosz miatt nem létezhet tovább! A fák is tönkrementek. Nincs gyümölcs és fű sem található... Éhség... A gabona is megsemmisült, mindenfelé...Az országban nincs fény.”

És végül néhány mondat egy harmadik szövegrészről. Ezt El Arishban találtak, egy szentély falára vésvé, s valószínűleg a ptolemaioszi vagy a hellenisztikus időkből származik. Azokról az eseményekről szól, amelyek *Thom (Thoum)* uralkodó idejében játszódtak le: „Az országot nagy katasztrófa érte. A Gonosz érkezett a Földre. Nagy felfordulás a székhelyen (valószínűleg: az uralkodó székhelyén — H. P.). Senki nem hagyta el a palotát kilenc napig és e kilenc nap alatt, amelyen a zűrzavar uralkodott, olyan vihar volt, hogy sem az emberek, sem az istenek nem láthatták még szomszédjaik arcát sem.”

Minden kétséget kizáróan a három szövegrész valami olyan eseményről — nyilvánvalóan elemi csapásról — szól, amely teljesen rendkívüli volt. A sötétség a Szantorinból érkező sűrű hamufelhővel magyarázható, a különös hang a kitöréssel járó dörgéssel és dübörgéssel, sőt még a földrengésre és a vele kapcsolatban fellépő tűzvészre is van utalás (a rengéseket gyakran kísérik nagy tüzek).

Bennett volt valószínűleg az első szerző, aki felhívta a figyelmet arra, hogy ezek a szövegrészek, valamint az Ószövetségnek a tíz csapásra vonatkozó leírásai igen sokban emlékeztetnek a Tambora 1815-ös, s még inkább a Krakatau 1883-as kitörésekor tapasztaltakra. Sir *Stamford Raffles* „History of Java” című munkájában beszámolt arról, hogy a Tambora kitörésekor a Nap elhomályosult, illetőleg láthatatlanná vált, közapor (vulkáni bombák serege) hullt a tájra, férgek milliói támadtak, valóságos csapásként özönlöttek elő, forgószelekre (tornádókra) került sor, a hamuhullás megsemmisítette a termést, az állatok takarmány hiányában elhullottak és járványok léptek föl a lakosság körében. Valamennyi ilyen vagy olyan úton a kitöréssel volt kapcsolatos. Így *Bennett* arra a következtetésre jutott, hogy *az egyiptomi tíz csapást (pontosabban: az első kilencet) a Szantorin bronzkori kitörésére lehet visszavezetni*. Lássuk tehát, hogy milyen módon s mennyiben egyezik meg, illetve tér el egyes részletekre vonatkozóan a tudósok véleménye.

A bibliakutatók nincsenek pontos egyetértésben egymással az Exodus valószínű időpontját illetően. Az egyik lehetőség szerint a kivonulásra i. e. 1446—1447 táján került volna sor, a másik lehetőség szerint i. e. 1200 körül. Ha ez utóbbi a helyes, akkor az az elmélet, amely szerint a csapások és a Szantorin kitörése között bármiféle kapcsolat is lett volna, érvénytelenné válik. Az első esetben a kapcsolat összehasonlíthatatlanul valószínűbb. De mégis, őszintén meg kell mondanunk, hogy még most sincs pontos egyezés. A kitörésre (legalábbis annak kezdetére) vonatkozó *geológiai* adatok inkább az i. e. 1500 körüli éveket valószínűsítik, mintsem a mintegy fél évszázaddal későbbi időpontot. Megjegyzendő azonban, hogy hasonló problémák lépnek föl akkor is, ha a minőszi kitörés időpontját bizonyos krétai művészeti periódusok időpontjához próbálják társítani. *Galanopoulos* szerint a kitörés i. e. 1450 táján, *van Bemmelen* szerint még később, i. e. 1395-ben történt volna; *Luce* i. e. 1470-et javasol, *Marinatos* professzor pedig, aki az ásatásokat vezette Akrotirinél, Thera szigetén, i. e. 1500-at tartott

valószínűnek. Ez az idő-probléma még megoldatlan, mert a különböző történelmi, régészeti és geológiai adatok nincsenek összhangban, s az összhang hiányának oka is ismeretlen.

A minózi Kréta és a Szantorin kultúrája kapcsolatának tisztázásához — és még egy sereg más vonatkozás miatt is — az idő-probléma megoldása mindenestre kétségtelenül fontos volna, de ez elsősorban azoknak a kutatóknak a feladata, akik a szantorini régészeti vizsgálatokban és azok eredményeinek értékelésében közvetlenül érdekeltek. A mi szempontunkból csak annyit mondhatunk: kár lenne feladni azt a lehetőséget, hogy az egyiptomi csapások (és néhány más, hozzájuk kapcsolódó esemény) magyarázatát a Szantorin bronzkori kitérésével adjuk meg. Ezért úgy tekintjük, hogy az Exodus és a minózi kitérés valóban egyidejűleg játszódott le; jöllehet ez a munkahipotézis ma még nem bizonyítható. Az i. e. 1446—1447 évek a *Királyok I. Könyve* 6:1 pontja alapján vezethetők le, amennyiben: „És megépítették az Úrnak háza az Izráel fiának Egyiptom földéből való kijövele után a négyszázyolcvanadik esztendőben, Salamon Izráel felett való uralkodásának negyedik esztendejében...” Mármost *Sulamon* király uralkodásának időtartamát eléggé jól ismerjük: i. e. 970-től 930-ig terjedt.

1. „...és mind vérré változék a víz, a mely a folyóban vala. A hal pedig, a mely a folyóvízben vala, meghala, és nem ihatának az Egyiptombeliek a folyónak a vízből; és vér vala az egész Egyiptom földén” (*Mózes II. könyve* 7:20—21).

Galanopoulos, Bennett nyomán a jelenséget azzal magyarázza, hogy rózsaszínű vagy vöröses vulkáni hamuval terhelt eső hullott Egyiptom földjére. Az igaz, hogy a szantorin finom vulkáni törmelékreteg (úgynevezett *tefra*) legalsó rétege halvány rózsaszín, s a kitérésnek ebből a korai fázisából származó hamu szintén eljuthatott Egyiptomba; de *Vitaliano* valószínűbbnek látja, hogy a legfelső szintet alkotó fehér horzszakőrétegből származó por tehette meg elsősorban ezt az utat. A bibliai szövegek hangsúlyozzák a vizek *vérszerű* voltát, de még nagy mennyiségű, vörös horzszakóból származó vulkáni por sem keltene ilyen képzetet. S ha a vizeket valóban ilyen por festette volna meg, vajon nem lettek volna az esőzések még feltűnőbbben vörös árnyalatúak? Ezért *Dorothy Vitaliano* elveti ezt a magyarázatot (szemben a többi, említett tudós véleményével), s helyette a vizekben elszaporodó *algák* és esetleg *protozoák* (véglények) hatását tartja valószínűnek. Ha az algák és a protozoák túlságosan elszaporodnak, anyagcseréjük termékei a vizeket megmérgezhetik. Ilyenkor a vizek színe zölddől, sárgává, barnává vagy vörössé válik. *Vitaliano* szerint a Szantorin minózi kitérésekor és az azt közvetlenül követő meteorológiai viszonyok az egész Keleti Mediterrán térségben olyannyira megváltoztak, hogy ezáltal kedvező feltételek alakultak ki az algafélék és protozoák nagyarányú elszaporodására Egyiptom vizeiben. (A vulkánkitörések meteorológiai és klimatológiai kihatásai manapság már bizonyítottan tekinthetők.)

Bármennyire szellemes is a *Vitaliano*-féle megoldás, a jelen sorok írója úgy véli, hogy a *vasoxid* tartalmú vulkáni por is megfestheti, vérszerűvé színezheti a vizeket és ilyen por a *kitörési felhőből* (amely esetleg 80—100 kilométer magas is lehetett!) feltétlenül nagy mennyiségben hullott Egyiptom földjére. Lehetséges, hogy a biológiai és a vasoxidos hamuhullásból származó tényezők egyidejűleg léptek föl.

2. „...és békák jövének fel és ellepék Egyiptom földét” (*Mózes II. könyve* 8:8). *Galanopoulos* szerint a kitérés keltette *tornádók*, amikor vízfelületek fölött haladtak át és víztőlcséreket hoztak létre, rengeteg békát is magukkal ragadtak a tavakból és mocsarakból, majd távol a tornádók kialakulásának helyétől, ledobták őket. Bár az úgynevezett „béka- és hal-esőket” a meteorológia tudománya jól ismeri és így magyarázza, a *Galanopoulos*-féle megoldás kissé erőltetettnek tűnik a jelen sorok írója előtt. A tornádók ugyanis csupán néhány száz kilométeres távolságokat ívelnek át, és rendkívül valószínűtlen, hogy megtehették volna a Szantorintól (amely fölött kialakultak) egészen Egyiptomig az utat. Másrészt halakat is magukkal kellett volna vinniük, sőt tengeri hínárokat, moszatokat, stb-t is, márpedig ezekről a Biblia nem tesz említést.

Vitaliano ezúttal is más megoldást javasol. Új-Mexikóban történt, hogy egy felhőszakadás után hatalmas víztömeg zúdult alá a hegyekből egy száraz, sík

területre. A víz teljesen átítatta a talajt, aminek következtében váratlanul békák ezrei tűntek elő. Nyilvánvaló, hogy előzetesen a talaj mélyebb rétegeiben lapultak, tetszhalászerű, dermedt állapotban. Nem voltak olyannyira „mindenütt jelenlevők”, mint a Biblia által említett békák, de a szó szoros értelmében véve csapást jelentettek a környékbeli lakosság számára zajukkal, amely éjjel-nappal szüntelenül tartott. Néhány nappal később azonban, amikor a talaj újra kiszáradt, a békák váratlanul eltűntek. *Vitaliano* tehát fölteszi a kérdést: lehetséges-e, hogy a Szantorin kitörését követő heves esőzések hozták létre Egyiptomban a rettenetes béka-inváziót? (Hadd tegyük hozzá: a nagy kitöréseket általában igen gyakran kísérik és követik rendkívül erőteljes esőzések.)

3. „...és megsújta a föld porát, és tetvek lőnek emberen és barmon; a föld minden pora tetvekké lőn egész Egyiptom földén” (*Mózes II. könyve* 8:17).

4. „...jövének ugyanis ártalmas bogarak a Fáraó házára és az ő szolgálai házára, és egész Egyiptom földén pusztává lőn a föld az ártalmas bogarak miatt” (*Mózes II. könyve* 8:24).

Ha az előbb említett nagy esőzések miatt szokatlanul nyirkos volt az időjárás Egyiptomban, akkor ez nemcsak a békákat, hanem a különböző rovarféléket is előcsalogathatta a talajból, illetve segítette mértéktelen elszaporodásukat — állítja *Vitaliano*. Ez a nézet azonban — véleményünk szerint — nem túlságosan meggyőző. A talajban élő rovarfélékre igaz lehet, de az élősködőkre nem. Sokkal valószínűbb, hogy az általános egészségügyi feltételek megromlása (például a vizek megfertőződése) miatt a mosás és a mosás úgyszólván lehetetlenné vált, és ez eredményezte a paraziták nagyarányú elterjedését — esetleg kiütéses tifusz fellépését is.

5. „...és elhulla Egyiptomnak minden barma, de az Izráel fiainak barma közül egy sem hullott el” (*Mózes II. könyve* 9:6).

6. „...Vevének azért kemencehamut és a Fáraó elé állának, és Mózes az ég felé szórta azt; és lőn az emberen és barmon hólyagosan fakadó fekély” (*Mózes II. könyve* 9:10). A hatodik csapásról beszámoló szövegrész címe: „Hatodik csapás: hólyagos fekély (fekete himlő)” — tehát a Biblia határozottan közli, milyen járványról volt szó.

Az állatok elhullása arra az eseményre emlékeztet, amely Izlandon játszódott le a Hekla tűzhányó kitörését követően 1947-ben és 1970-ben. A leülepedett vulkáni hamu egy kevés fluort is tartalmazott és megfertőzte a legelőket, úgyhogy a birkák mérgezését szenvedtek és rövidesen elpusztultak. 6000 bárány és 1500 anyajuh hullott el az 1970-es kitörés következtében — írja *Vitaliano*. Hozzátehetjük, hogy az úgyszintén izlandi Laki hasadékvulkán kitörésekor (1783—1734) a szigeten élő szarvasmarhák 53 százaléka, a pónilovak 77 százaléka és a juhek 82 százaléka pusztult el, az eseményeket követő éhínség pedig 9283 személy halálát okozta.

Az 1970-es kitöréskor az erősen mérgező hatású vulkáni port a szelek több mint kétszáz kilométerre szállították — de ez az erupció viszonylag nagyon gyenge volt, össze sem hasonlítható a Szantorinéval. Mindkét esetben szilikátokban gazdag, úgynevezett savanyú vulkáni hamuról volt szó, s a Szantoriné is tartalmazhatott fluort vagy esetleg más, mérgező anyagot. Már említettük, hogy a minőségi kitérésből származó hamut megtalálták a tengerfenéken (tengertani kutatások során) és megállapították, hogy a szelek a hamufelhőt Egyiptom irányába vitték tova (ezt az Égei-tenger meteorológiai viszonyairól szerzett ismeretek is igazolják). Tehát igen nagy a valószínűsége annak, hogy Egyiptomban a jóság jelentős része a kitörés következtében hullhatott el, jöllehet Egyiptom távolsága oly nagy a Szantorintól, hogy csak a *legfinomabb* hamuszemcsék érték el a birodalmat. De a Hekla esete azt bizonyította, hogy *éppen a legfinomabb hamuszemcséknek volt a legnagyobb a fluor-tartalmuk*.

Természetesen azt nehéz megmagyarázni, hogy csak az egyiptomiak jóságai pusztultak el, az izraelitáké azonban nem. E ponttal kapcsolatban vagy szándékos túlzásról van szó, amely mintegy kiemelte az esemény csodás jellegét —, vagy pedig arról, hogy az izraeliták saját jóságaikat karamokban tartották és a hamuhullás után tartalékkolt takarmánnyal táplálták őket, amely nem fertőződött meg.

Kérdéses továbbá, hogy *csakugyan fekete himlő* lépett-e fel? A kiütéses tífusz lehetőségéről már szoltunk, s a két betegség tünetei esetleg összetéveszthetők voltak az orvostudományban kevésbé járatos régiek előtt. Másrészt, ha a vulkáni hamu valóban tartalmazott mérgező anyagokat, ezek is kelthettek gyulladáásokat és fekélyeket, sőt még égési sebeket is. Ez utóbbival kapcsolatban a Katmai alaszakai vulkán 1912-es kitörésére hivatkozhatunk, amikor a levegőbe kerülő, sósavgőzökből és kénsavból álló, magas hőmérsékletű csapadék 600 kilométer körzetben súlyos égési sebeket keltett az emberek és állatok testén. A Katmai kitörése szintén kalderaképződéssel járt és igen sok tekintetben emlékeztetett a Szantorin minőszi, valamint a Tambora 1815-ös és a Krakatau 1883-as erupciójára. De — végeredményben — az általános egészségügyi helyzet olyannyira megromlott Egyiptomban, hogy *többféle* járvány is felléphetett, közöttük fekete himlő is.

Figyelmet érdemel továbbá, hogy a bibliai szöveg szerint Mózes az ég felé szórta a hamut, — következésképpen az *visszahullott*. Nem lehetetlen, hogy a szöveg a pornak „az égből” történő hullását kívánja hangsúlyozni, és Mózes szerepe csak másodlagos.

7. „...Kinyújtá azért Mózes az ő vesszejét az égre, az Úr pedig mennydörgést támaszta és jégesőt, és tűz szálla le a földre, és jégesőt bocsáta az Úr Egyiptom földére. És lón jégeső, és a tűz egymást éré az igen nagy jégeső közt, a melyhez hasonló nem volt az egész Egyiptom földén, mióta nép lakja. És elveré a jégeső egész Egyiptom földén mindazt, a mi a mezőn vala, embertől baromig; a mező minden fűvét is elveré a jégeső és a mező minden fáját is egybe rontá” (Mózes II. könyve 9:23—25).

A jégszemcsék képződése (és ennek következtében a jégeső) igen gyakori jelenség nagy vulkánkitörések alatt és után, minthogy a hamuszemcsék kondenzációs magokként szerepelnek, amelyekre a légköri vízpára 8—10 kilométer magasságban kifagy. (Ezért gyakoriak a cirrusfelhők, jégkristályokból álló felhők a kitörések után, sőt a haló-jelenségek is, amelyek a cirrusokat alkotó kristályokon bekövetkező fénytörés és visszaverődés eredményei.) Továbbá: számos különleges elektromos jelenség társulhat a vulkáni hamufelhők kialakulásához és a hamuhulláshoz, elsősorban szokatlan villámlások, sokkal bonyolultabbak azoknál, amelyek közönséges zivatarok alkalmával fordulnak elő. Az ilyen elektromos jelenségek némely esetben az aktív vulkántól több száz kilométer távolságban is felléphetnek, amennyiben még ott is elegendő por és hamu van a légkörben. (Talán helyénvaló itt megjegyezni, hogy vulkáni hamu alatt nem égéstermék értendő, hanem 4 milliméternél kisebb szemcséjű porszerű anyag, amelyet többnyire magas szilíciumdioxid-tartalmú vulkáni üveg alkot.) *Vitaliano* konkrét példaként említi, hogy a Hekla 1766. évi kitörését követően a légkör olyannyira telítődött elektromossággal, hogy 360 kilométerre a tűzhányótól lángnyelvek mutatkoztak egy templomra épített vas-szélkakas körül. Egy másik területen, körülbelül ugyanekkora távolságban a Heklától, a faoszlopokat foszforeszkáló fények vették körül.

8. „...és az Úr egész nap és egész éjjel keleti szelet támaszta a földre. Mire reggel lón, a keleti szél felhozá a sáskát. És feljöve a sáska egész Egyiptom földére s nagy sokasággal szálla le Egyiptom egész határára. Annak előtte sem volt olyan sáska s ezután sem lesz olyan. És elborítá az egész föld színét, és a föld elsőtétédék, és megemészté a földnek minden fűvét és a fának minden gyümölcsét, a mit a jégeső meghagyott vala...” (Mózes II. könyve 10:13—15).

Vitaliano szerint ezt az eseményt nehéz kapcsolatba hozni a kitöréssel, ha csak a keleti szelet nem írjuk a kitörést követő meteorológiai „káosz” terhére. De még ebben az esetben is inkább nyugatról vagy északnyugatról fúvó szelet várnánk, minthogy Egyiptomból nézve a Szantorin északnyugatra van. Véleményünk szerint a sáskajárást előidézhette a termés (hamuhullás keltette) pusztulása. A sáskák nem találtak megszokott életterükön elegendő táplálékot maguknak, s ezért indultak tovább, hogy új, még el nem pusztult növényzetet keressenek.

9. „...És kinyújtá Mózes az ő kezét az ég felé, és lón sűrű sötétség egész Egyiptom földén három napig” (Mózes II. könyve 10:22). (Megjegyzés: az egyik, korábban idézett egyiptomi eredetű szöveg szerint a sötétség kilenc napon át tartott.)

A Krakatau kitörésekor a vulkáni hamu legnagyobb része 2560 kilométeres körzetben rakódott le, kisebb része azonban évekig a légkörben lebegett. Két esztendővel a kitörés után például Spanyolországban is észleltek hamuesőt; az alkonyati és hajnali fények pedig mélybíborszínűek és félelmetes hatásúak voltak éveken át, csaknem az egész világon. A légkör ugyanis mintegy 80 kilométer magasságig szennyeződött vulkáni hamuval (a Szantorinnál, *van Bemmelen* szerint, legalább 100 kilométerig!). A Tamborából származó hamu 1350 kilométer körzetben rakódott le. A Krakataunál 200 kilométer távolságon belül 22 órán át, 80 kilométeres körzetben 57 órán át teljes éjszakai sötétség honolt a hamufelhő jelenléte miatt. Az állandó sötétség zónája a Tamborától számított 500 kilométeres távolságban húzódott, de hogy meddig is tartott a sötétség e körzeten belül, arról nincs adatunk. A Katmaitól 160 kilométer távolságban levő Kodyak szigetén 30 centiméter vastag vulkáni hamuréteg rakódott le és 48 óras éjszakai sötétség uralkodott. Más, további példákat is említhetnénk, amelyek mind azt igazolják, hogy nagy kitörések után valóban „egyiptomi sötétség” uralkodik el a vulkán közelebbi-távolabbi környezetében. Egyiptomot és a Szantorint illetően a háromnapos sötétség valószínűbb, mint a kilencnapos. Az eltérés az egyiptomi és a bibliai leírás között feltehetően azzal magyarázható, hogy mindkét szöveget több évszázaddal a Szantorin kitörése után írták le, amikor már a sötétség tényleges időtartama feledésbe merült és az emberek a hagyományok alapján csak arról tudtak, hogy „hosszú ideig” sötétség uralkodott. Hogy viszont — amint a bibliai szöveg állítja — miért nem volt sötétség Izráel földjén, azt nem tudjuk, de valószínű, hogy ezúttal megint a csodás elem hangsúlyozásáról van szó, mint akkor, amikor csak a fáraó népének jószágai pusztultak el, de az izraelitáké megmaradtak.

10. „... Lőn pedig éjféltkor, hogy megöle az Úr minden elsőszülöttet Egyiptomnak földén, a Fáraónak elsőszülöttétől fogva... és a baromnak is minden első fajzását” (*Mózes II. könyve 12:29*).

Alkalmassint a tizedik csapás az egyetlen, amelyet úgyszólván egyáltalán nem hozhatunk kapcsolatba a kitöréssel. Az természetesen elfogadható, hogy az események (járványok, éhínség, stb.) miatt nagyon sokan meghaltak az egyiptomiak közül, de nyilván az izraeliták közül is. Másrészt miért csak az elsőszülöttek haltak volna meg? Valószínűleg képletes értelmű fogalmazásról van szó, amelyet — *Galanopoulos* professzor szerint — az indokol, hogy az elsőszülöttek általában a család legkedveltebb tagjai, s elvesztésük különösképpen súlyos tragédia.

(A tanulmány második részét következő számunkban közöljük)

PUSZTA SÁNDOR VERSEI

Alkonyi hazatérés (*Sequentia és Gradualé*)

IBO AD PATREM

kettő volt mi
égetett
a szegény
és a szeg
egyik enyém volt
másik a tied
mindkettőért adósod vagyok
egyik közelebb vitt hozzád
a másik el nem engedett

minden kevés volt
kevés
nem volt hálóm hogy
megfogjalak
se szó se jelbeszéd
de most hogy megsimogattál
könnyem eleredt
látalak járni az áron
a nagy vizek felett

itt laktunk mi
itt laktál velünk
te szólítottál?
mi szólítottunk?

hogyan lehet mégis
hogyan elfeledtünk

kárhozatban
lehet fokozás?

verdestem
önkivületben
kibontott zászló

hallgatók
zordan
felgöngyölt lobogó

ne feledj ha egyszer
kezedből kihulltam

köszönöm hogy megláttál a vályúnál
s hazahívtál
megyek megyek
ha addig alázatomba bele nem halok
s szegyenemben el nem süllyedek

madarak és hangyák vonulása
utána virágoké
beföldi lábnyomod

hiányod oly nagy
óráról mutató
kimert leves mellől a kanál
ételből só
szívből szeretet

és megérkezik sok rongyos szegény
megérkezik a tékozló fiú
a sok szív mely szinte csikorog
szakadt háló törött lábú szék

a többé senkinek nem kellő mosoly
elszórt gyöngy a végső falás után
megmaradt kenyér
elviselt arcok félretaposott cipő
elgurult dráma a hiány hiánya
s az óra áll
főntről le hull a legeslegutolsó
homokszem is

egy morzsa a csendből
az időből egy korty
s kezdődik a megszámláltatás
az almából hiányzik az a darab
és csönd se lesz
mert a csönd

nem üres
sok részből áll a zaj hiánya csak
elemeire bontva valami lét
csend se lesz
csak hallgatás
felüttetik a Könyv
s a Bárány itél

nem találok haza
ha sose hívsz

hogyan érinthetlek
ha nincs kezem

megérkezni hozzád
betérni beléd

a jelentésekkel együtt rég elvesztettelek

ahogy az angyal
a mennyország kapuján
karmazsinmeggyiszínú ruhában
kilép

kockában az él
fában a mag
kenyérben az íz

a végpillanat töredékében
megráncosodott idő
arcomon
a legvégső kilakoltatás

s csak állsz csak állsz csak állsz
a küszöbön
bezárt ajtóknál elött

jajgatáson túl
a kettős értelem
fogcsikorgatás és külső sötét

nincs végleges
és nincs végleg lezárt
megszámláltatnak
a báránnyal veled
a kosok balfelől

mintha filmre sav
megkezdődik az előhívás
a sötétkamra homályán belül

de az sem végleges
tizenny már
nem lesz a tíz után

merő kétes lesz a kép
mint zuhanó gépből kiugorva
lóg ejtőernyőjén
a megmenekült halott

József

meg kell itatnom-étnem szomjas
gerléimet

pacsirták rejtsétek el furulyám
már közelednek testvéreim
a virágok szívárványszíne kialudt
széttépett köntösömön

eladnak engem testvéreim

ki itta le egünkről, mint habot
a sok csillagot

ki törte össze játékainkat
ki taposta szét homokvárainkat
ki piszkolta be bennünk a bizalom ingét
ki mérgezte meg szavainkat
ki zagyválta össze imáink, énekünk
ki ölte meg lelkiünkben a zsoldárokat
szívemben őt, meg téged
s engem a te szívedben
ki tépte le fejünk fölül
ki taposta sárba glóriánkat

homlokunk alatt
ki vakította meg a reményt

szenvedő egeink ránk borulnak
ki vigasztalja meg a szomorú virágokat
ki takarja be a didergő fecskéket
ki támasztja föl a megölt pacsirtákat
ki hajol le a lehullt levelekért
ki szedi össze szárnya-kitépett
megölt szavainkat

farkasúzte elszéledt nyájaink
ki tereli össze
a zápor tisztára mosta júniust
az ég elgurult szívemmel

a dombok arany polcaira arany
kenyereket süt az alkony
világítanak a füvek

összekulcsolom szárnyaim
el ne röpküljek

a hajnal virágot rajzol
az égre s homlokomra

a fény a számra, szívemre
térdeplő füvekre

én keresztet rajzolok gondolataimra
mint a kenyérre, amit megszegek
tárt madárszárny árnya anyaföldre

kezdődj el ünnep végre mibennünk!

SÁRY GYULA

MICHELANGELO TANULMÁNYOK

A gyötrelmek síremléke

Michelangelo „mint buzgó keresztény, nagy gyönyörűségét lelte a Szentírásban”. Ezt írja életrajzírója, kortársa, G. Vasari. Ugyancsak kortársai tudósítanak róla, hogy Dante Isteni Színjátékát is szívesen olvasta, sőt kívülről idézte. E két mű mélyen befolyásolta Michelangelo gondolkodását; hatásuk lépten-nyomon fellelhető műveiben, szimbólumaik nyelvén fejezte ki magát és hagyott párhuzamaikkal üzenetet az utókornak.

Tudjuk, hogy egy mecénás által létrehívott mű árulkodik a megrendelő ízléséről, gondolatairól, de ugyanúgy elárulja az alkotót magát is. Michelangelo és II. Gyula pápa viszonya nem volt mentes összezördülésektől. A pápa nagy mecénás volt, de mindent megkövetelő kényúr is. Ennek ellenére, amikor Michelangelo megkapta a megrendelést egy síremlék megalkotására, az első 1505-ből származó terven egy soha nem látott gigantikus emlékművet vázolt fel, a megrendelő legnagyobb dicsőségére.

Három szintű építmény lett volna. Az elhunyt szarkofágjának a helye a harmadik szint, a második szinten helyezte volna el a pápa erényeit szimbolizáló figurákat, az első szinten kariatidszerű alakok, szárnyas győzelmi jelképek

sorakoztak volna. Mindennek betetőzésére szolgált egy Madonna a gyermekkel. Összesen negyven figurát tervezett.

A monumentális tervet azonban az örökösök zaklatása hét-hétéves szakaszokkal egyre zsugorította, míg több átmeneti állapoton keresztül a mai alakjában készült el. Ahogy a terv szegényedett, úgy teltek meg a megmaradó figurák jelentéssel, magukba sűrítve mindazt, ami a huzavona nyomán a művész lelkét nyomta.

Ma a síremléken három fő alakot láthatunk, Mózeset és mellette másik két bibliai személyt, Ráchelt és Leát, Lábán leányait. (A többi figura nem lényeges, nem Michelangelo kezétől származnak.)

Mózes alakja nyíltan utal II. Gyula pápára, hiszen egy krétarajzán 1512-ből Mózes Gyula pápa vonásait mutatja. A pápának ugyanolyan fontos jelentést tulajdonított az egyház számára, mint amilyen a zsidóságnak Mózes mint hadvezér és a bajokból kivezető bölcs államférfi volt. Ez a párhuzam tömören jellemzi az elhunytat. De mit keres a két nőalak Mózes oldalán? Az értelmezők kisebb eltérésekkel ugyan, de Mózes alakját nem vitatják. A két nőalaknak általában a szemlélődő és tevékeny élet jelképezését tulajdonítják. Mózes I. 29,16: „Vala pedig Lábánnak két leánya, nagyobbiknak neve Lea, kisebbiknek neve Ráchel”. Jellemzi is őket a Szentírás, Ráchel az állatokat gondozta, tevékeny volt, míg Lea inkább a lelkiekkel törődött. De ilyen ellentétpárt a Biblia számtalant kínált, miért éppen őket mintázta Michelangelo a síremlékre? Vagy talán Lábán és Jákob történetében valami párhuzamot talált a saját sorsával?

A Szentírás megadja a kulcsot. Mózes I. 31—41: „Immár húsz esztendeje, hogy házadnál vagyok, tizennégy esztendeig szolgáltalak két leányodért, és hat esztendeig juhaidért; Te pedig béremet tízszer is megváltoztattad”. Nem feltűnő a bér, a szerződés felbontásának bibliai története és Michelangelo kálváriájának párhuzama?

Kövessük csak végig a síremlék történetét. Michelangelo 1505 tavaszán Rómában szerződést köt Gyula pápával a síremlékre. Ezután Carrarába utazik márványért, ott marad nyolc hónapig. Kiválogatja a tömböket, megvásárolja és szállításukról gondoskodik a síremlékre kapott előlegből. Ezután 1506-ban hozzáfog a munkához. Hét év múlva, 1513-ban meghal a pápa. Az első szerződés helyett újat kötnek az örökösökkel, de már módosított tervre, módosított bérért. Ez a szerződés is hét évre szól. Ez sem végleges, mert újabb szerződés következik 1526-ban, majd még kettő 1542-ben. Szinte egész életén át folyik a pörösködés, huzavona a szerződésekkel. Sorozatosan becsapják, ahogy Lábán becsapta Leával Ráchel helyett Jákobot s megdolgoztatta újra meg újra Ráchelért és a juhokért.

A szerződések felbontását, a honorárium módosítását jelenti tehát a két bibliai nőalak II. Gyula síremlékén. A párhuzam világos és teljes. Egy annyira tudatos alkotónál, mint Michelangelo, aligha lehet szó véletlen egybeesésről. Műve ugyanolyan költői igazságszolgáltatás, mint Danténál, hogy ellenségeit a Pokolba helyezte. Valószínűleg az ötletet is tőle vette. Gyula pápa esetében az ostor az örökösökön csattan. Ezt a csattanós választ láthatjuk a sérelmeként II. Gyula pápa síremlékén a két alakban, Ráchelben és Leában. Az értelmezéshez a kulcsot megint a Szentírás adja úgy, mint annyi más Michelangelo által elrejtett jelentés felnyitásához.

Dies irae. Az utolsó ítélet

Mi történik az emberrel a halál után? Ez az emberiség egyik jogos, nagy kérdése. Az erre adott válasz meghatározza az étellel szembeni magatartást is. Ezért keletkezett a számtalan eszkatologikus mítosz, és erre ad a katolikus embernek megnyugtató feleletet a Biblia. Benne a halál utáni eseményeket az Őszövetség prófétáinak jóvondolésai, az evangéliumok és János Jelenései mondják el. A bibliai eszkatológia tulajdonképpen az apokaliptikus irodalom magja. Nyelvére jellemző a képi szimbólumok halmozása, és ez rendkívül alkalmassá teszi a képzőművészeti ábrázolásra. A bibliai világvége egyúttal Jézus második eljövételét is jelenti, a parúziát. Ezért évszázadokon át a képzőművészeti megjelenítés utolsó ítélete Jézus ítéletosztását jelenti úgy, ahogy a Biblia elbeszéli.

Michelangelót VII. Kelemen pápa 1533-ban megbízta, hogy a Sixtus kápolnaoltárfalára fesse meg az utolsó ítéletet. A kivitelezést utóda, III. Pál rendelte el. A művész a munkát 1536-ban kezdte el. Az elkészült mű tizenhét méter magas, tizennégy méter széles, és 391 figura látható rajta. Tartalmával és kompozíciójával könyvtárnyi irodalom foglalkozik.

Addig minden ismertetője eljutott, hogy együtt található rajta az ókor, középkor és a reneszánsz összes eszkatologikus elképzelése. Mindezt Michelangelo egységes képpé gyúrta össze. Sőt olyan kompozíciós rendet is talált hozzá, mely önmagában alkalmas a tartalom kifejezésére.

A mű központja az ítéelő Krisztus pantokrátor. Nem Istenbáránya, hanem Ezsaiás Ura (13, 6—9): „Íme az Úrnak napja jó kegyetlen búsulással és felgerjedt haraggal”. Oldalánál ül Mária, beletörődvé Jézus ítéletosztásába. Körülöttük zárt csoportban helyezkednek el a hitvallók, vértanúságuk eszközeivel. E központi csoportot övezi az ítéletre szántak tömege. Seregük elhelyezkedése, hangulata Celanói Tamás (1036—1130) *Sequentia de die iudicii* című költeményét követi. *Dies irae, dies illa*, az a nap a harag napja, kezdődik a vers, majd így folytatja: *Quantus tremor est futurus, quando iudex est venturus*, mely irtózat fog az lenni, ha a bíró el fog jönni; és *tuba mirum spargens sonum, per sepulcra regionum*, harsonáknak szörnyű hangja, hull a millió sírhantra.

A középső csupasz szikla felett a légben az apokalipszis Harsonásai láthatók, a bűnlajstromokkal. Hangjukra a haláltáncok hangulatát idézve kelnek ki a holtak a sírjaikból. Felszállnak a bíró jobbja, közülük a megdicsőültek belépnek a központi csoportba, a többiek haladnak tovább végzetes útjukon. *Inter oves locum praesta, et ab hoedis me sequestra, statuens in parte dextra*: báránysáid közt helyezz el, bakok közé ne rekersz el, jobbod felől várjon kész hely. A kárhozatra szántak nagy ívben jutnak Jézus balja mentén a pokalra, ahol az előbbi szikla mellett Minosz, a klasszikus alvilág ura várja őket. Útjuk vége az ómega másik talpa.

A felismerhető alakokkal nem foglalkozunk. Számptalan leírás ismerteti őket. Sokkal fontosabb a kép kompozíciója. Elmondják, hogy kezdődik a földön, folytatódik az égben és véget ér a pokolban. Így osztják szférákra a művet. Tolnay Károly a kompozíció hatalmas, örvénylő forgatagáról ír. „A csillagmitoszokból merítette Michelangelo a kompozíció forgómozgásának gondolatát — mondja. — Az utolsó ítéleten végigvonuló körmozgások ábrázolására Michelangelo tehát a Végzet ókori felfogásához nyúl vissza (Fátum-Fortuna).”

Szerintem mondanivalója keretbe foglalásához Michelangelo abból indult ki, amivel a Jelenések Könyve Jézust bemutatja (*János Jel I—8*): „Én vagyok az Alfa és az Ómega, a kezdet és a vég, mondá az Úr. Az Isten, aki van, aki volt és aki eljő, a Mindenható.” — Már utaltam rá, hogy az örök kárhozatra vetettek Minoszhoz jutnak az ómega szára mentén. Tehát a két görög betűt, melyek az európai kultúrában évszázadokra a kezdet és a befejezés szimbólumává váltak, használja fel Michelangelo a kompozíció alapjául.

A halottak egy kietlen földdarabból kelnek ki az ómega talpán. Felszállnak a kép közepén látható csupasz szikla mellett, összefüggő körben megkerülik a központi csoportot, majd ugyancsak a központi szikla mellett Minosz ölébe hullanak és jutnak a már említett úton, az ómega másik talpa mentén a pokolba. A Tolnay Károly által jelzett örvénymozgás tehát szabályos ómega alak. Azt is megállapították, hogy a képen a szimmetria elve érvényesül. Valóban, de ez az ómega két szárának megegyezéséből adódik, a szimmetrikus építkezés elsődleges oka.

Az alfa a középső csoport betűje. Zárt gyűrűben állnak Jézus mellett a hitvallók. Szent Bertalan lenyúzott bőre és a hatalmas Péter-figura megfelel az alfa két szárának. Ebben a csoportban azonban nehezebb a kompozíció felismerése.

A tiszta vonal két helyen megzavarodik. Jónás próféta névtáblája bedomborítja a képmezőt, de Michelangelo ezt meghagyta, mivel a név számmisztikai jelentése fontos volt számára. A kompozíció tiszta vonalának másik elfedett helye a Jézus kínszenvedésének tárgyival repülő angyalok csoportja a sokaság felett. Ez a hely Venantius Fortunatus a Dante által is idézett himnuszát illusztrálja: *Vexillae Regis prodeunt*. Feltűnnek a Király jelvényei. Mindkét helyen ennek ellenére látszik, hogy az ítéletre vonulók sora töretlen.

Igy alkotta meg Michelangelo azt a hatalmas művet, amely lezárta a reneszánsz festészet csodálatos korszakát; ezekkel az eszközökkel oldotta meg a tartalom és a kompozíció szerves egységét. Az Utolsó Ítélet esetében a mű kompozíciós sémája maga is szimbólum, s ezzel alkotója eddig még nem látott esztétikai magasságba emeli a festményt. Igaza van Tolnay Károlynak, hogy a csillagmítoszokhoz való visszanyúlás szintén kiolvasható belőle, a vonuló lelkek ugyanis megjárják a föld, levegő, víz, föld útját; körforgást végeznek, mint az ősi teremtmények hősei.

PÁLOS ROZITA VERSEI

Szomorúságod okai és oktalansága

szomorú vagy
a láthatatlamba fölemelt tél
fehér teljességében
a hóba írt búcsúzást olvasod

szomorú vagy
a nemes jelszavakért
miket elkaparintottak a bűn
koncentrált kiadásaihoz

szomorú vagy
mert az adás és elfogadás
életárama helyén a
kaparj kurta elve rohaszt

szomorú vagy
az anti-ember krízise miatt
végsőt aludnál a
tapasztalatfeletti csillagzenében

szomorúságod ködrügylet
kivirágozni
gyümölcsöt hozni
jaj ne hagyd

hisz tudhatod
önsúlya alatt
roppan össze
minden hazugság

helyén
a választott névtelenek
hajnali dallama zendül
kikben már megszületett

kik tudják hogy megszületik
holnapután
a leggyönyörűbb szellemű
Emberiség

Hidd el

a mozdulat
mely összeroskadásod
peremére fagy
tánc lesz és reptülés
át a halálon

a kulcs
mivel mulandókból kizárnak
visszafelé
a Világosság rejtvényeibe nyit
hol a fehér kőre írt neved
értelme rád talál

Csak

a legártatlanabb pillanatok
helycseréje közötti résben
tudjuk levetni
legmagányosabb lényegünket
s kiakasztani könnyedén
egy hóvirágnyi figyelembe

Déry-levelek, kommentárok

AZ ELSŐ találkozásom vele természetesen az olvasó találkozása volt. Az ötvenes években jártunk. Irodalomszerető, sőt az írást már gyakorló barátaimmal forgattuk, vitattuk *Felelet* című regényét, amely az akkori idők sematikus irodalom-rengetegében nekünk felüdítő olvasmányt jelentett. Meg-megálltunk egy-egy részletnél, ellentmondásosnak tűnő textusánál és megpróbáltunk a szavak mélyére nézni, a mondatok mögött a lényegi értelmet keresni. Így töprengtünk többek közt Farkas Zénó professzor kijelentésein is, amiket Istenről, a tudományban való engesztelhetetlen hitéről tett, némiképp az író véleményének is tulajdonítva azokat. „A gyengeség órájában szükségünk lehet rá — feleli egyik tanítványának —, de az erő órájában el fogjuk vetni”, méghozzá akkor, amikor „majd megtanulunk teremteni”. Farkas Zénó úgy gondolta, ha tudásunk, egyre terebélyesedő ismeretanyagunk nem pusztán holt betűk halmaza lesz a fejünkben, hanem eleven tényé, lüktető cselekvésekké válik, irányítja-alakítja az életünket, Istent nem fogjuk többé bevallani.

Néhány lappal odébb azonban a nővérével, Angelával csevegve, voltaire-i fordulattal él. Egy légyottja kapcsán, kicsit szórakozottan, kicsit ironikusan jegyzi meg: „Amiből az látszik kiderülni, hogy mégiscsak szükség van Istenre”. — Miért? Megsegített? — kérdezte Angéla. — Gyermeteg kérdés! — mondja a tanár. — Ha van Isten, akkor nem azért van, hogy segítsen, hanem hogy higgyünk benne... Hiába tűnődtünk annak idején, világot fürkésző, friss élményekre éhes fiatalok, hiába tűnődtünk a szükséges és a szükségtelen kategóriáin, a gyengeség és az erő ellentétpárján, csak kérdések kavargtak bennünk, kielégítetlenül, megválaszolatlanul. Mikor jut az ember végképp az erő birtokába? Hogyan boldogul és hogyan boldogítja magát az emberiség az értelem kincseivel, ha egyszer mindenkinek egyenlően megadatnak? És a teremtés, sőt az újratereemtés képessége vajon kizárja-e ebből a megtervezett s megszervezett sorsból az egyén tragédiáit, vétkes gyengeségeit? Aztán: ha hiszünk benne, van, ha nem hiszünk, nincs Isten? De ha van, miért elégedne meg azzal, hogy eltűri az ember ragaszkodását? Passzívan, bálványként? Ha pedig nincs, miért olyan nagy és feszítő kérdés ez az ateista professzornak, Farkas Zénónak, illetve az írónak, Déry Tibornak? Ha bizonyosak volnánk akár ebben, akár abban — gondoltuk mi akkor —, nem kezelnék — diáknyelven szólva — ilyen felemásan a labdát, nem játszanának döntetlenre.

Jóval később, a hatvanas évek végén, a személyes találkozások, ismerkedések során kaptam választ tőle ifjonti lépelődéseinkre. Nevetett. — Azt hiszed, hogy ez a gond csak múló ifjúkori? Legalább annyira az öregkor gondja is. El tudod képzelni, hogy egyfolytában, egy egész életen át hinni lehet, megtöretések, csalódások, veszteségek után, szünet nélküli hevületben hinni lehet akár a rációban, akár az Istenben?! Aki ezt állítja, magát is, másokat is becsapja. Nekem is megvoltak a magam kísérései. A hívót a hitelenség, engem a hit kísértett. Két komoly ellágyulásomra emlékszem igazán. Egyszer ifjúkoromban, egyszer meg a börtönben fogott el... Ez volt — ahogy ő nevezte — „materialista sóhajainak” útka: a materialista is küzd a maga materializmusával és az istenhívő is küzd a maga istenhitével, mert semmiben sincs állandóság, az emberben különösen nem.

Ekkorra már önéletírásában, az *Ítélet* nincsből is elkészült a válasszal: „Egészében véve józan léptékű életemből is emlékszem egy-egy percre, amelyben Istenhez kívántam volna szólani. Nem szégyellem, ma is megeshetik. Gyönge vagyok, s ezért alázatos is tudok lenni, négy szemközt a mindenséggel. Nem hiszem, hogy az ember a teremtés koronája. Nem hiszem, hogy tudata valaha is befogja az élet eredetét és célját, ha ugyan van célja. Leleményes műszerezéssel egyre több részletet derítünk fel égen és földön, az anyagban s a folyamatokban, s bár mélységesen tiszteltem tudományos kíváncsiságunkat s a

nyomába lépő teremtő kedvet, kétlem, hogy bármikor is eljutnánk a végső kérdésig, amelyre ha nincs válasz, a felderítő út, minden ígérete ellenére, minden öröme ellenére is a pusztába futtat..."

Tisztázta magában, lelkiismerete szerint, hogy a végső kérdés nem is egyetlen kérdés, a kérdések özönét tartogatja s indítja el, mihelyt megközelítjük. S külön-külön valamennyi súlyos próbákat sejtet; közülük akár egyetlenegy is talán csak az életünk árán tudunk világosan látni. Tömören megfogalmazni. Létünk egész ideje, teljessége adhat csak eligazítást, de sokaknak még ez is kevés lehet. Az emberi életút gyarló, nem a bizonyosságokhoz vezet el, hanem a kételkedések állomásaihoz, ahonnan — minduntalan biztosabb jelzőtáblákat keresve — újabb kételyek hármásútjához jutunk. Azzal segítünk tájékozatlanságunkon, hogy gyakorta *is-is-sel, részben-nel vagy félig-meddig-gel* háritjuk el a kérdezősködést, ez illik leginkább emberi természetünkhöz. — *Ovatosan, fiatal barátom, ovatosan — mondta. — Az érvényes választ úgymint magunkban kell megtalálnunk, bármely irányba forduljon is a tekintetünk. Az élet szeretetéről azonban soha, semmilyen körülmények között nem szabad lemondanunk...*

ITALIAI HÁNYATTATÁSA idején, 1926-ban írta prózaversét, a *Hétszáz éves Szent Ferenc vagy az Assisi-filmet*, amely az avantgardista magyar mozi számára nagyszerű lehetőséget kínált, egy értő rendező kezében irodalmi forgatókönyvvül szolgálhatott volna. Olvasása közben lehetetlen nem gondolni Bunuel 1929-es *Andaluziai kutyájára*, vagy René Clair 1924-es *Felvonásközére*. Déry műve tisztelgés a Poverello emléke előtt, aki „kemény volt mint a kő / puha mint a kenyér / adakozó mint egy nyitott seb / miért nem emeltek emlékedre egy egyenes fehér vonalat mint az életet? / körülötte minden elfér”. A látott jelenségeket belső folyamatokkal kapcsolja össze, látomás és valóság egyidejű ábrázolására tesz kísérletet. Az Assisi lába elé helyezi a megbukott életet, a megbukott embereket, az eseményeket, amelyek megcsúfolják a Szent tanításait. Csak a képzelet tud számot adni arról, ami Ferenc barát nyomán lehetne, de nincs, mert azt ez a létezés nem engedi meg, és ez már elegendő ok arra, hogy meneküljünk a létezés küzdelme és feladata elől, ha csak nem akarjuk megadni magunkat a ködnek, a vérnek, a halálnak. A menekülés egyik módja, ha Szent Ferencet követjük. De vajon követhetjük-e mindvégig? A jelenésen túlra, egy ismeretlen dimenzióba vagy illúzióba? „Szent Ferenc lebeg az autóbusz fölött / te édes poverello / cukoroszlop a szélben / sűrű rajokban menetelnek mögöttes az umbriai parasztok zöld napernyőik alatt / érintsük meg csuháját / a ciliciumot / megcsókolta a kezemet / valamennyien meghalunk...”

Az író Szent Ferenc-idézése olyan, mint egy hosszan elnyújtott kiáltás — „...hajtsd ránk végtelen arcodat Szent Ferenc aranyhala!” —, amely sokáig visszhangzik bennünk sejtelmes hasonlatokkal a fülünkben, szürrealisztikus képkockákkal a retinánkon és zavart fájdalommal a tagjainkban. Ez idő tájt keletkezett verseiben megrajzolja a maga sajátos istenképét is. A véletlen, az ellentétek, a bűn és a tévedések szülőjét, a természetben rejtőzött, aki végül — látván, amit látott — rendet és törvényt szab, hogy mederbe terelje a világot, magyarázható sorba rakja az emberi elmének támasztott konfliktusokat: „Megtanultuk a számokat és a bűnbánatot. Mindennél nehezebb vagy, minden edény fenekén megtaláltuk lábnyomaidat” (*Isten*). A magyarázatokat azonban szűkösen és felületesen találja, szegényesnek egy másfajta eszmélődéshez. Túlságosan is a tényekhez, a valóság fogható kereteihez tapadt értelmét nem győzik meg metafizikai képletek, elvonatkoztatott disputák. Neki az élet kell, az életben kamatoztatható igazságok, reális terek és elérhető teljesség; nélkülük magányosnak és kizsáftottnak érzi magát, bárhol is várják örömök vagy bánatok. „...istenem, istenem áraszd meg a vizet, hadd vigyen el engem a templom tornyára, a templom tornyáról az ég kapujára / ég kapujára vagy ördög házába / hadd tudjam meg végül ki lát el kenyérrel ki lát el fedéllel vérrel mézzel és fekete bitóval / elárvult életem lehullt minden levelem...” (*Variáció népdalra*).

Hasonló erejű de profundis clamavi kiáltás szakadt ki belőle börtönévei alatt. „Ismeretes, hogy az 56-os események nyomán. — olvashatjuk az *Újabb napok hordaléka* egyik jegyzetében — kilencévi börtönre ítéltetem, ebből háromat le is töltöttem. Noha a börtönben jól bántak velem, kórházi ápolásban is részesültem, azt hiszem, sohasem jártam oly közel a léleknek azokhoz a tájaihoz, amelyek pokolnak nevezetnek...” Itt írja meg, a kétségbeesés, az embertől való elidegenedés s az Istentől való elhagyatottság állapotában, karkai vízióját, a G. A. úr X-bent civilizációnk jövőjéről. A kép olyan sötét, olyan reménytelen, hogy szemlélőjének a megváltás-megváltódás elkerülhetetlen szükségszerűségére kell ébrednie. Ha egy komputer-vezényelte, agyon-manipulált, teleautomatikus mechanizmus élvezőjévé és kiszolgálójává válik az ember, történnie kell valaminek, jönnie kell Valakinek, hogy helyreállítsa a mindenség rendjét, az emberi értékek rendszerét. Ha nyelvünkkel már nem fejezünk ki semmi érdemlegeset, ha beszédünkben már hiányoznak a fogalmaink, ha már észre sem vesszük a beszéd, a gondolkodás krízisét; az ember odáig süllyed gyanakvásában, kifejezőképtelenségében és tagadásában, hogy alkalmatlannak látszik a szerepére, lassan önmagát számolja fel — valahonnan a reménynek is meg kell érkeznie: „Ti, akik megfellebbeztetek Istentől, szálljatok magatokba, különben elvesztek, s nincs, aki megmenthet titeket” (Zsoltárok 50,22).

1957 JANUÁRJÁBAN kaptam tőle az első levelet. Előzőleg egy korábbi küldeményem sorsa iránt érdeklődtem; írásaimat készítettem megmutatni s megtagadkozni vele. Személyes hogyléte felőli kérdezősködésemre az alábbi sort küldte:

Igen tisztelt Uram,

ha tényleg válasz nélkül maradt volna levele, tudja be kérem az elmúlt idők eseményeinek, melyek most már több, mint egy éve igénybe veszik minden teherbírástomat. Nem vagyok most alkalmas idegállapotban semmilyen beszélgetésre, de ha valamilyen konkrét s általában elintézendő kérdésben van rám szüksége, kérem, írja meg levélben. Elnézését kérve

Déry Tibor

A következő levélig tizenkét év telik el. Közben megjelenik a G. A. úr X-ben, A kiközösítő és az Ítélet nincs. Olyan fontos művek, amelyek az íróról alkotott képünket jelentős mértékben módosították, illetve munkásságának eddigi értékeléséhez újabb vizsgálati anyagot szolgáltatottak. A kiközösítő (1966) témaválasztása is szokatlan Déry Tibortól. Szent Ambrusról, Milánó püspökéről írt könyvet, a kiváló egyházi szónokról — állítólag beszédeinek hatására tért meg Szent Ágoston is —, aki lelkipásztori működése során a felebaráti szeretetet hirdette és gyakorolta, egész vagyonát a szegényeknek adta. Ezzel a csintalan hangú, keserű humorú történelmi regénnyel az író mintha egykori Szent Ferenc-történetéhez nyúlna vissza, a húszas években elkezdett, de félbehagyott tárgyát elevenítené föl most Szent Ambrus alakjában. Valóságos és a hagyományoknak tulajdonított meséje itt is csak ürügy arra, hogy mai problémákat láttasson, izgató filozófiai kérdéseket firtasson egyén és közösség, hatalom és erőszak, hit és kétely viszonyairól s új módon, más oldalról fogalmazza meg kapcsolataikat.

A kötet lapjain rábukkanunk az élet, a természet pártját fogó író már-már panteista vallomására is, amivel később, meditáló jegyzeteiben gyakran találkozunk. Szavait nemegyszer Szent Ambrus szájából halljuk: „— Kövessük a természetet, mivel a természetet Isten teremtette s célirányosan teremtette. A természet szép és erkölcsös, ám minden, ami eltér tőle, ocsmány és gyalázatos. A természetet szerénységre tanít, az igazság kutatására, mértékletességre, a házastárs iránti hűségre és önzetlenségre. A természet törvényeivel ellenkezik, hogy megvonjuk segítségünket társainktól. Mert úgy vagyunk alkotva, hogy tagjaink egymással megegyezzenek, s egymásnak kölcsönös szolgálatára legyenek, s ha a kéz kívájná a szemet, vagy megsértené a lábat, az egész test látná kárát. Márpedig mennyivel nagyobb bűn egy egész embert, mint csak egy tagot megsérteni!

Mert ha egy megbénult tag által megsérül az egész test, bizonyára egyetlenegy ember megsértése által felbomlik az egész emberiség közössége, megbecstelenítetik az emberi nem természete s az Anyaszentegyház egysége, melyet a hit és a szeretet fűz össze."

Déry emberi tapasztalatai, vizsgálódásai úgy hatnak gondolkodásmódjára, mint a szelektációs elvek. Arra készítetik és képesítik, hogy a teljes valóság bizonyos oldalait elevenebb erővel ragadja meg, más részét viszont majdnem érintetlenül hagyva, mellőzze. (Sajátos írói látásmódja teremt alkalmat munkái értelmezhetőségének különbözőségére is.) Ugyanakkor éppen e képességének köszönhető, hogy az egyetemes valóság egy-egy szeletét rendkívüli érzékenységgel éri föl, ez teszi lehetővé számára az egy-egy problémába, egy-egy jelenségbe való nagyfokú behatolást és elmélyülést. Nem hanyagolhatók el tehát a lelki tapasztalatok impulzusai sem, amelyek időnként át- meg átlendítették szellemét az önmagának húzott határvonalon a transzcendencia irányába. Ezért jut el öregkorának nem egy irásában, nem egy gondolatátársításában a nem teljes tagadás és nem teljes bizonytalanság stádiumába. Véleménye szerint a modern ember válságában már nem létezik Isten, illetőleg nem létezik az eddig értelmezett, tételekbe-tanokba merevített Isten, szétfoszlott a „mítosz” Isten körül. A hit azonban nem mítosz, a hit egyrészt a természetbe és önmagukba vetett bizalom, másrészt harci készség és küzdelem is önmagunkkal és a világgal szemben, éberség, érzékenység és egyfajta megfeledezés is önmagunkról. De ha Isten meg is tagadható, szét is rombolható — azért még meg nem közelíthető... A kihullott mítosz helyébe más természetű tanítások, vallási elméletek és feltevések lépnek s közülük jó néhány szorosan kötődik a társadalmi-gazdasági viszonyokhoz, vagy legalábbis történetileg alkalmazkodik hozzájuk.

Ennek a folyton vajúdo, folyton megújulni kész szellemnek a bölcs változásait szerettem volna nyomon követni egy vele való beszélgetés során. Tetten érni a születő gondolatot, amely Isten távollétének a sérelmet érzi át. A most követhető két levele a Vigilia hasábjain között (1970 február) beszélgetésünkhöz kapcsolódik. Az egyikben a beszélgetést ajánló invitálásomra válaszolt, a másikban arra a levelemre, melyben a találkozás élményéről számolok be.

Kedves Hegyi úr,

köszönöm megtisztelő levelét. Egyelőre azonban arra kell kérnem, hogy halasszuk el a beszélgetést (szándékosan nem használom az interjú szót), mert egyelőre még Füreden vagyok s Pestre történő visszatérésem után, költözéssel leszek elfoglalva. Ha módjában van, decemberben írjon nekem, de már új címemre..... alá, vagy telefonáljon.

B.-füred 1969. okt. 21.

Köszönettel

Déry Tibor

Kedves Barátom,

levele nagyon meghatott. Lássá, a fiatalágnak egyik érdeme, hogy pazarolni tudja érzelmeit s attól sem fél, hálístennek, hogy kimondja őket. Ezekből az adományokból én sajnos már kiloptam, az én koromban az ember — részben a tapasztalatok nyomása alatt — de a növekvő vérszegénység miatt is egyre zsugoribbá válik. Levele azonban őszinte örömet szerzett, s ha úgy gondolja, hogy társaságból bármilyen hasznot tud húzni, mindig rendelkezésére állok, nemcsak hálából persze, hanem a magam öröme és hasznára is.

Mellékelten a kijavított kézirat.

Bp. 1970. dec. 2.

Szeretettel

Déry Tibor

Ezután többször is, ha nem is gyakran, találkoztunk egy-egy kiadós beszélgetésre, vagy inkább — elfoglaltságok, munkák, betegségek miatt — leveleket váltottunk egymással.

EGY ÍZBEN felvettem neki: — A kereszténység mai látóhatára nem olyan beszűkült, mint régebben. Mai látóhatára kozmikus látóhatár. Végző sorompói transzcendens keresztelkedésűek ugyan, de a felelőssége, a magatartása mégiscsak evilági becsületre készíteti, mert tanítása szerint — az embert halála után is követik cselekedeteinek eredményei, egy másfajta lét mezején is jelentősége van földi helytállásának.

Az író rezignáltan mosolygott: — *A vallásos emberek számára az a probléma — már ahogy én látom a dolgot —, hogy mit lehetne elhagyni a vallásból, hogy meddig élhet tovább mint intézmény, feltéve, hogy tanai elkülönülnek azoktól a hamis absztrakcióktól, amelyekkel mindmáig összefonódnak.* — Nem gondolod, hogy a párbeszéd elősegíti, sőt meggyorsítja a szemléleti tisztázódást, a vallásosság formálását? Hiszen felmérhető szerepet játszik az emberek egymás közt kialakított társasletében, életvitelükben és új vonásokkal gazdagítja a gondolkodás és az életmód kapcsolatát. — *Minden vallásos intézmény tele van egzisztenciális ellentmondásokkal, amiket a való élet produkál, más intézményekkel, ideológiákkal és hitekkel viaskodva, nemegyszer olyan komplikált helyzetekben, amikor lehetetlen előre megmondani, hogyan és mikor folytatódhat és fejlődhet a párbeszéd. Abból az axiómából kiindulva, hogy a dialógus jobb, mint a harc, nagyon is szükséges, hogy átlépjük a pszichológiai falakat, amiket a mások megbántásától való félelem állított fel. Egy azonban bizonyos: mindenfajta dialógus, tehát nemcsak a keresztényekkel folytatott dialógus, voltaképpen saját szabadságunk, az egész ország szabadságának kiterjesztése. Valójában a dialógusban részt vevő partnerek annyiban szabadok, amennyiben a másik fél is az. De ennek a fordítottja is igaz: a másik fél is csak akkor élhet szabadságával, ha partnere is szabadon élhet vele.*

A Vigiliával való írói kapcsolata sem szakadt meg. Publikálatlan verseiből és novelláiból küldött, amelyek rendszeresen megjelentek a lapban (1970 február, március — versek; 1970 szeptember, 71 február — novellák). További részvételeinek nehézségeiről az alábbi két levél tudósít.

Kedves Barátom,

sajnos ezúttal nem tudom kérésedet teljesíteni. Öszintén: torkig vagyok a körkérdésekkel, amelyekkel az utóbbi időben valósággal elárasztottak, pedig nem írónak — legalábbis nem a magamfajta írónak való műfaj. Amí a kéziratot illeti: ha lesz, szívesen küldök.

1971. II. 26.

Szeretettel

Déry Tibor

Kedves Barátom,

elnézésemért kérem a késő feleletért. De elsősorban azért, hogy nem tudom teljesíteni kérésedet: már hosszabb ideje betegkedem (idegek!) s nem tudok dolgozni, amibe belekezdtem, azt sem tudom befejezni. Így hát bocsássatok meg nekem — s elsősorban Rónay! —, hogy nem tudom ellátni ezt a feladatot, amelyet egyébként szívesen, örömmel vállaltam volna.

Bp. 1973. I. 3.

Szívélyesen, szeretettel
üdvözöl

Déry Tibor

Munkáin, különösen az öregkoriakon, érezhető a Biblia olvasata. Néha felcsendül soraiban a biblikus hangvétel is, főleg ott és akkor, amikor egy-egy emberi jelenség okát kutatja sokszor egy pszichológus vagy egy szentírásmagyarzó kitartásával és elemzőkészségével, amikor egy-egy morális következtetést fogalmaz meg, amely az emberi sorssal van filozofikus összefüggésben. Ítéletei általában a hitelesített mérleg: mindkét serpenyőben megtalálhatók azok az igazságok — egyikben érvek, másokban ellenérvek, pro és kontra bizonyítások —, amelyek a tisztességes egyensúly fenntartásához, a vád és a védelem gondos megállapításához elengedhetetlenül szükségesek. Rendszeresen tanulmányozta mind az Ó, mind az Újszövetséget. Esténként bele-beleolvasott a könyvekbe, meditált a szövegeken. Javarészt költészetnek tartotta, olyan ősforrásnak, amelyből minden század minden embere meríthet bölcsességeket, találhat elmélkedni valót, kaphat vigaszt megbántásaira és ösztönzést élete próbáihoz. Több nyelven is őrizte a régi kiadásokat. Magyarul a Károli Gáspár-féle fordítást szerette.

— Tisztelte mások hitét, meggyőződését, ha hűségesek voltak hozzá. Közismert tréfás megjegyzése, amit azoknak mondott, akik másképp vélekedtek erről-arról, mint ő: — *Nem értek egyet veled, Béla, de jó hallgatni, ahogy előadod.* — Nem mozgat egy csipetnyi önhittség? — *Az önhittséget legfeljebb nekem szabad állítani magamról, de tiltakoznék az ellen, ha bárki más élne ezzel a jellemzéssel.* — Helyedet a világban, emberi-írói hasznodat miképp összegeznéd? — *Nem tudom, nem korai-e nekem erre válaszolnom?* — *hunyoritott a szemével.* — *Még sok mindent meg akarok írni, úgy érzem, van egy pár kései elvégezni valóm...*

A *gyilkos és én* című „bűnügyi beszélvények” (1975) következő mondatait akár saját önelszámolásának is tekinthetjük: „Ami engem illet, nem alkuszom. Tettem, amit tettem; jól-e, rosszul-e, nem tudható. Hamis hang a világ zengésében?... talán szükség volt rá. Hű maradtam magamhoz; ezzel védekeznek, ha el akarom magam marasztalni. Felületességgel nem vádolhatnám magam, alapos voltam — a legszebb emberi erény — mind képzeletemben, mind képzeleteim véghezvitelében. Egyformán jó szószólója igyekeztem lenni mennynek és pokolnak: a Teremtésnek. S nem rajtam múlik, hogy a pokol seregei bőkezűbben vesztegetnek meg bennünket, mint a menny angyalai.”

— És a túlvilág? — kérdeztem. — *Ha az embert nem is tartom egyébként sem nagyon javíthatónak, sem példamutató lénynek az élővilágban, nem jelenti azt, hogy ne érezném némelykor egy ismeretlen erő, egy hatalom lehetségeségét, amely így vagy úgy rajtunk tartja a szemét. Azt, hogy ott, ahol Einstein szerint a tér véget ér, mi következik, milyen más tér, vagy mi más... Ki tudja... Az hívja elő a transzcendens hitet, hogy az ember hajlamos a kétségbeesésre. Vajon ez a „túlvilág” nem egy általunk elképzelt téren kívüli világ-e, nem egy eddig ismeretlen csillagrendszer, ami a mi képzeletünkbe egy fordított evilág képét nyeri el? Nem azért ragaszkodunk hozzá, mert nélküle végképp értelmetlen volna feladatunk és célunk a mindenségben? Vajon Jézus nem ezért, éppen ezért ígérte be nekünk a mennyeket? Tiltakozni próbáltam, de módszere, a baráti közeledés, a nyitottság minden humánus mondanó iránt, a már-már naivitásig fokozódó kíváncsisága — lefegyverzett. Anélkül, hogy bizalmaskodna vagy fontoskodna, az emberi magatartás etikai normáit faggatja, nem a szavak érdeklik elsősorban, hanem a tettek, a tények állítása. Nem a tekintély... — A „tekintély” címzése ellen különben is tiltakozom. Akárhányszor nekem is visszaadnak vagy kikorrigálnak kéziratot. A tekintély csinált és hamis dolog. Nem érv. Csak az ostobáknek, a köklereknek. A tények, az emberek, az emberi sorsok a valódi érvek. S mi lesz a sérült, megbántott emberekkel? Azokkal, akiket akarva-akaratlan kitermel a társadalom? Személyes ügyek, hétköznapi konfliktusok révén, kisebb emberi-egzisztenciális vagy morális-lelkiismereti összeütközések miatt? — *Ilyenek mindig voltak, és mindig lesznek. Tudomásul kell vennünk, hogy népi demokráciában élünk s el kell fogadnunk játékszabályait, melyek egyébként sok előnnyel is járnak — a Nyugattal szemben is. Ez persze nem vigasz annak a számára, aki megsérül általuk.**

KEDVES BARÁTOM — írta egyik levelében nekem —, *interjúid egy nagy részét ismerem és becsülöm, megérdemlik a megjelenést, más munkáidhoz nem tudok hozzászólni; nagyon keveset olvasok, öregkoromat hozva fel mentességül...* — a dátum **Balatonfüred, 1974. augusztus 12.** Aláírás: *Szívélyes üdvözlettel híved Déry Tibor.* Amikor legközelebb találkoztunk, a kiadás után érdeklődött. Sajnálom, hogy nem érthette meg... Tréfával ütötte el aztán a kérdést. Hallottam-e, tartja-e magát még az a hír, amit egy író társa terjesztett róla, hogy a Bazilikában megkeresztelkedett. Egyesek azt is tudni vélték, ki volt a keresztapa. Mondtam, már elült a hír. De tényleg nincs semmi alapja? — kérdeztem. Az író huncutul, kisiúsan felnevetett. — *Olvastad, nem? Feleltem a feltevésre.*

„...A hír elszetett. Nincs szándékomban katolizálni, de ha valaha — tán egy voltaire-i betegágyban — mégis sor kerülne rá, kiváló író társamat expressz-ajánlott levélben értesíteni fogom róla.”

VÁROSI ISTVÁN VERSEI

Ki vagy?

*Itt vagy ismét és sugdosod a versed;
Nyelveden szók színes pompája reszket.
Ijedten nézlek: rosszkor jössz, vagy jókor?
Vasvesszővel ver érted az utókor...*

*Azt sem tudom: hol és mikor születél.
Azt sem tudom: hogyan, miképpen lettél.
Azt sem tudom, létezel-e valóban,
vagy képzeletem rajzol nyárban, hóban?*

*Talán csak szellem vagy a szellemekből.
Közeledben az ó törvény is megdől.
Nevelsz, ha sírok, sírsz, ha kinevetlek,
Tüzes beszéddel fojtod meg a csendet.*

*Hol a lakásod? Ki küld, ha jössz
hozzám?
Miért nem fáj, ha meghervad az orcám?
Miért akarsz megint új versbe verni,
Meg tudok én a versed nélkül lenni,*

*Kísérsz, gyötörsz és megcsókol az ajkad.
A másvilág más ízét érzem rajtad...
S mint a részeg, ha jobb esztét elitta
Verset firkálok szürke papirosra...*

Hetvenkedés

*Hamis a mércém, literem folyik.
Szemem gyöngül, kezem rozsdásodik.
Szelek kapkodják szürke szavamat,
De csillagokkal mérem magamat.*

*Ki a fényesebb, én, vagy fönt a nap?
Kettőnk közül homályban ki marad?
Benne nagyobb a tűz, de lényegén
Győztes hadúrként tipor az enyém.*

*A sárga holdra legyint a kezem.
Még a szépségét is csak nevetem...
Eddig tündöklő, árva lányka volt,
Ma már cselédem lett a sárga hold.*

*Gazdag Tejút, ha sok-sok aranyad
Eltékozol, teremsz még aranyat,
De Alkotódnak nincs élő szavad...
Halló Tejút, hát ki a gazdagabb?*

*Galaktikák, sziporkás, kék ködök,
Csavarogtok az örvények fölött...
Csillogó verset mormogok s hideg
Világotokban azt sem értitek.*

*Mit akartok? Ki főz le engemet,
Még Hány János sincs közöttetek...
Ha milliószor több csillag ragyog,
A többet érő mégis én vagyok.*

Ágoston

Istennek elég, neked nem elég
Ez a parányi bolygó...
Berber és latin vérből keverék
És mindig ott bolyongó,
Ahol a szellem szellemmel csatázik,
Míg el nem ér a nyugtató hazáig.

Szívébe zárt a termő Afrika
S te őt szívedbe zártad...
Kibomlott benned bódult nárcisza
A buján érő násznak,
De csókjaidnak szenvedélyes méze
Égő lelked halálra nem igézte.

Sodort a tépő emberi vihar
Estében, pirkadatban...
A gondolat szent villámaival
hasogattad magadat magadban...
Az ég ellen a földet markolászta,
A föld ellen az ég lett bajnok társad.

Kértél, kerestél, zörgettél nagyon
A nem talált csodákért
És a hippói vandál vasakon
Betöltődött a rád mért
Kín és öröm, idő és időtlenség...
Immár fiúként reszketett a vendég.

A megtaláltat vitte a kezéd
És várt, akiben vártad
Minden dolgok céljához érkezett
Útját az elmúlásnak...
Tüzed csak gyöngye hamuból parázslott:
Megégetted az éghető világot.

Ki szóljon Hozzád, lesve ajkadat
A század viharában?
Az eltévedtek serege halad
A semmitől ziláltan.
Hajók helyett rongy tutajok libegnek
Zsákmányra éhes fekete vizeknek.

Karbunkulus szemedből adj szemet
A most még menthetőknak,
Hadd láthassák a mennyei jelet
S a végtelen mezőket,
Ahol szétfoszlott emlék lesz a gázság
És szeretetben fénylik az igazság.

A kor lehet még szenvedők kora,
Vagy bolondok tanyája,
De az emberből nem vész el soha
Az emberség hazája...
Ha bukunk kell, bukjunk veled
kevélyen
S Veled eszméljünk föl az Úr kezében.

Van mindenkihez ma is csak szavad,
De bőven mérj belőle,
Ha agyunk ég, ha vágyunk szétszalad
A mérges levegőbe...
Szólj, biztass, hívj és mutass rá az egre:
Ne féljete, ti is itt lesztek végre...

A JERUZSÁLEMI BIBLIA ÜRÜGYÉN

Írta BALINT ENDRE

Nagyon régóta várom azt a pillanatot, melybe belesűrítettem érzéseim legfontosabbját, amivel idáig adósa maradtam sokaknak; a köszönétét! Teszem ezt most és semmiképp nem véletlenül a *Jeruzsálemi Biblia* kapcsán és egy olyan munka folyamán, mely annak idején igen sok embert nemcsak foglalkoztatott, de összehozott a szeretetben, az egymást segítségben és megmaradt évtizedeket elviselő valódi barátságokban.

Lehet, hogy az olvasók számára az én kis „előtörténetem”, amit bevezetőként illusztrációim elé biggyeszték, nem lesz sem érdekes, sem fontos: de számomra szinte mindennél fontosabb, mert megkímélhet attól a jogos vádtól, hogy hűtlen és feledékeny vagyok a Bibliával kapcsolatos személyi „alapállásomat” illetőleg... Nem hihetek olyan véletlenekben, hogy valaki a sors szeszélyes kedvtelésének jóvoltából bármihez is 1000 szöveg közti és 45 egész oldalas színes illusztrációt

készíthet. Most nem is beszélek arról, hogy a hűtlenség és feledékenység mennyire ellentmondana a Biblia szellemének, hiszen éppen a hűtlenség és feledékenység ostromozását olvashatjuk ki többszáz oldalának soraiból.

1

1957 tavaszán (több, mint húsz évvel ezelőtt) érkeztem ki Párizsba egyetlen fillér nélkül és Justus Pál unokafivérem ajánló soraival János nevű öccséhez, aki valóban három hétre meghívott magához, és ez idők alatt vendége voltam minden tekintetben.

Azóta egyikük sem él már. A harmadik hét lejárta előtt összetalálkoztam Szász Pali nevű festőművész és grafikus barátommal. Ő felhívta a figyelmemet egy Max Guillaume nevű francia építészre, aki kis pénzért, de mégiscsak vásárol képeket magyaroktól. Felkerestem, és valóban vásárolt. Egy-két héttel később tudtam meg, hogy magyar nő a felesége; bizonyos Gyarmathy Erzsébet, aki igen tehetséges költőnek indult. Meghívott magukhoz, ahol is csaknem három hónapig laktam, és ez időkben már nyugodtabban kereshettem meg azokat a magyarokat, akik talán segíteni tudhattak volna valamiféle anyagi egzisztencia megteremtésében. Így kerestem meg egy távoli rokonomat, de párizsi viszonylatban előző útjaimról közeli ismerősömet, Beöthy István magyar szobrász özvegyét, aki maga is művész volt és energikus, segítőkész ember. Közölte velem, hogy a legjobbkor jelentkeztem, mert másnap már másvalakinek az érdekében beszélt volna egy bizonyos Monsieur Biemel nevű könyvkiadóval, de így természetesen engem visz magával hozzá. Kiderült, hogy M. Biemel nagyszombeni szász családból származott ki kilencéves korában és elég tűrhetően „töri” a magyar nyelvet. Mint később megtudtam, M. Biemel nevéhez fűződik Rilke franciára való átültetése. Kezdetben grafikai munkákat kaptam Biemeltől, majd, amikor úgy érezte, hogy másfelé is helyénvaló lenne munkák után nézni, szölt feleségének, hogy „járja le velem” a többi párizsi kiadót. Ezek az utak igazán nem voltak sikeresek.

A hagyományos párizsi vakációs időszak előtt, úgy július elején, megint csak fel kellett keresnem irodájában Biemelt, aki éppen egy másik kiadóval beszélte telefonon. Amikor meglátott, intett, hogy üljek le és várjak. Majd beszélgetését befejezve, meglepetésemre, javaslatot tett kollegájának, hogy „van itt egy magyar művész, aki nekem dolgozott, nem tudná foglalkoztatni?” Monsieur Gillabert (Bibliánk későbbi kiadója) a legélesebben tiltakozott. De minél élesebben tiltakozott, annál erőszakosabban védte ügyemet Biemel. M. Gillabert, hogy végre valahogy lerázzon minket, az alábbi módon tért ki a kérés elől: „Jó, csináljon próbarajzokat a maga magyarja, és vakáció végén, szeptember elején hozza el nekem”. Egymásra néztünk Biemellel, megértve az indirekt elutasítást. Megköszöntem Biemelnak fáradozásait és szegyenkezve eliszkoltam. Utam Saint-Maurice-ba vezetett, ahol még Max Guillaume-éknál laktam akkoriban. Gyarmathy Erzsébetet a telefon mellett találtam; éppen Fejtő Ferencsel beszélt, majd átadta nekem a kagylót, és Fejtő az alábbiakat közölte velem: „Beszéltem érdekedben dr. Citrom Palival, aki felajánlotta szolgálati lakásának egyik »manzard« szobáját”. Dr. Citrom Palit már ismertem pár héttel előbből, két-háromszor vasárnap nála ebédeltem. Unokaöccse, Citrom Gábor és felesége, Márkus Anna (most Anne Mark névvel ismert tehetséges festőnő Párizsban) ismertettek össze velem, és Pali képeket is vett tőlem az első vasárnapi ebéden. Most köszönöm meg újra nekik ezt is, meg azt az öt és negyed évet is, ameddig náluk lakhattam.

Le kell írnom dr. Citrom keresetlen szavait, ahogyan 1957 augusztus végén meghívott magukhoz: „Nézzé, Bálint, az ott fönt a szobája, reggel, délben, este nálunk eszik és addig marad, amíg akar, remélem fog tudni dolgozni. Csak arra kérem, jelezze Anyámnál, amikor nem eszik velünk...” — Tíz

nappal később megint felkerestem Biemelt, aki hagyományainknak megfelelően kezében a telefontal éppen tárgyalt valakivel, majd felém fordulva így szólt: „Monsieur Gillabert érdeklődik, csinált-e valami skiccet a Bibliához”. Intettem, hogy nem, mire Biemel a legnagyobb megdöbbenésemre azt válaszolta, hogy igen. „Nos, mikor láthatnám?” — „Holnapután” — válaszolta Biemel... Szerda volt. Rohantam ki Epinay sur Seine-be — ott laktam Citroméknál —, és a másfél nap alatt csináltam hat egész oldalas színes lapot a Bibliához. Pénteken reggel Biemel kíséretében felkerestük Rue de Tournon 13-beli irodájában az Édition Labergerie-nél Monsieur Gillabert-t. Nézi a hat képet és megszólal: „Gratulálok, pontosan ilyesmire gondoltam”. — Képzéhetik meglepetésünket! — „Jöjjön el valakivel hozzám a jövő hét elején, hogy megcsinálhassuk a szerződést.” Életem egyik legboldogabb pillanata volt. Rohantam ki Epinay-be, közölni a nagy hírt Citromékkal. Kezdetben 100 egész oldalas színes illusztrációt kellett volna csinálnom, de menetközben Gillabert 45-re csökkentette a színes lapok számát, míg a szövegköztiakat 1000-re emelte fel... Így kezdődött...

Valóban így kezdődött, de a tények mögött feszülő izgatottságaimról tudatosan nem akarok számot adni, és amikor azt írtam: „Így kezdődött”, még csak a tényekre utaltam, és nem a később kialakult emberi kapcsolatokra, érzelmekre és mindazokra a dolgokra, amelyek a Biblia nélkül létre sem jöttek volna. Mert a „kezdet” után megindult az egymást segítő és keresztező áramlások olyan ár-apály játéka, mely már valóban sorsomat alakította és sorson belül bizonyára jellememet is...

2

Az 1957-es esztendő számomra tehát nemcsak fontos állomás volt, hanem a lélek és szellem gyorsmozgású ideje is, tele meglepő fordulatokkal, új emberi kapcsolatokkal, folytatható és folytathatatlan kezdetekkel, és nem utolsósorban kiállítások sorával... Az emberi kapcsolatok olykor viharos ütközéseivel, ma már szinte érthetetlen sérelmek sajjásaival, és ugyanolyan érthetetlen örömök elfelejtésével... És talán, ami a legfontosabb: életemben először olyan „cellamagány” vállalása, öt éven át, ami nélkül festőként való „beérésem” is kétséssé vált volna.

Mindehhez hozzásegített a Biblia illusztrálásával eltöltött héthónapos, szinte szakadatlan elfoglaltságom, reggeltől estig minden áldott nap, ami persze nem jelentette azt, hogy ne jutott volna idő sok egyébire: felejthetetlen üldögélésekre a Boul-Miche és Boulevard Saint-Germain sarkán levő kedvenc kávéházam teraszán, a Café Clunyben, és ugyancsak felejthetetlen találkozásokra a jövőmenő pesti magyarokkal, mint Kondor Bélával, Csernus Tiborral, a jó humorú Konok Tamással és régi barátaimmal, akik akkoriban javarészt Brüsszelben éltek és ott keresték lehetőségeiket a szellemi és anyagi világban.

A legjelentősebb közöttük, a vallásfilozófus és kaligrafista rajzoló, Szabó Lajos nem él már; talán a legnagyobb szellemi konfliktusaink is nekünk voltak egymással kintl éveinkben. Meggyőződésem, hogy még itthon megjelent műveiben — mint a *Hit logikája* és mások — maradandót hozott létre. 1957 és 62 között sűrű levelezést folytattam két itthoni barátommal, Dévényi Ivánnal és Bodri Ferencsel, akik elláttak bőséges kultúrbeszámolókkal a hazai világból. Lassan kialakult körülöttem magyar és francia barátokból egy jótékony televény, de ezekről a dolgokról a Bibliával kapcsolatos események folyamán még gyakran fogok beszélni. Szerződésemet a Librairie Éditions Labergerie-vel 1958. február 18-án rögzítettük, de a havonta történő kifizetés már 1957 októberétől kezdetét vette. Anyagi gondjaim dr. Citrom Pál jóvoltából amúgy sem voltak, így hát minden pénz, amit a Biblia jóvoltából kerestem, csak még jobban könnyítette sorsomat. Utazásokat tett lehetővé: északról délig beutazhattam Európát. Londontól a Baleari szigetekig sokfelé elvetődtem, és lehetőség-

geim szerint még másoknak is segíteni tudtam. Minél könnyebbé vált számomra az élet, annál nehezebben viseltem családom hiányát. Évről évre vártam jötűket, de ez akkor még hiábavaló várakozás volt... Szerencsére akkor kellett a legjobban „hajtanom”, amikor búskomorrá tett volna fiam és feleségem hiánya. Nem volt időm a lélek sebeit nyalogatnom, mert dolgoznom kellett, teljes szellemi jelenléttel.

Mint már említettem, kezdetben úgy állapotunk meg a kiadómmal, hogy 100 egész oldalas sokszínű illusztrációt készíték. Azokkal nem is lett volna semmi problémám, hiszen az első hatnak a formavilága meghatározta volna a többiét is, de valójában semmilyen elképzelésem sem volt a szövegekőzti fekete-fehér-arany illusztrációkat illetőleg. És hogy ez mennyire így volt, arról a Biblia tanúskodik: az első 60—70 illusztráció stílusa sokkal feszebb és zártabb az utána következőknel, amit nemcsak belső, stiláris bizonytalanságom indokol, de az is, hogy szerettem volna konstruktívabb jellegű megfogalmazásban megvalósítani őket. De felmérve a rendelkezésemre álló időt, azaz hét hónapot, átláttam, hogy csakis kötetlenebb formájú, gyorsított menetű módszer segíthet a megvalósításukhoz időben és stílusban egyaránt. Ez a kötetlenebb forma egyébként határozottan jót tett a szövegekőzti illusztrációknak.

Elkerülhetetlenné vált a nyomda igazgatójával és stábjával való megismerkedésem. A nyomda Putaux-ban volt; igazgatója, aki azóta is jó barátom maradt, Marcel Souchier. Erről az emberről soha nem beszélhetek másképpen, mint felsőfokon, és ha valakinek nagyon sokat köszönhetek, hát ő az. De nemcsak én, hanem családom és barátaim is. Most 53 éves, nyolc gyermek apja, akkoriban a baloldali katolikusoknak ahhoz az igen rokonszenves fajtájához tartozott, akiknek a másokon való segítség lételemük volt és maradt.

Magam fel sem tudnám sorolni mindazt, amit értem tett és nyilván tenni fog, ha erre bármikor szükségem lesz. Azon a napon, amikor befejeztük a munkát, azaz a nyomdai stáb mindennel elkészült, Souchier-val és nyolc munkatársával elindultunk egy kétnapos autótúrara Bourgogne-ba és Morvanba, ahol csodálatos dolgokat láttunk: román és gótikus katedrálisok sorát, apátságokat, monostorokat, csodálatos kerengőket és templombelsőket, de természetesen nem maradt el új emberekkel való megismerkedésem sem. A harmadik nap hajnalán három óra felé tett le Monsieur Souchier Epinay sur Seine-i otthonom előtt. „Monsieur Bálint — mondta —, engedje meg, hogy megköszönjem, amiért e két nap alatt megtanított magyarul gondolkodni, de kérem nézze el nekem francia akcentusomat.” Ez a mondat szellemes utalás volt az iszonyatos „kis néger” francia beszédstílusra, ahogyan én törtem ezt a csodálatos nyelvet. És töredelmesen bevallom, azóta sem fejlődtem e tekintetben... Igaz, mindez semmit sem változtatott barátságunkon azóta sem. 1959-ben megjelent végre a Biblia, és megjelenésével egyidőben kiállítást is csináltak az eredeti szövegekőzti és az egészoldalas illusztrációkból.

A kiállítás helye és ideje: Galerie Art et Tradition Chrétienne 40 Rue St. Sulpice 1959. február 6 és 28 között. A kiállítás megnyitásán részt vett Feltrin kardinális, Párizs hercegérseke és a pápai nuncius, Paul Marella. Egy hónappal később a brüsszeli La galerie des Contemporains-ben megismételték a kiállítást, és mint Párizsban, ott is a legfőbb egyházi méltóságok nyitották meg. A sajtó számszerűen is nagy visszhangja mellett a rádió és televízió Párizsban és Brüsszelben egyaránt foglalkozott e kiadvánnyal, sőt Epinay-i szobámban filmesek forgattak egy részt abból a húszperces színes kultúrfilmből, amit a párizsi mozik vetítettek, és ami tulajdonképpen propagandája volt a *Bible de Jerusalem*nek. Az a Colpi vágta a filmet, aki később mint rendező is világhírűvé vált. Ezekben az időkben ismerkedtem meg egy Abbé Stein nevű filozófus íróval, akinek szellemi működését egy bizonyos Groupe Saint-Luc nevű kis kör méltányolta, mely a Szajna mellett tartott fönn egy helyiséget. Mindez azért fontos, mert 1961-ben kiállítást rendeztek képeimből; ennek megnyitásán találkoztam először egy Geoffroy de Halleux nevű igen rokonszenves süketnéma

férfivel, akit titkárnője, Theresa Claez segített üzleti és más jellegű megbeszélésein szájleolvasó módszerével és jegyzeteléssel.

Geoffroy de Halleux igazgatója volt egy nagy kiadványállatnak, a Desclée de Brouwer-nek, melynek Brugge-ben, Brüsszelben és Párizsban voltak a fiókjai. Kiállításomat igen méltányolta, és annyira összebarátkoztunk, hogy 1962-ben, hazajövetelem után Theresa Claez-vel együtt felkerestek itthon is és elhatározták, hogy festészetemről színes albumot adnak ki Mándy Stefánia műtörténész szövegével. Az elhatározást 1967-ben meg is valósították. Így történhetett, hogy „még életemben” egy más ország ilyen formájú méltánylását megkaphattam. Egyébként mint fontos tény ide kívánkozik, hogy megemlítem: Geoffroy de Halleux főnöke volt annak a Biemel úrnak, akiről beszámolóim elején annyit írtam. Így zárul be az a kör, amely Beöthynével kezdődött, és ma is élő barátságokkal zárul, ha zárul egyáltalán.

Befejezésül hadd idézzem egy Philippe de Surmain nevű francia néhány sorát. Ő pár hónapja még a budapesti francia követség első tanácsosa volt. Szolgálatát most Brüsszelbe szolgáltatta, de változatlanul jó barátságban vagyunk. „Végezetül — írja — utamon megállított egy szép román templom Mercureyban, az én falum mellett Bourgogne-ban, ahol is meghatottan lapoztam a maga által illusztrált Bibliát: maga sokkal ismertebb, mint ahogy azt gondolná...” Ez volt az utolsó hírem a Bibliáról, aminek annyi barátot köszönhettem és köszönhetek még most is.

GREGUSS SÁNDOR VERSEI

Hajónk teste reszket

*Már elhamvadtak a sirályok.
A várakozóknak ma sem jött üzenet.
Súlyosodnak a hallgatásszilánkok,
az arc áttörhetetlen kövület.*

*Hajónk teste reszket
valamit összetörni, ami kész.
Hollók sűrű, lucskos kötegben
szemeim vájták, lát az ész*

*Ház dől a szélnek, a hold kicsorbul.
Petyhüdt vitorlák égnak.
Penge az árnyék, feszített térben
egy hang egy csöpp fenyő koldul.*

Zsoltár

*Ajkadhoz érintem kőkeresztém,
a fény koronát nem adott.
Kiterítem még e vázsnat,
fessen rá ő napot.
Én romlott érintéssel jöttem a világra,
járnai tanítottak, megszöktem magam.
Semmi sincs. Lépkedek árnyéktalan.*

*Majd sok kis ember, mosolyogva,
asszonyok sárfekete hajjal,
vasárnapi ruhában,
gödröt építenek nekem, árnyékosat,
egyívását a folyóval;
játékuk ebből áll.*

*Megritkult bennem a szándék.
Rostjaimból vertél elszakíthatatlan
kötelet.
Vesd magadra arcom.
Ki feszítse meg?*

Éjszakai séta

Írta SZILI LEONTIN

Ezt a három napot egészen a ciprusok alatt töltöttem. Valóságos megszállottságban. Lehetetlen volt másra gondolnom: öreg törzseik nem hagytak nyugodni, s én hallottam énekelni és sírni soha nem változó, lombzatukkal terhelt ágaikat... Végre itt vannak, kottapapírra róva; mlután sokat javítottam, vakartam, újra vakartam és lemásoltam őket, most már belényugszom, hogy többet nem nyúlok már hozzájuk. Michelangelo ciprusaitól egy szinte szerelmes dallal különböznek...

(Liszt Ferenc — 1877 őszén — Wittgenstein Carolyne-hoz)

Spiridion, a montenegrói származású cameriere, újabb diszkrét kopogtatással próbálta felhívni gazdája figyelmét a rég elmulasztott vacsoraidőre. De az abbé most sem hederített rá. Spiridion, kis rést nyitva az ajtón, belesett a szobába. Még most is az íróasztal előtt ült. Gyertyafény aranyozta ősz feje ráhajolt a papírra, csak tolla percegése hallatszott a nagy csönzben, s Spiridion tudta, ilyenkor hiába szólítja. Betette hát — éppoly óvatosan, mint nyitotta — az ajtót.

Liszt abbé Wittgenstein Carolyne-nak írt. Mert kivel is közölhette volna azon melegiben, hogy végre befejezte a Villa d'Este ciprusait? Ezzel különben is neki tartozott. De hosszú levélhez most nem volt türelme. Még benne remegett az alkotás, a végső simítások lázának izgalma. Últéből felemelkedve kissé megsédült; a szemközi tükörben láthatta megingó alakját. De máris kiegyenesedett. Felkapta a Hohenlohe címerrel vésett nehéz gyertyatartót, és a tükör felé világított. Szembe nézett fekete reverendás karcsú, szikár énjével. Persze, megöregedett. De a szellem magasabb régióiba törő „transzcendentális” tekintete és dús fehér fürtökkel övezett — bár barázdákkal szántott — nyílt homloka a régi. Ilyennek láthatta Longfellow, a költő is azon a viharos római estén, amikor magasra tartott lámpása fényének kísérteties vibrálásában váratlanul elébe állt. Mily áradozva írt a váratlan jelenség „lenyűgözőn mágikus vonzásáról!” „A süvöltő orkántól feljajduló természet dübörgő mennydörgéseinek félelmes zenebonájában magával a luciferi tagadás és világosság, az isteni teremtés útján istenséggé nőtt démoni erő büszke megszállottságával találtam magamat szemben...”

Személyével kapcsolatosan mily sokszor hallhatta a démoni jelzöt. S talán nem minden ok nélkül. Mostanában ugyan egyre gyakrabban ijeszt már rá az idő múlása; olykor mintha megnehezedne a járása, szeszélyesen kínozza meg a gyomra, az emésztése, meg egyéb alattomos, öreges gyöngység. De most, felmagasodó tükörképének fellobbanó tekintetéből újjáéledve sötét vissza az a sokat ráolvasott démoniség. A befejezett alkotás még szét nem foszlott mámorától csupa feszültség még a lelke-teste. Akár az útjára készülő íj, mielőtt a végtelenbe röppenne.

Hasonlata megijeszti. Felemelt karja — a világító lánggal — lehanyatlík. A belibbent szél kioltja az egyik gyertya lángját, s mintha a ciprusok is panaszosan jajdulnának fel künn. Tán megint Horatiust mormolják, aki szintén itt — egykori bővizű Tiburjában — döbbent rá a kifeszített íj perceinek röpkeségére? „Hej Postumus, jó Postumus, eltűnik a sok futó év, és az erény sem áll a sok közelgő ránc, a vénség és halál diadalma ellen...”

Menekülnie kell az orvul rátört gondolattól, Spiridion legnagyobb meglegedésére a már régen megterített vacsora-asztalhoz. De épp csak beletúr az

izletes ravanellebe, most csupán szomjúság kínozza. De ma Augusz tüzes szekszárdija sem olthatja a szomját. S a telítettségek utáni kifosztottság ernyedtségében már nehéz a vénség és halál ijesztő látomásai ellenében védekezni. Meg kell mozgatnia zsibbadó tagjait, vörös fallernumit kortyolgatnia a Sibillában, s beszélgetnie, akár egy útszéli koldussal! Csak ki a csöndből, a köréje sűrűsödött, élettelen magányból!

Valóban, odakünn, az innen-onnan fülbe lopakodóan dallamos, de valóságifűen szenvedélyes olasz szavak csakhamar elűzik baljós érzéseit. De az út lassan elnéptelenedik, beszűkül, a nekifutamodás fürgesége is lelassul, ahogyan felfelé kaptat a ráhullott esthomályban. Csak a Campagnán túli Róma rezegtető hunyorgón messzi fényeit: az út mentén őrt álló fekete pineákat holdfényreflektorába vont kopár mészkösziklák fehér kísértetei váltogatják. Mindenfelől átható virágillat lopakodik az alkonyba, úton-útfélen szinte ingerkedően kínálva az esti bódulatokat. Úgy érzi, illat illatba fonódva lihegi az elfutott nyár — a perc — forróságát, s a megperzselt gliciniák, callák és gránátok tárulkozó kelyhéből a szenvedélyektől izzó h-moll főtémája árad, szinte visszhangzik tőle Horatius és Catullus egykor pogány, babérlombos ligete: ... mint a hegyhátról lefutó folyó, mit bő eső táplált, s odahagyja medrét, forr a szó s hévvel tör a végtelenné...

Halk lépteit — a hegyfok felé vezető úton — makacsul kíséri a sziporkázóan felfejlődő főtéma, s ő csodálkozva, szinte meghökkenve hallgatja. Mintha nem is belőle fakadt volna egykor, hanem e perc, a szenvedély újjáéledő virágainak illatárja bontaná ki érzéki szépségű hangokká. Az ő zenéjét, a benne feldübörgő, majd elhalkuló, számtalanszor megújuló, mindig más és mindig ugyanegy érzést.

Érzékeit lebilincseli a saját muzsikája. Meglassítja lépteit: mágikus áramlatoktól újjá fiatalodó szívvel hadd érezze át újból a fő- és melléktéma számtalan variációját, a tématorédekeket, s a recitatívókat is — az élet minden fázisát. És a messiás kertekből idáig ingerkedő illatokból ismét Horatius szól rá: Hoszszú béke után, Vénusz, ismét harcba sodorsz? Irgalom! Irgalom! Többé nem vagyok oly legény, mint rég, jó Cinarám járma alatt. Szelíd vágyak vadszívú Asszonya, lágy kormányod alól vonj ki: kemény vagyok, hatszor tíz tavasz ért! Eredj bíbor hatyúidon, hív puha ifjú hang...

S a holdfény ezüst tükrében Longfellow démonikus jelenése merész, ifjú arcúvá vált: Foyatier szobrának diadalmas profile d'ivoir-jává. Lehetne-e megszámolni azoknak a sokaságát, akik lélegzetüket visszafojtva gyönyörködtek vonásaiban a Tüilériákban? De az arc változik, Déveria byroni szépségű arc-másává, aztán Ary Scheffer híres portróját tükrözi már, majd a Kriehuber, aztán a Barabás festette képmásokat — valamennyi más, és mégis mind ő, mint ahogyan a száz színben villózó szenvedély lényege is egy: szakadatlan keresése az elérhetetlennek, amit Liline-nel tett első felfedező útján sejtített meg, még érintetlen szívvel, a szerelem, zene és irodalom tündércsalitnak érzett őserdejében.

H-moll!... a h-moll démonikus alaptónusában, váratlan fordulatának hirtelen vad kitéréseiben és ellágyulásaiban, misztikus elmerüléseiben: az ő legbensőbb énjének legigazibb tükröképe — önarcképe — néz most vele szembe, mellőzve az idegen mesterek ecsetkezelésének különféle karakterét. Talán Dante? ... Mintha leplezetlen önarcképéből fakadt volna megdöbbenően sajátjának érzett szonettje:

*A Szerellemmel növekedtem én fel
együtt, már kilencéves korom óta,
tudom, hogy csikland s ríkat parañcsszóra,
tudom, hogy bánik sarkantyúval, fékkel.*

*Kifogni rajta erénnyel vagy ésszel?
Hát ha viharba szól belé a flóta,
másképp zeng tán az ordas, égi nóta?
Ki erre gondol, épp ilyesmit képzél.*

*Hol van ő, ott nincs akarat, segítség,
minden jótanács szükségképp hibázik,
lelked csak arra jó, hogy megfeszítsék.*

*Véknyadba egyre új sarkantyú vág itt,
de szived bármi szent vágyak hevítsék:
ma elmúlik és holnap jó a másik...*

Igen, jöttek, egyre jöttek. S ő valamennyi újlag jött másokban azt az elérhetlent próbálta művészete erejével életre keltetni. Mint a Louvre Orfeusz-vázájának csillagpalástos lantosa, akiről Liline azt mondta, őrá hasonlít. Később ő beszélt Orfeuszról Marie-nak, Marie után pedig... De érdekesek-e ezek a többiek, hisz Eurydike mindvégig ifjúságának Louvre-beli kalauza — Liline — maradt; Orfeusz pedig művészetének szimbóluma, mely egyedül képes megzabolázni és átnemesíteni „sötét és kusza erdejének vérengző fenevadait...”

Ó, az asszonyok, élete asszonyai! Mindeniknek van hangneme, dallama, csak épp a nagy szenvedély, Marie, nem inspirálta soha alkotásokra. A szonetteket pedig mellette írta, de nem Marie, hanem Petrarca Laurája volt az égi ihlető, és amikor később a d'Agoult-dalokkal próbálta engesztelni, az *Álmod mély* szenvedélye sem őt idézte, nem végleg megkeseredett szerelmüknek volt a hatyúdala...

Mély szakadék tátong felfelé kaptató útja mentén. Lefelé vonzza tekintetét az üres mélység, s Marie-ra, az alig esztendeje eltávozott, gyűlölködő Nélidára kell gondolnia... Mily nehezen talált halála hírére becsületet, nem bántó szavakat a közös vőnek, Blandine leányuk férjének írt levélben: Frázisokat írni nem szokásom. Madame d'Agoult-ról őrzött emlékem fájdalom fájdalmas titok; csak Istennel közlöm, kérve őt, adjon békességet és világosságot három szeretett gyermekem anyjának...

Miért, hogy „az édesből mindig keserű lesz?”

Ó, Cantique d'amour!... újból bizalomra nyíló szerelmes vágy, a szó nemes értelmében; elsősorban nem a hús, hanem a lélek és szellem igézetében. Megpihenés a csöndben, új hit az életben, az alkotásban, a feltisztuló jövőben. Beláthatatlan messzeségben egyedül Woronince hótól szikrázó pusztasága, miközben távol tőlük készülődik már a forrongón erjedő új világ, melynek forradalmát hordozta mindenkor ő is magában: bátor új művészetében.

Milyen jó volt elhinni, hogy a Cantique d'amour előtt csak előjáték volt minden, végre kitalált életének sűrű és sötét erdejéből. Mert szerelmük ébredésekor furcsa módon Dantét olvasták, akit akkor nem értett meg, hogy a pokol tornácáról inti ismét meg: „...mert én rajtam keresztül jutsz a kínnal teli hazába...”

Ó, bocsáss meg szegény Carolyne, aki a weimari tanácsosnék pletykálkodásainak gyújtótűzében valóban a pokol minden kínját szenvedhetted el értem! Leterített az édes mérreg, mely szeretettnek szörnyű métey, szívedet is úgy találta, hogy látod, itt se hágy keserve még el... Sem itt, sem másutt, te ártatlanul bűnös megsebzettje a délibábtól szertefoszlott szerelmes tévedésnek! Vajon mennyit hittél el szimfonikus költeményeim magasztos ajánlásából, melyet csupán a becslés és kötelesség flastromául ragasztottam rá kihűlt érzéseimre? „Annak, aki hitről szerelemmel tett tanúságot, Akinek reménye a szenvedésekben is csak növekedett, Aki boldogságát önmaga feláldozásában lelte; Neki, Aki mindörökkön életnek társa, gondolataimnak és lelkemnek élő imádsága: Jeanne Elisabeth Carolyne-nak.”

Ó, a halott szerelem sápadt és szomorú kísértet! Annak szívét is megfacsarja, aki harcolni kíván új kísértések ellenében, mert kibontott, erős és fehér szárnyakkal kíván feljebb emelkedni, mind emberségében, mind művészetében. Könyveltség és becsület vezette tollát az újabb kísértéshez írott levelében: „Életelvem, hogy el kell fojtani és pusztítani bizonyos érzéseket, s bármily nehéz, olykor nem szabad számba venni azt a valamit, ami pedig életünk lényege... De ne beszéljünk érzésekről, könnyekről; legyen erőnk elhallgatni, mit szenvedünk, min megüünk keresztül...”

A magányos hegyi úton ismét megrohanják az Altenburg örömei és szenvedései. A szakadékos emelkedő Sibilla templomának romos, málló köveiből és a lepkeéletű virágokból érett férfikorának rejtett melódiája, Faust Gretchenjének gyöngéd motívuma árad. El kellett küldenie, hogy ne alázza meg a Canticque d'amour egykori asszonyát, de az újra éledő tiburi éjszakából Orfeusz lantja ismét előcsalogatja dallammá vált holt érzéseit. A dallamok fiatalok maradtak, hisz a Canticque d'amour sem öregedett meg, — csak az asszony, aki inspirálta.

Kihűlt szerelme — nagy tévedése — penitenciájául nézi el, türelmes és lovasias gyöngédséggel, dogmák útvesztőibe tévedt rögeszmés bogarait; vezeklő zarándokként látogat el minden hétfőn a Via del Babuinó-i, minden levegőtől elzárt magányába. Mert nem felejtethi el, hogy érzékeny idegei a „várakozás keserves szikláján” őrlődtek fel. Pár esztendeje ő maga kívánta feloldani e kényszerű hétfőktől, de ő megérezte, mit kell válaszolnia. „Fouché d'Obsonville látott Indiában egy elefántot, mely megsebesült a háborúban, s naponta eljárt a kórházba, hogy égetéssel kezeljék a sebeit. A veszélyes éghajlat alatt, ahol minden elromlik, sokszor kénytelenek a sebeket kiegészíteni. Az elefánt eltúrte, sőt maga követelte a kezelést: nyilván megértette, hogy csak a javát akarják, s a szükséges kegyetlenségnek az ő gyógyulása a célja. Ne tartson hát rosszabbnak ennél az elefántnál, és engedje meg, hogy ma is beállítsak Magához, a szokott időben...”

A legigazibb közhely, hogy a nagy áldozatokért és érzésekért drágán kell fizetni. Nos, ő mindenkor megfizette becsületbeli tartozásait. Wittgenstein herceg halála után, kiégett szerelme ellenére is, feleségül kívánta venni, de beteges vakhitté fajult vallásosságában, „házasságtöréséért vezekelve”, most már ő maga vetette el az általa oly forrón áhított házasság gondolatát. Szabadságára azonban mégis igényt tartva, kívánta, hogy azt „magasabb célok érdekében, a hit oltárán áldozza fel”.

Am egy cseppet sem érezte áldozatnak klastromi magányát, a Monte Mario Madonna del Rosarióbeli cellájában. Hisz e művész-szerzetesi életmóddal egykori extatikus ifjúkori elképzelése vált valóra. Ó, boldog hajnalok!... Lenn, a mélységben, Tasso és Michelangelo örök városa; tündöklő kupolák és merész tornyok erdejében a Tiberis felcsillanó sávja, és a messzeségben a Campagnát lezáró hegyek ködbe vesző koszorúja... Csakis itt ébredhetett benne sodrás-szerű vonzódása Bach Passiójának remek disszonanciái, a h-moll mise és más bachi polifón fűszerek felé... A szinte testetlen boldogság: serkentő áhítatban dolgozni, mindent hangzatokban érezve komponálni, egyre komponálni, ugyanazon okból, amiért a szamarak ordítanak, a békák brekegnek, a madarak csicseregnek, — vagyis muszáj, mert a nyelv, mely szólásra készíti: a zene.

Csakis a Monte Mario tövistelen rózsákat termő békéjében születhetett meg — Carolyne mérhetetlen boldogságára — a Poverello legendája. A poros egyházjogi könyvek cikkelyeibe merülő Carolyne nem sejtette, hogy az ő áhítata Dante „szárnyas lovon szálló lánya”, ki a művészet mindenható Pegazusán ront a legmagasabb egekbe, vagy ereszkedik mélyre, a tömjénfűtös szép révületekbe, gyermeki alázattal hajolva kedves szentjének „szürke kis testvéreihez”. Bár nem méltó öhozza; s naphimnusza sem hasonlítható az övéhez. Mert amikor a földi lépcsőket el kívánta hagyni, s a megtett köröket lélekben újból sorra járta, lelke mélyén — mit tagadja? — még akkor is hévvel vágyott vissza a diadalba...

Mint a fölötte — a tiburi völgy egén — reszketőn szikrázó csillagok; felszen-telese előtti búcsúkoncertjén ily szivárványosnak látta a Barberini palota lárjainak és kristályainak fényét, amikor utoljára felöltött frakkjában meghajolt a felzúgó tapsorkánban.

Bensőséges, különös este volt. Már az első futamok után megszületett a szoros kapcsolat a hangszer lelke — saját lelke — és a hallgatóság között. Így volt stílusos; ifjúságának „életbe hívó” számával — Weber keringőre való felhívásával — mondani el a búcsút, mielőtt végleg elhal körötte a nagy bálterem... De elhalt-e végleg?... Nem! A harc tán sose szűnik meg művész-szerzetesi és démonikus prométheusi lénye között, aki égből lelopott szikrájával egyre újabb, meg újabb forradalmak tüzeit lobbantja fel hangzatainak érzeki izzásában... És áldott legyen az egykor pogány Tibur asyluma — Hohenlohe bíboros Villa d'Estéje —, melynek ezüstösen szitáló szökőkútjai és halkan haj-

ladozó ciprusai oly jótékonyan csöndesítik le felzaklató háborgásait, anélkül, hogy végleg kioltanák e végzetes prométheuszi lángot, melyre mégis szüksége van, mert kell, hogy újból meg újból tápot kapjon a lobogás, — öregségében is emlékezni tudjon a weberi dallam játékosan ifjú szevedélyeire.

Vénülő tagjai most is oly nekilendülő tempóban kapratnak felfelé, mintha nem is közel hét évtizeddel a vállán kívánná újabb keringőre hívni az életet. Bár kissé zihál a melle, amikor végre odaülhet a korcsma gyalult asztalához, ahová — az idáig vezető úton — asszonyok és melódiák kísérték. Eléje tett quarto rosszja a vér színében fénylik; jó belőle kortyolgatni.

Szeret itt elüldögélni, az alacsony bolthajtások alatt, emlékezéseinek fel-tisztuló mámorában. Az ágaskodó kanócok füstölő köde drága szent bolondságok ifjúkori arcait rezgetti elébe: elsősorban l'amico szemérmes márványarcát, azután a Pleyel billentyűi fölé hajló felhevültet, amint bűvös bepillantást enged oly lelki szférákba, ahová csupán a zene varázshágcsoján léphet fel egynéhány kiválasztott földi lény... Az ivó kormos falait most a Chaussée d'Antin szalonjának hamvas szürke tapétájának képzeli, s a füst — mint múltjának vak-foncsorú tükre — saját gőgös elefántcsont arcéle mellett feléje imbolyogtatja Marie görög metszésű profilját, aranyhajának felfénylő özönével. George Sand, „ihletett második látásának ritka képességétől” — az átélés izgalmától — remegő orrcimpákkal, hunyt szemmel dől hátra, Delacroix pedig a festő látó szemével kutatja a szenvedőn sápadt férfihomlokon átsuhanó érzésrezdüléseket... Mintha átvirrasztott éjének ébrenálmodását mesélné el a zongoráján Frédéric, az álom furcsán összefüggéstelen bűvös átmeneteivel és szeszélyes kanyargásaival... Végzetes harcok tiszteletreméltó szépsége, mély és boldogtalan, elégikus szomorúság, váratlan izgalmak és remegéssel teli pihenők, — és mindenekfelett: szent, szinte örülettel határos nagy érzékenység. Tiszta gyöngyök nemes pezsgésétől megrészegült tiszta szédület: a l'amico törékeny testét idő előtt elégető láng...

Hahahaha!... váratlan, durván gúnyos, részeg kacaj töri foszlányokká a varázslatot. A szomszéd asztalnál profán hahotájával söpri el látomásait egy el-ázott talján. A szétfoszló hamvas szürke álombéli tapéta mögül előfüstölög már kormosfeketén a goromba jelen.

Odaveti a quarto rosso árát, — csak el, el a nagyhangú, részeg banda közel-ségéből! Csak vissza, a tiburi éjszaka megfiatalító káprázatába! De túrge tag-jait mintha ólom húzná már, s a visszafelé vezető úton már úgy foszlanak semmivé időnként markolt vezetett illúziói, mint egy régen elsüllyedt párizsi szalon kormos korncafalakra álmódott hamvas szürke tapétája. L'amico! Ó testesíthette volna meg egyedül a barátság tiszta eszményét, ha asszonyi féltékenységek kicsinyes-kedőn pietykás intrikái nem állnak közéjük. Marie és George Sand, akinek szenvedélye volt, hogy lépésszövel fogjon pillangókat s füvekkel telt skatulyá-ba zárva, ajándékozta meg őket egy szerelmi periódussal. Hogy azután türe szúrva, halálkínok között hagyja őket vergődni, míg végül felboncolva töm-heti ki őket regényalakjai gyűjteményébe. Ó ritka eszességéért és eredeti egy-niségéért emberszámba próbálta venni, de Sand úgy szerette, ha őt nemcsak ember-, de nőszámba is veszi egy férfi, s neki sose bocsátotta meg, hogy túl-ságosan is sok sikere felvertezte a tartós hipnózisok ellenében. Nem úgy, mint a valóban gombostűhegyre tűzött, kínjait szemérmesen elrejtani kívánó Frédéric, akit sikerült az ő barátságából is kiábrándítania. Minden ok nélkül? Nem, vele kapcsolatban sose tud megszabadulni valamiféle bűnvádtól, mert bármennyire felnézett rá, voltaképpen csak a halála után bizonyosodott meg előtte teljes mű-vészi és emberi nagysága... Semmivel sem tehetette már jóvá félreértését lénye és művészete valódi megítélésében...

Most, itt, a tiburi éjszakában kérem a bocsánatodat, hogy épp irántad való barátságom nem volt oly salaktalan, amilyet egyedül te érdemeltél volna meg! Pedig — Isten látja lelkemet — többnyire én maradtam hű a barátsághoz, s inkább engem csalt meg a barátság életem folyamán...

Az út mentén dallamtalanul ásítognak már a komor pineák, s a szakadékos meredélyből félelmes hullóként kúszik elő a legfájdalmasabb baráti csalódás... Marásának mérgét tán sose égetheti ki, hiába kíván mindenáron megbarátkozni a megvá!tozhatatlannal...

Nehéz volt nem törődnie Carolyne haragjával, szembeszegülve vele, adni a hangversenyeket Wagner Richard ünnepi játékaiknak „temploma” javára, melynek

nem Bayreuthban, hanem Weimarban kellett volna felépülnie, s csakis a Te-remtő tudja, nem őrajta múlt, hogy mégsem így történt. Ő tudja egyedül, hogy saját érdekeinek mellőzésével is, mindenkor nyilvánosságot igyekezett biztosítani első perctől felismert zsenijének. Ezt neki is tudnia kellett, ezért nevezte őt a Ring előadása utáni ünnepi banketten Weimari Szent Ferencnek, aki elsőnek állt mellé. Am egyetlen szó sem esett arról, aki a wagneri eszméért nála is többet áldozott, az egész életét tette rá: szegény kifosztott, elárult Hansról, aki „megerőltető amerikai turnéja áldozataként” morzsolgatja a perceit a godesbergi idegszanatóriumban. Nevetséges! Mintha rajta kívül nem tudnák mások is, hogy a közös eszmét dicsőségre segítő, elbukott harcosa, nem az amerikai turnénak, hanem a most létre hozott Walhalla istenségének és istenasszonyának védtelen áldozata!...

Az út mentén tátongó szakadék most már csak egy mélybe hulló messzi vízesés idegőrlő zsongását visszhangozza. Ilyenformán ketyegett a godesbergi szanatórium csöndjében is egy kérékelhetetlen óra, legkedvesebb tanítványa, lánya volt férjének éjjeliszekrényén, akit ma is — mindvégig — fiaként szeret... Lehet, hogy ezért, a saját bűnéért nem tud Cosima gyermeki érzéseire áhító öreg apjának megbocsátani, mert Wagner Cosimát egyedül Wagner zenéje és dicsősége érdekli, s hiába állt az elsők között a wagneri eszme szolgálatába, saját lánya megítélése szerint „Weimari Szent Ferencnek” semmi keresnivalója sincs Wotan Walhallájában...

Az ember sohase szabadulhat meg önmagától! — szakad rá ismét szegény letaglózott Hans fájdalma. Korától valóban a fia lehetne, de szinte aggastyán őmellette... Miként is lehetséges ez a különös élettani képlet? Mi lehet a titka?... Talán: mert bármennyire hatalmukba kerítették is őt romantikus lendületei, egészséges életérzése mindenkor újból a talpára állította, — sose vesztette el teljesen e fiatalos lendületek alapérzését — az élet örömét. Mily gyakran hallhatta: Liszt Ferenc az istenek kegyeltje. Igaz: a diadalok láncolata már kora gyermekségétől emelte egyre magasabbra virtuóz útját. De utána, az alkotó merész nekilendüléseit már távolról sem tapsolták meg ily tömjénező lelkesedéssel. Épp érett férfikorának legértékesebb termő korszakát keserítette meg az irigy, vaskalapos értetlenség.

Az útkeresztezés sötét fordulója a dantei infernó kegyetlen zenebónájában pisszegi ismét fülébe az alattomos füttykoncerteket... Lipcse!... Aachen!... Hans hősi párviadala a zongorán, Hillerék megfizetett rendbontói ellenében. Homlokán gyöngyöző verejtékcseppekkel, de az alattomos, irigy láthatatlanokat megvető bátorsággal győzi a rohamot: az Esz-dúr verseny elsőpró lendülettel harsogja túl gonosz füttyeiket... Mily sápadt kimerültséggel roskadt össze szegény az idegeit végsőkig feszített hősi küzdelem után; és épp ezt az érzékeny idegrendszerét tépte cafatokká az, akinek egyedül lett volna kötelessége óvni őt emberfeletti áldozataiért!...

A hűséges Hansot derékba törte a gonosz orkán, míg neki megadatott az isteni kegyelem, hogy a sors ütötte sebek végül is mindenkor még előbbre sarkantyúzzák: csak azért is! Hanslick fullánkjainak mérgét is kidolgozta szervezeteiből a tiszta, lelkes véráramlás. Megmentette — Isten kegyelméből — a tehetőségbe vetett hite, mely a hagyományok alázatos tisztelésében bár, de továbbra is új ösvényeken kereste azt, ami a művészetben mindig más, és mégis ugyanaz...

Oly felfrissítő ez a tudat, mint most a Campagna felől kerekedett éji szél hűs lehetete... Valóban: alkotó erejének ez a biztos, de mindenkor tiszta gögije segítette át mindenkor az „irigység erkélyén”, mert minden gyarlósága mellett is — Isten lát belé a lelkébe — mindenkor az emberszeretet és művészet vallásának volt a híve; mindkettőt hiszi, és gyakorolja még ma is...

Ó, mily nehéz vallás!... állítja meg egy mély sóhaj az újabb, utolsó fordulónál... Hisz az embert épp ellentétes vágyai teszik emberré, a művészt pedig művésszé!... Most is: két merőben különböző téma izgatja két ellentétes lényét, a szeráfit és a prométheuszt, — a Via Crucis és egy új, démoni Mefisztó keringő... És erre is Horatius mutat példát, Geryonesszel, Erythrea háromtestű, mondabeli királyával...

Ha mélyen magába néz: neki is három testét, vagyis inkább három lelkét kell önmagának bevallania. Az egyik, a Rómában élő, hétfőnkint alázattal vezekel

a Via del Babuinón, a második a weimari kertészházban élő, konvencióktól mentes szabad életét, a Szép megnyilvánulásának igazabb felfogására tanítva az öreg lángot körülrepedő ifjú pillehadat...

És a harmadik?... Vagy tán, helyesebben: az első?

Ezt a kényes kérdést már hazaérkezve, a villa legyezőszerűen széttáruló lépcsőfokán felfelé kaptatva tette fel magának.

Hirtelen önmagának szögezett kérdése valósággal felzaklatta, lehetetlen lett volna lenyugodnia. Érezte, hogy végre halaszthatatlanul tisztázni kell olyan fogalmakat, amelyek a horatiusi Geryones harmadik énjével kapcsolatosan olyanynyra az elevenébe vágnak: az ő oly sokáig ismeretlen harmadik, vagy — ha úgy tetszik — első lelke, a magyarsága, mely mint valami titokzatos megismerhetetlen szerető, minden egyes rá gondolásnál, fiatalos izgalommal és nosztalgikus vágygal diadalmaskodik a másik kettőn...

A Villa d'Este fejedelmi terasza magasan épült. Alatta mélyen, bőkezű tékozlással szórja messzi fényeit a Campagna: a park szökökútjainak szerte hulló ezüst permete szokott, álmodó vízimuzsikáját szította, de most szelíd csobogásukat s a suttogó ciprusokat túlharsogja az egykor, legelrejtettebb énjéből váratlanul fellobbant dallam... „Ó, én távoli vad hazám!” írta le akkor szenvedélyes ifjúkori izgalommal, s most, vénhedő testének minden porcikájában ismét benne remeg Rákóczi fejedelem indulójának harcba hívó ritmusa, mint akkor, a magyarországi árvíz hírének hallatára; harmadik lényének tulajdonképpeni ébredésekor... Most már tudja: ha Marie betegsége nem húzza át tervezett útja megvalósítását, és elképzelése szerint, magánosan bolyongva felkutathatta volna tulajdonképpeni hazájának régi zenei motívumait, nagy művek alkotására serkentette volna a hazá sугalmazása.

Távol — a Campagna peremén — lehullt most egy csillag. Gyakori látvány a nyár végefélé. Gyermekkorában azt mondták ilyenkor neki: gondolnia kell valamire, és az teljesül. Mire kéne most gondolnia, szembenézve a tragikus felismeréssel, amelyre a fia döbentette rá? Daniel — nem sokkal a halála előtt — magyar történelmet tanult, magyarul szavalta Vörösmartyt és Vajda Jánost, — akkor értette meg, hogy nem elég magyarnak vallania magát, nyelvén is ismernie kéne eredetét... Daniel drága hangján szólítja újból a hívás: Ó, jer közénk, maradj velünk, kik még hiszünk, még szeretünk... De védekezni próbált, s most is védekezik még... Igen, Pest, persze, hogy a szívébe fogadta, de Pest mellett benne él még a régi Párizs... És Weimar... Meg Róma... De már akkor, az első védekezésnél beléje hasított, hogy lám Frédéric Párizsban is csak lengyelül tudott muzsikálni. Wagner pedig — bárhová vetette is a sorsa — kizárólag németül. Ez a felfedezés már akkor felkavarta, sokáig tette gyökértelenné és hontalanná. Sokáig tartott, amíg kétségeit sikerült lecsitítania.

A mindent a helyére tevő szembenézés éjszakáján nem tagadhatja el önarcképétől, hogy néha kedvét lelte teátrális hatásokban, bár azok — a legtöbb esetben — valóban őszinték voltak. Sokak előtt tűnhetett póznak, de Isten a tanúja, hogy valóságos, mély benső felindultság adta szájára e szavakat: Hazám! megtalált nemzetem, ki oly sokszor adtál megbékélést és elégtételt a nagyvilágban annyiszor felmagasztalt és meghurcolt önérzetemnek...

S amint szívére szorított kézzel áll a Villa d'Este teraszán, feje fölé már a budavári templom sötét boltívei borulnak, a messzi csillagok imbolygó gyertyalángjainak szikrázásában — a tiburi éjszakában — koronázási miséjének Benedictusát hallgatja. Itt most, Reményi játssza a hegedűszólót nem úgy, mint akkor, ahol nem is a szerzője, hanem egy idegen karnagy vezényelte el ezt a kedves művet... Csodálkozhatott-e később az osztrák császár, aki akkor még meghívót sem küldött neki, hogy Liszt Ferenc büszke göggel utasította vissza az általa adományozott nemesi címet? Sohasem bánta meg. Sem ezt, sem azt, hogy volt mersze beleépíteni a koronázási mise Glóriájába Rákóczi fejedelem indulóját... S ha most visszagondol a messzetűnt napra, tudja már, ha magyar nyelven nem is, az ő egyetemes nyelvén, a zenében, ilyképpen vallotta meg magyarságát, s e bátor vallomásában forrt össze végre nemzetével... Akkor is ilyen hűs szellő borzolta a haját, amikor hajadonfőtt, gyalog ballagott át a hídon, s amerre csak elhaladt, őt éljenzették, és nem a királyt... Népeinek éljenzése ezen a napon koronázta őt magyar muzsikussá...

Attüzesedett arcát nekifeszíti a hegyekből áramló tiszta fuvallatoknak: hadd tépázzák meg kedvükre ősz oroszlán-sörényét! Nagyokat kortyol az éjszaka illataiból, s hallgatja, amint felmorajlanak lent a lombok a szél érintésétől... Megint sírnak, nevetnek és énekelnek a ciprusok, miközben a szökőkutak szivárványos permete milliónyi csillaggá bomlik... És a tiburi táj megnyíló mélyéből ismét Horatius szól hozzá — igaz művész az igaz művészhez — pogány göggel:

*Ércnél is maradandóbb művet emeltem én,
fenséges piramis csúcsa nem ily magas...*

„Elfogadnám sírfeliratomnak” — suhan át még benne a kifeszített íj gondolata, de már cseppnyi félelmet sem érez. Sokáig hallgatja még a teraszon a szökőkutak és ciprusok éji zenéjét; abban a tudatban, hogy mindig hitt abban, amit alkotott, és amiért harcolt.

BABITS ISTVÁN GOETHE-FORDÍTÁSAIBÓL

Egy és minden

Hogy végtelen életre leljen,
örömmel tűnik el az ember,
ott megszűnik minden csömör;
sóvár vággyak, vad akarások,
követelések, tartozások
helyett nem lenni csak gyönyör.

Ó jer világok lelke, tölts el!
küszködni a világszellemmel
a mi erőnk elhivatott.
Jó szellemek híven vezetnek,
nagy mesterek ahhoz terelnek,
ki mindent alkot s alkotott.

Újjá formálni, mit teremtett,
mert úgy dermedtté nem meredhet,
örökkön tart az alkotás.
S ami nem volt, kialakulhat,
lesz színes Föld, sugározó Nap,
de soha nem lesz nyugovás.

Mozogni kell, alkotni, tenni,
s meg kell változni, de pihenni
egy pillanatra sem szabad.
Az örök él, hat mindenkiben,
mert minden széjjelbomlik egyszer,
de lényegében fönmarad.

Viráglélek

Széledjétek ti szét a nagy világban
szent lakománk után,
áttörve lelkesen emitt e tájon,
a Mindenség nyomán!

Lebegtek mérhetetlen messzeségben
s álmodtok örömet;
együtt ragyogva fön a fényes égen
a csillagok között.

Száguldjatok el messzi távolságba,
mint üstökös tovább;
bolygók s napok tömkelegét bejárva
pályátok szelje át!

Támadjatok a vajúdo földekre,
s fürgén keremtsetek;
lendüljétek serény, kimért ütemre,
hogy föléledjenek!

Lengén keringve vessétek a szélbe
a felhők fátyolát,
s szerkesszettek a sírboltok kövére
oly formát, mely szilárd!

Magán ma minden túl szeretne tenni,
s bátran, merészen él;
meddő a víz, de zöld akarna lenni,
s a por életre kél.

És így elúzi csendes harcban, halkan
a nyirkos éjszakát.
s a távoli csodás paradicsomban
káprázat villan át.

Feltűnik egy csoport a dús ligetben,
hol fényt követve jár,
s ámul, miként a mennynek edenében
az első földi pár.

Kilobban végül im a szemetekből
nagy igyekvésetek:
Köszönjétek meg hát a Mindenségtől
nyert legszebb életet!

A thulei király

A thulei királynak
szerelme haldokolt,
s a hű, öreg barátának
arany kupát hagyott.

Legtöbbre azt becsülte,
csupán abból ivott,
s ahányszor ürtette,
bús könnyet hullatott.

Közelgett már halála,
s fölmérte vagyonát;
mind a fiának szánta,
kivéve a kupát.

Lagzit tartott a várban,
a tengerpart fölött,
az ősök csarnokában,
lovagjai között.

Ott dőzsölt utoljára,
megitta mind borát,
aztán a zajló árba
vetette poharát.

A serleg mélybe hullva
a víz alá bukott,
ő meg szemét lehunyta,
s többé sosem ivott.

Parabázis

Mily jó, hogy az ész fürkészett
és buzgón iparkodott,
tudni azt, hogy a természet
hogyan él s mit alkotott.

Mert az egy örök valóság
sok módon mutatkozik;
nagy-e, vagy csupán apróság,
maga módján változik.

Megújulva, fönmaradva,
itt közel, vagy távol ott,
alakulva, megváltozva —
mily csoda, hogy itt vagyok!

Hogy hallgat

az imádkozó, mégis milyen szenvedélyes szókat vált. Egyszerre van itt és túl. Leszáll a tudata mélyére és ugyanakkor az élete fölé is emelkedik, mintegy átölelve tulajdon létét, föl-ajánlja, oda-adja, át-emeli, a „most” és az „örökké” — azaz, az idő és az időtlen — határára állítja. Az imádkozó mintha Isten végtelen kiterjedéséhez akarna igazodni. Belső mozgásba kezd, átüti a határokat, úgy viselkedik, mint madár a levegőégben... Hogy-hogy? — kérdezed megütközve. Nem túlzás ez? Valóban erről van szó, amikor imádkozom?... Az igazi imádságból akkor is a legutolsó imádság kockázata csendül ki, ha az éppen a legelső. Elmozdul-e a madár az ágról, ha nem nyit szárnyat, nem veti bele magát a ritka ürességbe, nem hagyja maga mögött a biztonságot, hanem megmarad abban a hitében, hogy ő repülni akar, aztán visszaül a tollaira?... Az imádság belső elmozdulás, a szeretet mozgása a nyugalmi állandóság képében. Nem szavak és nem szótlanság kérdése. Inkább állapot, mint aktus; inkább cselekedet, mint elgondolás; inkább élet, mint föladat. Mégis föladat, gondolat, jelenlét is. Inkább forró motyogást, a szélhűdött kétségbeesett dadogását vagy a megátalkodott fagyos sziszegését akarja Isten hallani imádságunkban, mint a langyos víz lötyögését.

Hallgasd csak a megpróbált ember kopogó imádságát. Amelynek nincs fénye és nincs szárnyalása; fényét kioltották a megjárt pokol füstjei, szárnyalás helyett meg mintha térdén csúszna a lélek egyhangú fájdalomában. A bajokkal elhalmozott ember imádsága rekedt és konok. Nem látod rajta a szertartás szépségét, idomtalan állatként bukdácsol előre. Már nincs re-

ménye sem, de nem áll meg. Az imádkozó már ahhoz is kevés, hogy imádságának forrása legyen, de nem áll meg, megy, törtet előre s mondja, halmozza, növeli imádságának homokdombját Isten lába körül; majd arra kapaszkodik, hogy egyszer fölérjen Isten szíve magasságáig, elrettentő kitartással, csodálatos tolokodással. Ő az erőszakos; a könnyen lelkesedő pillangó-mozgását úgy mossa el, mint virágport az áradás.

S mit ad Istennek? A szenvedéseit, a sikertelenségét, a félrelököttségét. Nem tagadja, hogy fáj. Oly nehezen érti meg, hogy ez az ő akarata. Nem a saját jóságáról őrizgetett képzelgéseit adja neki, hanem a történetét. Nem vad fogadkozásait, hanem a gyöngédségét. Nincsenek kiemelkedő lelki teljesítményei, csak egy mondata: a tied vagyok. És egy kérdő mondata: kié lehetnék?... Beül a padba, tétován, düledezve, de kitisztultan. Nem érti, hanem nézi Isten titkát. Nézi a sima oltárlapot, amelyen majd fölkel Jézus, mint mező fölött a Nap; ma ennyi telik tőle. Vele akar lenni, semmi egyéb. Feléje „csörgedezik vallomása”, mint Szent Ágostonnak, „akár csöndesen, akár nem csöndesen. Csöndben marad talán a hangom, de kiáltanak szívem érzelmei. Semmi olyan igazat nem mondok a világnak, amit te előbb nem hallottál tőlem. Te sem hallasz semmi olyasmit tőlem, amit nem te mondtál előzőleg nekem” (X. könyv, II. f. 2.).

Vasvári Péter

DOKUMENTUM

ADATOK PROHÁSZKA HÁROM MŰVÉNEK INDEXRE TÉTELÉHEZ

A Magyar Irodalmi Lexikon (Bp. 1965) Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök irodalmi működésével kapcsolatban megemlíti, hogy „túlzo antiintellektuális (modernista) nézetei miatt a római index-kongregáció három könyvét, köztük Az intellektualizmus túlhajtásai (1910) címűt indexre tette” (II. köt. 5231).

Az indexre tétel annak idején (1911 júniusában) az egész magyar sajtót és társadalmat — valláskülönbőség nélkül — foglalkoztatta. Az Index Kongregáció első esetben tette magyar katolikus személy írását indexre; az indexre tett szerző pedig a század eleji magyar katolikus megújulás vezéralakja volt.

A Szentszék Kongregációjának döntése nemcsak a világiakat, továbbá a magyar püspöki kart érte váratlanul, de magát Prohászka is. „Keserves hónap; 11-én kézhez vettem egy kis nyomtatványt; nem tudom ki küldte; alighanem a nuncius. Kinyitom, hát mintha kék égből a villám csapott volna belém, olvasom, hogy indexre kerültem; Az intellektualizmus túlhajtásai, A modern katolicizmus s az Egyházi Közlöny egy cikke!” — írja naplójában (Összegyűjtött munkái. 23. k. 215. l.).

A X. Pius pápa által szentesített döntés nem merült ugyan feledésbe, de történeti feiderítésére nem került sor.

A bécsi Staatsarchivban végzett kutatásaim során az egykori osztrák-magyar külügyminisztérium aktái között megtaláltam a római császári és királyi követség itt közölt két jelentését.

HÖLVÉNYI GYÖRGY

Szigorúan bizalmas

O excellenciája

Aehrenthal gróf úrnak (1)

Méltóságos Gróf,

Mint azt f. évi június 13-án rejtjeles táviratban jelteni bátor voltam, az Index Kongregáció f. évi június 5-én a jelenlegi székesfehérvári püspök, Prohászka Ottókar három kiadványát az egyházilag tiltott könyvek jegyzékébe vette fel, éspedig:

1. Az intellektualizmus túlhajtásai. Székfoglaló előadás a Magyar Királyi Akadémián, Budapest 1910. Legnagyobb részét németül is közölte a „Hochland+” (Koesel Kempton) folyóirat.

2. Több békességet. Karácsonyi cikk. Megjelent az Egyházi Közlöny hetilapban Budapesten, 1910-ben.

3. Modern katolicizmus. Egyházi cenzúra és nyomtatási engedély nélkül kiadta a katolikus irodalmi társaság (!), „Szent István Társulat”, 1907.

Öszentsége a szóban forgó rendelkezést f. évi június 6-án jóváhagyta.

Tekintettel e rendszabály esetleges további horderejére, úgy vélem, nem elégedhetem meg ennek egyszerű tudomásul vételével, ezért Mgr. Csizsárik, a császári és királyi követség kánonjogi tanácsosa révén P. Esser Tamás O. P., (2) az Index Kongregáció pillanatnyilag kizárólag mérvadó titkárától bővebb felvilágosítást kértem és erről jelentést tettem.

Az alábbiakban ezt majdnem szó szerint közlöm.

Mgr. Csizsárik, aki mellesleg megjegyezve P. Esserrel közelebbi ismeretségben van, miután felkereste P. Essert, bevezetőül arra kérte őt, jelölje meg közelebről az indexre tett művek kifogásolt helyeit.

Ez így hirtelenjében nem olyan könnyű, válaszolt P. Esser. A *Modern katolicizmus* c. kiadvány például kimondottan halmaza a modernista fejtegetéseknek mind tartalmilag, mind a bizonyításmódját, mind pedig a használt kifejezéseket illetőleg. Itt minden csak úgy hemzseg a modernista jelszavaktól, míg a legelső és legfontosabb tényezőkről: a lelki előrehaladásról, egyéni tökéletesedésről, a természetfeletti kegyelemről és a kegyelemeszközökről csak nagyon szórványosan történik említés. Ebben, valamint az intellektualizmus túlhajtásaival foglalkozó cikkben azonkívül az ember igen gyakran valódi keverékét találja a sokat mondani akaró, alapjában véve azonban semmit sem mondó frázisoknak. Úgy, hogy az embernek közben meg kell kérdeznie, vajon maga a szerző helyesen érti-e azokat? Ez olyan körülmény, melynek következménye a vallási fogalmak területén csak az olvasó teljes megzavarása lehet.

Az *Egyházi Közlöny* decemberi cikkéből egy bizonyos szellemi kommunizmus szól. Ez eltolja az egyházi tulajdonjog bázisát. Az egyházi vagyonnak túlnyomórészt olyan feladatot tulajdonít, amely azt csak másodsorban és csak egy töredékét illeti. Azt is csak akkor, ha a megvalósítandó intézmények keretén belül és céljaiban föltétlenül megőrzi a katolikus jelleget. Tekintettel az ilyen és hasonló fejtegetésekre, a pápa, annak ellenére, hogy Öszentsége személyesen szentelte püspökké Prohászkat és személyesen mindenkor jóindulattal viseltetett irányában, az Index Kongregáció rendelkezését haladéktalanul jóváhagyta és elrendelte annak nyilvánosságra hozatalát. Mgr. Csizsárik (3) megjegyezte: annak ellenére, hogy igen nehezebbre esett, ez alkalommal elvből tartózkodott minden ellenvetéstől és csak arra szorítkozott, hogy tudomásul vegye P. Esser fejtegetéseit.

P. Esser arról is nagyon elítélően nyilatkozott, hogy Prohászka püspök mindjárt a temetési szertartás után egy elhunyt kálvinista ravatalánál (Kaas báró) (4) beszédet mondott és vallásos kérdést is érintett. Eközben vette magának a bátorságot, hogy nyilvánosan kijelentse: „az elhunyt fegyvertársa volt a jóért folytatott küzdelemben, és így biztosan reméli, hogy az elhunyt a szentek közösségéhez tartozik”. És ezt a püspök olyan ember koporsójánál mondta, aki szoros kapcsolatban egy katolikus püspökkel, harcolt az igazságért, és nem vette magának a fáradságot vagy a merszet, hogy a katolikus igazság mellett nyilvános katolizálás

A német nyelvű levelek fordítása Újfalussy Gusztáv munkája.

által tegyen tanúságot. Különben — fűzte hozzá P. Esser — Rómában valószínűleg tüzetesebben megvizsgálják a püspök többi művét is, és akkor nem lehetetlen, hogy azokat ugyanaz a sors éri, mint a már említettekét. Mgr. Csiszárík a beszélgetés folyamán megengedte magának a kérdést, nem lett volna-e bölcsebb — ahogy ez már eddig is előfordult nyomós okokból —, ha legalább a szóban forgó rendelkezés nyilvánosságra hozatalától tekintenek el. Az egyházellenes sajtó ezt az intézkedést természetesen célzatosan magyarázza. De a katolikus táborban is, enyhén szólva, vegyes érzelmekkel fogadják, magunk részéről pedig Prohászka befolyásának korlátozását a nyilvánosságban mélyen sajnáljuk és igen fájdalmasan érint minket.

P. Esser azt válaszolta, hogy a nyilvánosságra hozataltól lehetetlen volt eltekinteni. Prohászka püspök már régóta iskolát teremtett tanári, szónoki és irodalmi működésével, különösen a fiatal papság és a katolikus értelmiség körében. Ily módon szükségszerű volt, hogy a Prohászka püspök indította mozgalom ténykedésének gátat vessenek és Magyarország katolikusainak irányelveket adjanak.

Amennyiben ez az intézkedés Magyarország katolikusainak körében reakcióvá vált ki, annak intenzitása csak fokmérőjéül tekinthető, mennyire szükséges volt az intézkedés nyilvánosságra hozatala.

Engedje meg Excellenciád legmélyebb tiszteletem nyilvánítását

Schönburg (5)

JEGYZET az első levélhez. (1) Gróf Alois Aehrenthal-Lexa (1854—1912) az Osztrák—Magyar Monarchia külügyminisztere volt 1906—1912 között. — (2) P. Thomas Esser O. P. (1850—1926) 1900—1917-ig az Index Kongregáció titkára volt. A Kongregáció megszűnésekor 1917-ben püspökké szentelték. — (3) Csiszárík János Kassán teológiai tanár. 1906—1918 között az Osztrák—Magyar Monarchia vatikáni nagykövetségén dolgozott; először mint beosztott diplomata, majd 1911-től mint kánonjogi tanácsos. Veszprémi kánonok és pápai prelátus lett. 1918 után a Külügyminisztériumban kapott beosztást, mint rendkívüli és meghatalmazott miniszter. — (4) Báró Kaas Ivor (1842—1910) publicista, politikus. Élete utolsó évtizedében az evangélikus arisztokrata a néppárti Alkotmány c. napilap állandó munkatársa volt. A Petőfi Társaság tagjai közé választotta. — (5) Gróf Johann Schönburg 1911-ben az Osztrák—Magyar Monarchia vatikáni nagykövete volt.

No 32 C Titkos.

Róma, 1911. augusztus 24.

Méltóságos Gróf,

Szabadsága megkezdése előtt e követség kánonjogi tanácsosa meglátogatta az Index Kongregáció titkárát, hogy tőle elbúcsúzzék.

Pater Esser azonnal Prohászka püspök ügyére terelte a beszédet és arról panaszkodott, hogy a magyar sajtó gr. Majláth legutóbbi római utazását és az ezzel kapcsolatos közbenjárást Prohászka ügyében célzatos módon tárgyalta. Különösen a végkövetkeztetést, hogy a pápai kegy jele, melyben a székesfehérvári püspök nemrég részesült, az Index Kongregáció dezavválásának tekintendő, P. Esser az igazság teljes kiforgatásának minősítette.

Mgr. Csiszárík erre azt felelhette, hogy egyes lapok következtetései nincsenek nagy jelentősége, annál inkább, mert a józanul ítélő sajtó következtetéseiben sokkal tartózkodóbb volt. De egyben felhasználta az alkalmat, hogy P. Esser előtt rámutasson arra a nagy megmozdulásra, melyet dr. Prohászka sértő megrendszabályozása Magyarországon kiváltott és nyomatékosan tanácsolta, hogy az ügyet kilátásban levő újabb rendszabályokkal ne élezzék tovább. Annak megállapításával, hogy P. Esser a tanácsot megfogadta-e, még várni kell.

A párbeszéd érdekes pontja volt az a meglepően kemény ítélet, mellyel P. Esser Erdély püspökét illette. Rosszallotta közbenjárását Prohászka érdekében és azt a véleményét nyilvánította, hogy gr. Majláth ebben az ügyben igen gyenge tudású teológusnak bizonyult. E kritika alapja biztosan igen nagy mérvű egyéni ellenszenv, de azt is mutatja, hogy az a bizonyos „azt mondják”, miszerint gr. Majláth tekintélye a Vatikánban egy idő óta csökkent, nem légből kapott, különben P. Esser ítékezésében biztosan tartózkodóbb lett volna.

DECRETUM

Feria II. die 5 Junii 1911.

Sacra Congregatio Eminentissimorum ac Reverendissimorum Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalium a SANCTISSIMO DOMINO NOSTRO PIO PAPA X Sanctae Sede Apostolica Induci librorum prae doctrinae, orientemque proseripcionum, expurgationi ac permissioni in universa christiana republica praepositorum et delegatorum, habita in Palatio Apostolico Vaticano die 5 Junii 1911. damnavit et damnata, proseripsit, prohibuitque, atque in Indicem librorum prohibitorum referri mandavit et mandat quae sequuntur opera:

Der Modernisteneid. Ein Appel an deutsche Priester von Clericus Germanicus. Augsburg 1910.

Dr. W. Koch und Dr. O. Wecker, Religionswissenschaftliche Vorträge Dritte Reihe: Katholizismus und Christentum. I. u. 2. Auf. Rottenburg 1910.

August Humbert, Les origines de la Théologie moderne - I. La Renaissance de l'antiquité chrétienne (1450-1521). Paris 1910.

2

Ottokár Prohászka, Az intellektualismus túlhajlásai. Budapest 1910.
— Több beköszögget (in *Egyházi Közlöny*, Dec. 1910).
— Modern Katholizismus. Budapest 1907.

Itaque nemo citiuscumque gradus et conditionis praedicta opera damnata atque proseripta, quocumque loco et quocumque idioma, aut in posterum edere, aut edita legere vel retinere audeat, sub poenis in Indice librorum vetitorum indictis.

Quibus SANCTISSIMO DOMINO NOSTRO PIO PAPA X per me in scriptum Secretarium relatis, SANCTITAS SUA Decretum probavit, et promulgari praecepit. In quorum fidem etc.
Datum Romae, die 6 Junii 1911.

FRANCISCUS CARD. DELLA VOLPE, Praefectus.

Loco ✠ Sigilli.

THOMAS ESSER, O. P., Secretarius.

Acta Apostolicae Sedis — An. III, vol. III, Num. 8.
(TYPIS VATICANIS)

Ennek a megállapításnak azért van további jelentősége, mert eddig úgy hírtelt, hogy gr. Majláth püspök a Vatikán magyar primásjelöltje, szigorú ortodox felfogása miatt a magyar királyi kormányznak azonban nem nagyon kedves.

Gr. Majláth ez irányú esélyei, mivel a Prohászka ügyben liberálisabb felfogást képviselt, a Kúria szemében nyilvánvalóan csökkenőben vannak. Vajon a másik oldalon ugyanolyan mértékben növekszenek-e, ennek megítélésére mások illetékesek. Engedje meg Excellenciád legmélyebb tiszteletem nyilvánítását.

M. Pálffy

JEGYZET a második levélhez. 1911. június 19-én kelt első levél és az augusztus 24-én kelt második levél között gr. Majláth Gusztáv, Erdély nagy tekintélyű püspöke, Prohászka barátja még júniusban levélben fordult X. Pius pápához Prohászka védelmében. Főhívta a pápa figyelmét arra is, hogy ez az eljárás a püspököt elkedvetleníti, a katolikus hívők az egyházi felsőbbség iránti hűségét pedig csökkenti: „az orvosság rosszabb a betegségnél” (ld. Bíró Vencel: Majláth G. Károly élete, Cluj-Kolozsvár. 1940. 142. l.).

Majláth az Index Kongregáció prefektusát, Della Volpe bíborost nem találta Rómában. Merry del Val államtitkár osztotta az Index Congregatio véleményét. Rampolla és Respigli bíborosok kitértek az állásfoglalás elől. X. Piuszal Majláth Rómában is csak levélben érintkezhetett a pápa betegsége miatt. Közbenjárása eredményeként X. Pius fényképét küldte Erdély püspökével Prohászkanak. Az Alkotmány c. lap írt a fénykép küldéséről. Ennek járt utána Mgr. Csiszárík kánonjogi tanácsos P. Essernél. Ez nemhogy enyhítette volna a helyzetet, hanem inkább tovább rontotta. 1911 szeptemberében Della Volpe bíboros erős hangú kioktató levelet írt Erdélybe. Az ügy további hullámai messze vezetnének... (uo.)

NAPLÓ

Súlyos gyász érte a Vigilia szerkesztőségét, 1977. november 20-án 48 éves korában elhunyt Dévényi Iván, a Vigilia képzőművészeti rovatának vezetője. Temetése november 25-én volt Esztergomban, a temetési szertartást Rosdy Pál primási levéltáros végezte. A szabadban felállított katófalknál, melyet nagy számban vett körül a gyászoló közönség, köztük volt diákjai; szerkesztőségünk nevében Doromby Károly búcsúztatta az elhunytat. Gyászbeszédét az alábbiakban közöljük:

Egy lélekszámában kicsiny szellemi műhely, a Vigilia szerkesztőségének nevében búcsúzom Dévényi Ivántól, aki több mint két évtizeden át volt érdemes és hűséges munkatársa ennek az írói közösségnek. Meggyőződésem azonban, hogy gyászunkban teljes együttérzéssel osztozik az a több tízezres olvasótábor is, amely éppúgy nélkülözni, hiányolni fogja mindig igazságos és emberseges írásait, mint mi, akik nemcsak egyik legkiválóbb munkatársunkat veszítettük el benne, hanem egy kedves és mindig segíteni kész jóbarátot is.

Huszonkét évvel ezelőtt jelent meg az akkor mindössze huszonhat éves fiatalember első írása lapunkban, majd azután két évtizeden át volt a Vigilia képzőművészeti rovatának vezetője. Két évtized, úgy tetszik, hosszú idő, de milyen szívfacsarítóan kevés, ha meggondoljuk, hogy további két évtized követhette volna. Ha erre gondolunk, bizony rá kell döbennünk emberi létünk törekeny voltára, arra, hogy valóban nem tudjuk sem a napot, sem az órát, és hogy éppen ezért a számunkra kiszabott időt kell a lehető leggazdagabbá, legtartalmasabbá tenni.

Dévényi Iván fiatalon, élete virágjában hagyott el bennünket, mégis elmondhatjuk, hogy azok közé tartozott, akik igazán jól használják fel a számukra kiszabott időt, egy minden percében valóban gazdag és tartalmas élet emlékeit és eredményeit hagyta ránk.

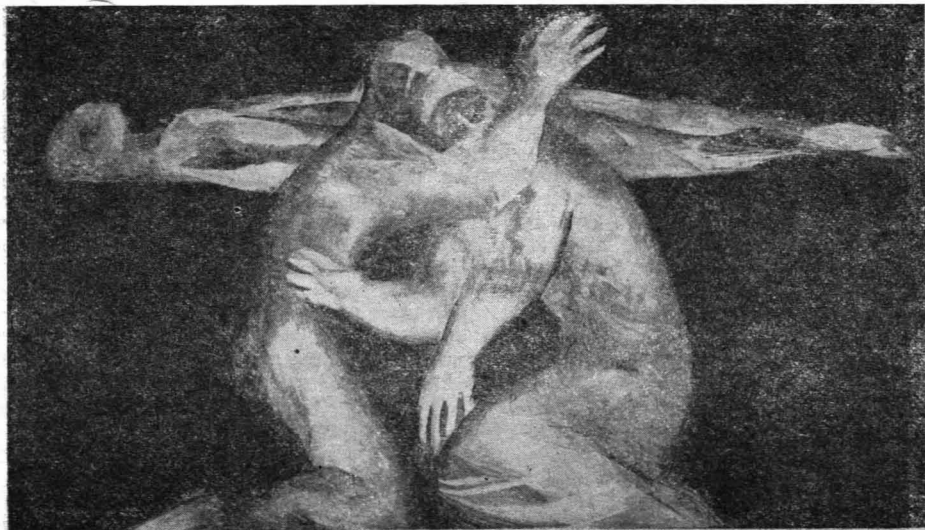
Kritikus volt elsősorban, és akik ismerik a mesterséget, tudják, hogy valóban milyen nagyon nehéz műfaj ez, főleg ha valaki úgy akarja szolgálni általa az igazságot, hogy közben ne bántson semmiféle emberi érzékenységet. Nem volt a magyar irodalomban még egy kritikus, aki ezt az eredményen tapintatlan foglalkozást nálánál nagyobb tárgyi felkészültséggel és ugyanakkor tapintatosabban végezte volna.

Szíviügye volt, nemcsak elsődleges írói területe a képzőművészet, hanem az irodalom és általában a humanista művelődés, de ezeknek ügyét mindig úgy szolgálta, hogy közben egy pillanatra sem feledkezett meg az emberről, aki a műveket alkotja. Hányszor volt szinte élő lelkiismerete a mi kis munkaközösségünknek is, amikor be-bejött, hogy szelíden, szerényen, de mindig mosolyogva figyelmeztessen, hogy a mindennapi munka hajszájában megfeledkeztünk valakiről, vagy figyelmetlenek voltunk valakivel szemben, nem válaszoltunk neki. Máskor levélben írta meg ugyanezt, és mindig igaza volt.

Mert mindenkit ismert, minden arra érdemeset számon tartott és ezért szerette is őt mindenki. Nagy lesz a csodálkozás, ha egyszer napvilágra kerülnek az íróasztalában gondosan megőrzött levelezések emlékei, hogy ki mindenkivel állt személyi, baráti kapcsolatban. Ezekből a levelekből kiderül majd, milyen odaadó és olthatatlan szorgalmú szolgálója volt az egyetemes magyar művelődésnek.

Ami nem fog kiderülni belőlük és amit csak legszűkebb baráti köre tud és tart számon, ha ugyan számon tartja, hogy mennyire nemcsak a művészet vagy az irodalom „ügyét” szolgálta, hanem mindig az embert is, aki a műveket alkotja. Amikor egy alkotóművész eltávozik közülünk, csak életművét hagyja ránk, amely bármilyen gazdag legyen is, nem tükrözi mindig híven alkotójának emberi szenvedéseit, gyarlóságait, kudarcait. Ki fogja például számon tartani, hogy egy Berda József, aki mint a harsány életöröm, a vidámság és optimizmus költője vonult be a magyar irodalomba, milyen szörnyű elesettségben és kiszolgáltatottságban élte le utolsó éveit, amikor meggyöngült látással, szinte a sükettség meggyöngült hallással, betegségekkel küszködve teljesen magára maradt és már a szerkesztőségeket is kerülte. Senki sem fogja számon tartani, hogy ebben az utolsó időszakban egyik istápolója, az utolsó percig kitartó, segítőkész barátja az a Dévényi Iván volt, aki a magyar irodalmi és művészeti élet sok más eltörődött nagysága mellett töltötte be ugyanezt a segítő, baráti szerepet.

És ennél többet talán nem is mondhatunk erről az igaz és kedves jóbarátról, akit most mi, a szerencsésebbek — vagy talán a szerencsétlenebbek — kísérünk utolsó földi útjára. Írásai a magyar kritikai és esszéirodalomnak jelentik egy minden bizonnyal továbbélő jelentős fejezetét. Azok számára pedig, akik személyesen ismerték és barátainak mondhatták magukat, a meleg emberség és csak a leghitelesebb forrásokból táplálkozni tudó felebaráti szeretet ragyogó példáját hagyta örökül. Hisszük, hogy elnyerte érte a legfőbb Szeretet jutalmát.

Scholtz Erik festőművész alkotása a keceli községi ravatalozóban.

EMLÉKEZÉS MIHÁLYFI ÁKOSRA

Negyven éve múlt, hogy Mihályfi Ákos 1937-ben meghalt. Porai a budapesti Kerepesi úti temetőben várják a boldog feltámadást.

Maritain mondja: „Isten azt akarja, hogy az ember azzá váljék, aszerint cselekedjék, ami a lényege, s a maga módján vegyen részt az ő terveinek formálásában”. Mihályfi Ákost egyetemi tanársága tette ismertté. Huszonnyolc éven át tanított a Pázmány Péter Tudományegyetemen, papi nemzedékeket oktatta a lelkipásztorkodásra és a szép, szabályos liturgiára. Könyvei évtizedeken át tankönyvei voltak a növendékpapságnak. Hallgatói, tanítványai közül ma is sokan élnek, akik szívesen és hálával gondolnak vissza rá.

1862-ben született a Zala megyei Szeptetneken, 1879-ben magára öltötte a ciszterciek fehér ruháját, 1886-ban pappá szentelték. Hat éven át Zircen, majd a budapesti Bernardinumban működött teológiai tanári, apáti szertartói és lelki igazgatói beosztásban. 1906-ban került az egyetemre, s ott tanított 1934-ig.

Ósei Németországból települtek át, jómódú emberek voltak. Nagyapja és tizennégy testvére közül a nyolc fiútestvér gazdász lett. A gazdasági pálya szinte karaktert adta családjuknak. A nagyapa az 1840-es években addigi MichéHer nevét Mihályfira magyarosította. (Testvérei közül lett Mihályfi, Mihályi, de maradt Micheller is.) Enyingen Batthyány Fülöp hercegnek volt a gazdatisztje. A herceg nagyon kedvelte, magával vitte kocskázásaira az uradalomba. Amikor Ákos anyai dédapja, Voyta Ferenc felépítette az enyingi templomot, a szentelés napján a herceg és a Mihályfi-nagyapa egy hintóról szórta az ezüstpénzt a nép közé.

Fia, Ákos apja szintén gazdatiszt lett az enyingi uradalomban. A szabadságharc idején a herceg nem engedte el honvédnek. Amikor azonban a horvátok Enyingig nyomultak, a kapával-kaszával kivonult lakosság soraiban ő is ott verekedett. Magyarását később is megmutatta: amikor homokkomáromi gazdatiszteskedése után Szeptetnekre került, 1865-ben a többi jóérzésű magyar emberrel együtt ő is megtagadta az adófizetést. A kormány ezért katonaságot küldött a nyakára, hogy hónapokig a saját fizetéséből tartsa.

Szeptetneken született Mihályfi István, aki az Ákos nevet később szerzetesi névként kapta. Ő volt a hat testvér közül a második. Ragyogó fekete szemű kisfiú volt, rendkívüli jósággal; később édesanyja azt mondhatta róla, hogy soha egyetlen szomorú órát nem szerzett neki.

1870-ben visszaköltöztek Enyingre, ahol Ákos apja gyerekkorát és ifjúságát töltötte. A kastély egyik szárnyában kaptak hétszobás lakást. A család fő szám-tartó és bérletfelügyelő lett. Igazságos, szigorú ember volt. Az iskolamestert megkérte, hogy ha gyermekei rosszak, kétszer úgy büntesse meg őket, mint a parasztyerekeket. Istvánnal azonban erre nem került sor, most is példás viseletű fiú volt. Gimnáziumba Veszprémbe ment, otthon csak vakációit töltötte.

Pályaválasztása nem lepte meg rokonságát, érezték, sejtették, hogy papi hivatás bontakozik lelkében. Hogy szerzetes lett, az már nagyobb meglepetést keltett. 1886-ban szentelték pappá. Újmiséjét Enyingben mutatta be. Testvérhúga, Janka, így emlékszik vissza erre a szép eseményre: „Lelkem visszarepül a múltba, s ott látom magamat édesanyám mellett az enyingi templom első padjában. Ott ültek bizonyosan édesapám és testvéreim is, de én csak édesanyámra emlékszem. A sekrestye átellenében van egy kis helyiség, ott láttam nagymama fejét, amint nagy áhitattal várakozik a misére. A templom tömve volt emberekkel, néhány nagyleány fehér ruhában a sekrestye ajtajában, minden csupa virág és csupa várakozás. Édes jó anyám falfehéren és reszketve mered a sekrestye-ajtóra. Egyszerre csengetés, orgonazúgás, s az ajtóban megjelenik kehellyel a kezében, lehajtott fejjel, átszellemült arccal az én Ákos bátyám. Édesanyám leborul a térdeplőre és zokogni kezd, én is sírok, mind sírunk. Hisz nem ment még oltárhoz pap, aki nála méltóbb lett volna erre a kegyelemre... Ő nemcsak okos és bölcs ember, hanem nemes és jó a végtelenségig, és Krisztusnak igazi szolgája és követője, ő a szeretet és könyörületeség igazi apostola. En áldom a jó Istent, hogy őt testvéremül adta.”

Szép lelkű, tiszta életű pap maradt haláláig. Rendi kötöttsége mellett a családi kapcsolatot is őrizte, főképp édesanyja kedvéért. Vele s testvéreivel egy nyarat Balatonalmádban töltött, és a neves műfordító, Jánossy kanonok vitorlásán járta anyjával a tavat. Tanítványai, rendi növendékei előtt férfias szemérmességgel titkolta szíve belső hangjait. Sejtették-e róla, hogy a professzor úr-

téli vakációjában kanári madarat visz kalitkájában Pestről a hűgának, s hogy a madárka meg ne fázzék, Lepsénytől Enyingig kalitja alatt melengeti a kocsin? Lehet. Gondolták-e az irodalmi berkekben a *Katolikus Szemle* szerkesztőjéről, hogy közben beteggé lett édesanyjának, testvéreivel megegyezve s egymás között besorozva, kis *Családi Közlönyt* szerkeszt és ír? Nem valószínű. Amikor a katedrán ült, nemigen emlegette, hogy tegnap még Enyingen járt és anyja felvidítésára a Lexi cigányt is odarendelte, hogy húzza a csirkepaprikás mellé. Leste édesanyja óhaját és mindent megtett, hogy enyhítse testi-lelki szenvedését.

Édesanyja egy nappal halála előtt ágyához hívatta, s arra kérte, koporsójánál csak egy verset énekeljen, hogy ne fájdtsa gyermekei szívét.

Ezután tanítványai, növendékei felé ragyogtatta egész szívét. A papi és szerzetesi szellemet kedves ügyességgel igyekezett az új szerzetesanári nemzedékben újjáéleszteni. Amikor látása már nagyon megromlott, zirci tartózkodásai során a növendékek ezt huncutul kihasználták. Fogadást húztak ki belőle, hogy ha a kerti tekéjükön egy dobásra mind a kilenc bábut leütik, kis hordó sört fizet nekik. Lendült a golyó, s — a cérnával összekötött bábuk eldőlték. Állta a fogadást. Lehet, hogy tudta a tréfát és megértette. Szeretett jót tenni.

Amikor XI. Pius pápa 1926-ban a villersi apáti címmel tüntette ki, jelmondatául ezt választotta: *post tenebras spero lucem*; vagyis: remélem, hogy a homály után elnyerem a fényt. Lehet, hogy romló látása is mindjobban homályba vonta körülötte a világot, s a fényt csak Isten országában vélte meglátni.

KRASZNAY JÓZSEF

KRISZTUS KÖVETÉSE

A *Krisztus követése* szerzősége körül időről időre felvetődik még a kétség, hogy ezt a több, mint félezer éves művet mégsem Hermeken Tamás írta, akit születési helye, Kempis nyomán Kempis Tamásnak ismerünk. De — és ebben is igaza van az új kiadás* előszavát író Rónay Györgynek — nem a szerzőség kérdése a lényeges. A filológiai viharok, bármily magasra csaptak is a hullámok, egy idő után elülnek, és megmarad a mű, mely évszázadok után is frissen, megkapó hitellel ragyog felénk.

Vannak a keresztény szellemiségnek olyan emlékei, melyek óhatatlanul emlékművé válnak. Csodálkozni és csodálni zarándokol hozzájuk az utókor, emléküket kegyelettel őrizzük, de mára mintha ellankadt volna az az érdeklődés, mely évszázadokon át feléjük sugárzott. Aki újraolvassa Szalézi Szent Ferenc *Filóteáját*, nem tud szabadulni az érzéstől, hogy ma már ez a valóban nagy hírű és a keresztényi szellemet hosszú ideig orientáló alkotás sem olyan friss és izgalmas. Gyönyörű részletei vannak, oktató passzusai nemegyszer alapos lelkiismeretvizsgálatra készítetnek, de hiányzik belőle az egyszerű élménynek az a frissesége, a rátalálásának az az öröme, amely Kempis Tamás művé-

nek majdnem minden lapját áthatja. Természetesen csak örülhetünk, hogy a Filóteát is kézbe vehetjük, hogy Plaz Bonifác hajdani fordítását oly értő szeretettel és figyelemmel gondozta, csiszolgatta Magyar István. De ki vitatná, hogy a *Krisztus követése* azért jobban belegyökerezik a magyar lelkiség történetébe, s manapság, amikor a keresztényi életben is oly fontos szerephez jutott az intuitív istenélmény, még idősebbnek, még korszerűbbnek érezzük? Mert valaha Kempis Tamás, aki oly sok műnek volt a szerzője, ebben az egyben meg tudta ragadni, ki tudta fejezni az örök emberi vágyakozást a mélyebb vallásos élmény iránt. Újtjelzőket állított fel, s szorgalmas, a lélek mélyrétegeiig ásó kitartással alakította ki azt a módot, ahogyan mi is kimunkálhatjuk a magunk legszemélyesebb s egyre árnyaltabb istenélményét.

Hogyan is látta s látatja Kempis Tamás az Isten felé vezérő utat? A *De imitatione Christi* első két könyvében részletesen szól ennek első állomásáról, a megtisztulásról. Amit itt elmond, nem mindenben saját leleménye, hiszen eredetét ott sejtethetjük a régi filozófiai rendszerekben, az emberi szellem legfontosabb felismeréseiben. De ő valóban egzisztenciális erővel, megvilágosító fénnel tudja elmondani, amit fontosnak tart. Hogy a tudás voltaképpen hiú üresség, ha nem

* *Krisztus követése*. Filótea (Ecclesia, 1977)

párosul az erények szüntelen és áldozatos gyakorlatával. S hogy minél közelebbnek és minél nyilvánvalóbbnak érezzük a halál gondolatát, annál nyilvánvalóbbá válik, hogy erényesen kell élnünk. Hisz ez a felismerés sem merőben új! Aki csak egy kicsit is megvaltatja az irodalom történetét, rögtön rájön, hogyan lép be a költészetbe és általában a művészetekbe a halál, mint válik az elmúlás árnyékában egyre tisztultabbá és salakaltanabbá a művészi kifejezés. Kempisnél azonban ez csak az első lépcsőfok a tökéletes élet, a *vita spiritualis* felé. Aki teljesen átadja magát Istennek, aki megtisztította lelkét minden fölösleges teherből, aki megtanul súlytalanul felszárnálni, aki úgy él, hogy meghalt a világ számára, az léphet csak feljebb, egyre feljebb e csodálatos úton.

A tökéletesedés útján járó lélekkel fejlődése egy bizonyos szakaszában már maga az Úr közli utasításait, tanításait. A *Krisztus követése* harmadik könyvében *sine strepitu verborum*, szavak nélkül érintkezhet a lélek Istennel, megtalálva a szeretet forrását, részesevé belőle, további kegyelmek biztonságában élve:

Viaskodjál, mint a jó vitéz,
és ha néha gyarlóságod miatt elbotlasz,
gyűjts nagyobb erőt az előbbinél,
bizakodván kegyelmem nagyobb bőségében,
az önelégültségtől s a kevélységtől pedig
nagyon óvakodjál.

Amiatt sokan megcsalódnak,
és néha majdnem gyógyíthatatlan vakságra
juthnak.

Intsen vigyázatra és folytonos alázatosságra
ezeknek a gőgösöknek s magukban
oktalanul bizakodóknak romlása.

Aki megjárta már ezt a fokozatot, bizakodhat a végső örömben, hogy rátalál a *via unitivára*, amelyen haladva a szeretetben egyesülhet Istennel.

Talán e rövid összefoglalás is érzékeltetheti, hogy Kempis Tamás a misztikusok útját járja. De stílusa telve van robusztus erővel, s a latin nyelv szám-talan szépsége villan fel rímes prózájában. Fordítani egyáltalán nem könnyű, nem véletlen, hogy a számtalan régebbi próbálkozó sosem tudott igazán Pázmány magaslatára emelkedni. Pázmány Péter valóban úgy fordította le Kempis Tamás művét, hogy nem látszik „deák-ból csigázott homályossággal repedezettnek”, s olyan „kedvesen folyik”. „mint-ha először magyar embertől magyarul írottatott volna”. Az aprólékos műelemzés kétségtelenül kimutathat — mint

ahogy Kiss Ignác az Egyetemes Philológiai Közönyben 1885-ben ki is mutatott — szövegében bizonyos latinizmusokat, mégsem véletlen, hogy a további kiadások jó részének alapja az ő fordítása maradt. Sikerült munka volt Zsiros Ferenc fordítása is 1927-ben, s a legtöbbet ezt a kiadást használták, vagy a Franklin Társulatét, melyhez 1943-ban a régi magyarság kitűnő kutatója, ifj. Horváth János irt bevezetést. Ebben Pázmány fordításáról a többi között ezt mondta: „Ha fordítása nem is mindenütt *hív* — e tekintetben csakugyan rendelkezünk hívebb magyar fordításokkal is —, de az egész mű hangulatát, sajátos szellemét egyik fordítás sem tudta annyira megközelíteni, mint éppen Pázmányé. Minden, ami a vallással kapcsolatos, minden, ami vallásos jellegű, magával hozza a múlt leheletét, multunknak egy részét: Pázmánynak a régiségtől megszentelt szövege méltán és stílusosan áll Kempis súlyos mondani-valójú, mélyértelmű szövege mellett.”

Amikor az Ecclesia Kiadó úgy döntött, hogy új fordításban jelenteti meg a *Krisztus követését*, találnia kellett egy igazán kitűnő fordítót is, aki úgy tolmácsolja Kempis művét, hogy megőrzi benne a „múlt leheletét”, de ugyanakkor itt és ma is elhithető erővel tudja megszólaltatni, azaz klasszikus szintre tudja emelni. Jelenits István — ez a fordító.

Mindenekelőtt nagyszerű leleménye volt, hogy nyilván az egyik régi latin kiadás nyomán, szakaszokra, mondhatjuk: verssorokra tagolta a szöveget, s így könnyebben bírkózott meg a prózarímek fordításával. Szövege, minden mondata költőien szép, hűséges és ugyanakkor modern.

Idézzünk ennek bizonyosságául egy rövid részletet a latin eredetiből, Pázmány fordításában. Zsiros Ferenc tolmácsolásában és végül Jelenits István új magyarításában. A befejező rész így hangzik latinul:

„Omnis ratio et naturalis investigatio fidem sequi debet, non praecedere, nec infringere. Nam fides et amor ibi maxime praecellunt, et occultis modis in hoc sanctissimo et superexcellantissimo Sacramento operantur. Deus aeternus et immensus infinitaeque potentiae facit magna et inscrutabilia in caelo et in terra, nec est investigatio mirabilium operum eius. Si talia essent opera Dei, ut facile ab humana ratione operentur, non essent mirabilia nec ineffabilia dicenda.”

Pázmány fordítása:

„Minden értelem és természetszerűen való okoskodás azzal tartozik, hogy kövesse a hitet, ne előzze és rontsa. A hit és szeretet ebben a szent és felséges szentségbe első helyet foglal, és csodálatosképpen munkálkodik. Az örök, véghetetlen és mindenható Isten nagy és vizsgálhatatlan dolgokat cselekszik az égbe és a földön; nem is mehet végére senki az ő csodálatos cselekedeteinek. Ha az isteni cselekedeteket könnyen megértené az emberi okosság, nem mondhatnók ezeket csodálatosnak és kimondhatatlanoknak.”

Zsirus Ferenc:

„Minden ész és, természetes vizsgálat követni köteles a hitet, nem pedig meg-előzni vagy megrontani.

A hit és a szeretet ugyanis ebben a legszentebb és legfőbb szentségben az első helyet foglalja el és titkos módon munkálkodik.

Az örökkévaló, megmérhetetlen és véghetetlen hatalmas Isten nagy és kifürkészhetetlen dolgokat művel az égben és a földön, nincs is az a teremtmény, amely végére járhatna csodálatos művének.

Ha Isten művei olyanok volnának, hogy az emberi ész könnyen felfogható, nem volnának már csodálatosak, nem is lehetne azokat kimondhatatlanoknak nevezni.”

Jelenits István új fordítása:

„Minden okoskodásnak és természet szerint való vizsgálódásnak követnie kell a hitet, nem megelőznie és megtörnie.

Mert a hit és a szeretet legszebben itt tündököl

és titokzatos úton-módon

ebben a legszentebb és legméltóságosabb szentségben munkálkodik leginkább.

Az örök, mérhetetlen és végtelen hatalmas Isten,

égen és földön nagy és kifürkészhetetlen dolgokat visz végbe,

csodálatosait nem lehet kimutatni.

Ha olyanok volnának Isten művei, hogy az emberi okoskodás könnyen nyomukba érne,

nem kellene őket csodálatosnak és kimondhatatlannak emlegetnünk.”

Jelenits István szó szerint való hűséggel fordított (például a hit „megtörése” kifejezésben). Úgy vált imaszzerű-

vé, hogy megőrizte a szöveg ódon zamatát és érzékeltette modern vibrálását. Műve méltó a pázmányi előzményekhez, és annak bizonyossága, hogy a klasszikusok után is lehet örökérvényű szövegekről újat, fontosat mondani.

A lelki kiteljesedés és tökéletesedés útját mutatja meg vonzó világossággal, a teológia teljes fegyverzetében Gál Ferenc professzor új könyve* is. Fejtegetéseit négy kérdéskör köré csoportosítja. A „Hit és élmény” című fejezetben a közöttünk élő Isten megtapasztalásának útjaira kalauzol. A „Keresztény öröm”-mel kapcsolatban költői szépséggel szól az örök szeretetről és a kegyelem ajándékáról. A „Húsvéti misztérium” bemutatásakor hitünk legfontosabb tanítását s a bűn fölött aratott győzelem ma is érvényes következményeit foglalja össze. Végül a „Titok és élet” című fejezetben már a szentírási szövegek sokat vitatott mélyretegeig száll le, s azokat világítja meg nagy biztossággal, s ugyanakkor elbűvölő világossággal.

Gál Ferenc elsősorban ezzel a racionális világossággal bilincseli le hallgatóit és olvasóit is évről évre. Mi sem áll távolabb tőle, mint a hipotézis, idegenkedik a szellem csaloa mutatványaitól. Óvatosan lépdel, de abban a biztos tudatban, hogy azért előbbre jut majd a megismerés korántsem egyszerű útján. A mai világban élő keresztény szemével nézi a fejlődő, alakuló, változó és ezért sok izgató kérdést felvető életet; s hogy válasza minél teljesebb lehessen, a mai kultúra szinte teljes ismeretanyagát mozgósítja érvelése, bizonyítása közben. Újra és újra visszatér ősforrásához, a Szentíráshoz, megmutatva, hogy ha valaha, hát ma igazán korszerű és időszerű az abban hagyományozott üzenet. Csak éppen olvasni kell tudni. Olyan alápossággal és látókörrrel, amilyen Gál Ferenc tudósi egyéniségét jellemzi. Még azoknak a kérdéseknek a tárgyalása során is megragad az alázat biztossággal, melyek laikus körökben is mindenkor izgalmat és érdeklődést keltenek (például a *Démonhit a Szentírásban* című fejezet során). Őt azonban sosem kalandoztatja el az érdeklődés szenvedélye. A jelenségek felszínéből mindig a mélybe akar hatolni, és felfedező útja során újra meg újra találkozik az alaptény-nyel, a kinyilatkoztatás igazságával. Ezt mutatja fel, a megtalálás nyugodt örömeivel és biztossággal.

SÍKI GÉZA

* Gál Ferenc: Úton a teljesség felé (Szent István Társulat)

PENDERECKI: LUKÁCS-PASSIÓ KONCERTEK

„Passio et mors Domini nostri Jesu Christi secundum Lucam.” Mintha a kezdeti idők templomi passiózása tért volna vissza, amikor az első mondatból, az evangélista bejelentéséből a jelenlevők megtudták: Lukács passiója következik. Penderecki ezt a hangulatot idézi vissza korunk zenei nyelvén, helyesebben saját nyelvén, amely immár századunkban külön korszakot teremt. Mi a titka a lengyel komponistának? A monumentalitásban megbúvó egyszerűség, a hagyományok határtalan tisztelete, a formai szigorúság, amelyben a hangtartomány tágas szabadságának örvend. Tisztelet a hagyományokat, de nem kerül rabságukba: hatalmas zenei kultúra birtokában is intakt minden irányzattól. A költészet mesterei közül talán a keresztény Hilariusra gondolhatunk, ha egyházzenei kompozícióit hallgatjuk. Mindenekelőtt a Stabat Mater, amelynek litániázó stílusa, a szólamok szövevénye s a recitációk újszerű alkalmazása már jellegzetes Penderecki-zenét jelent, s ennek eddigi csúcsa éppen a Lukács-Passió. A mű 1963–65 között készült, s 1966-ban a müncheni székesegyházban hangzott fel először. A Bach passióira emlékeztető építkezésben Penderecki a teljességre törekedett, a szenvedéstörténet liturgikus-biblikus feldolgozására: zsoltárok, keresztény himnuszok kerültek a passióba. (Az *O crux ave, Stabat Mater* — a cappella kompozíció teljes egészében, *Cruz fidelis, hat zsoltár, Jeremiás siralma.*) A szólistikus felosztás követi a passió műfajt, a zenekar kiemeli a drámai fordulatok hangulati-gondolati tartalmát s szolidan alkalmazkodik a vokális anyaghoz. Feltűnően nagy az énekkari apparátus: hármas vegyeskar és egy gyerekkar felelgető szólamaira nem csupán a turbákat bizza a szerző, hanem önálló tételeket. Így bontakozik ki a műből a „százados ének”, a korokat átjáró történet, amely a kereszténység központi eseménye. A művet Jerzy Katlewitz vezényelte az Erkel Színházban a Korunk zenéje sorozatban, október 3-án. Lengyel szólisták működtek közre: Stefania Woytowicz, Andrzej Hiolski, Bernard Ładysz. A narrátor szerepében Leszek Herdegent halottuk. A hármaskart a Debreceni Kodály Kórus alkotta (karigazgató: Gulyás György), a gyermekkar szerepét a Bányai Júlia Általános Iskola Énekkara vállalta, (karigazgató: Weiser Katalin).

Ha értékeljük az előadást, mindenekelőtt a három szólistát emeljük ki. Ha el is maradtak attól a formától, amellyel a gyönyörű lemezfelvételen énekelnek, a zenei átélést, a mű sajátos stílusának érzékeny interpretálását dicséretünk kell. (A narrátor most is a régi volt!) Talán a kevés próba az oka, hogy a kórusbelépések itt-ott késtek. A debreceniek tenorszólamait az előforduló nyers intonációért, az időnkénti nyers hangzásért marasztaljuk el, de az olyan tételekben, mint a Stabat Mater vagy az *In pulverem mortis* a kórushangzás egysége sok mindenért kárpótolt. A gyermekkar minden dicséretet megérdemel: az oldalpáholyból is nagyszerűen koncentrált, angali hangon echózott, énekelte nem könnyű, önálló szólamait.

Október 8-án a Debreceni Kodály Kórus, Gulyás György vezényletével önálló hangversenyt adott a Zeneakadémián. Műsorukon három vallásos mű is szerepelt: Patrick Standford *Stabat Mater*, Szokolay Sándor *Két motettája* (*Domine non secundum peccata nostra — Uram ne vétkeink szerint... Cantate Domino canticum novum — Új dalt zengjétek az Úrnak...*) és Alfred Snitke *Requiemje*. A további művek: Petrovics Emil *Lassú táncdala* és J. Jersild *Három madrigálja*.

A 38 éves Standford, a mai angol zeneszerzés egyik tehetséges képviselője, eddigi főművéből, a *Christus-Requiem*-ből való a *Stabat Mater*. S ha Penderecki Lukács-passiójáról megjegyeztük, hogy az a szenvedéstörténet „totális” feldolgozása, Standfordról is elmondható: a *Christus-Requiem*-ben a liturgikus trolalom mellett világirodalmi gyöngyszemek is találhatók: Gerard Nerval *Krisztus az Olajfák hegyén* című verse, George Herbert *Mortificationja*, Jifi Wolker *Svátek Duše* című költeménye, a gyászmise különböző helyein.

A *Stabat Mater* a cappella kórusmű, rendkívül egyszerű zenei szöveggel. A bővített kvart (tritonusz) közé ékelődő kicsi lépések, a hangok sűrű ütközése plasztikus zenei képét adják a fájdalomnak: szinte alig mozdul a száj, de a kitörő hangzón annál élesebb. A kompozíció „bujkáló” dallamában liuktet a gyöngédség, s a versszakoknak megadja lírai karakterét, az anyai szeretet végtelen kifejezését. Megcsodáltuk a Kórus érzékeny, magas színvonalú tolmácsolását.

Szokolay Két motettája a zeneszerző legszebb polifón művei közül való. Haj-

lékonyság, ujjongó frissesség jellemzi az „Új dalt”, míg a bűnbánati imádságot áradó bensőség. Leginkább Aessandro Scarlattit juttatja eszünkbe (Domine, in auxilium meum respice). Szép ívről köztötte át a Kórus a Cantate motettában a középső rész húsvéti szekvenciáját a két szélső tétellel, meghagyva a mű nemes pátosát.

Alfred Snitke, a 43 éves szovjet zeneszerző Requiemje a gyászmise sajátos felfogása: az Agnus Deit Credo követi, majd Hosanna zárja a művet. Az orgonával bővített zenekar főleg ütős hangszerekből áll, de helyet kap az elektromos gitár is. A csengő-bongó hangzás mégsem zavarja — a különben erős karakterű, sokféle stílust keverő liturgikus zenét, sőt a Benedictus hosszan elnyúló szláv dallamára megkívánja a harangütéseket. Hagyományos feldolgozású a Dies irae tétel, amelynek kristálytisza szólamú Lacrymosa része emlékezetes marad. A Tuba mirum részűvősa a Credóban jelentkezik ismét, mintegy kiemelve a feltámadás reményét a hitvallás szavaival. (Megújított liturgiákban a liberás mise húsvéti gyerityája tölti be ezt a „szerepet”).

Snitke Requiemje először hangzott el nálunk gondosan kidolgozott előadásban. A szólisták: Mohos Nagy Éva, Mészöly Katalin, Horváth Bálint s a Kórus összedolgozott éneklése mellett külön kiemeltük Kárpáti József orgonaművész finom regisztrálásait, hajlékony kíséretét, valamint a részűvő tiszta intonációját. Gulyás György nem fogyott ki a zenei ötletekből.

Jersild Három madrigálja a dán zeneszerző ritmikai bravúrokra építő, a népezenét egyénien alkalmazó stílusáról tájékoztatót, míg Petrovics Emil Lössú táncnótájában (Nagy László versére) a népi siratók mély zengését kaptuk vissza. A Kórus a hangulati elemek remek kiemelésével gyönyörködtetett.

*

Solymosi Ferenc Gergely Ferenc növendékéként két éve szerzett művészdiplomát. Egy évig weimari ösztöndíjas volt. Őszi koncertje az Egyetemi templomban a fiatal művészeknek már a diplomahangversenyén is tapasztalt kvalitásait igazolta: a pontos szerkesztést, a gazdag szinkombinációt, a technikai könnyedséget s az improvizációs készséget. Másora igényes és választékos volt. A kezdeti barokk zene reprezentáns olasz mesterének, Frescobaldinak egyik orgonamiséjéből a Toccata per l'elevationét szólaltatta meg először, ezt követte Bux-

tehude d-moll passacagliája és Albinoni immár „slágernek” számító g-moll Adagiója. A koncert fénypontját Walther-Meck h-moll Concertója és J. S. Bach Dór toccata és fúga című műve jelentette. Kodály Prelúdiuma és három improvizáció zárta az orgonahangversenyt. A firenzei Ferdinando, de Medici herceg egykori udvari orgonistája, Girolamo Frescobaldi, a reneszánsz játékkétségét újította meg, toccataiban egymással ellentétes hangulatokat teremt. A második orgonamiséjéből való Toccata per l'elevazione az átváltozás után né percek misztikus pillanatait ragadja meg, s a lány regisztereken megszólaló motívumok bensőséges rendjében a liturgia lényegét. Nem hatásos, nem mutatós ez a mű, titka a mélységében rejlik. Az előadóművész megérezte a kompozíció feszes szigorúságát, kicsendítette tiszta koloratúráját. A virtuóz Buxtehude játékát Bach is megcsodálta. A lübecki mester darabjaiból a rögtönzés sokszínűsége tűnik ki. A d-moll passacaglia „villódzó lámpasora”, a basso ostinato mély zengése, a különböző hangnemekben felhangzó téma Andreas Schlüter szobrait juttatja eszünkbe, amelyeken az erőteljes gesztusokat a részletek finomsága mérsékli s arra kényszeríti a szemlélőt, hogy körülfárja a szobrot. Solymosi Ferenc „északnémet higgadtsággal” rajzolta körül a variációkat.

Albinoni Adagiójának előadásából a széles dallamot, az uralkodó vonós regisztereket hiányoltuk. A kitörő szenvedély romantikus pátosza idegen ettől a csodálatos bel cantótól, s emellett áradó folyamatoságot követel. Annál emlékezetesebb marad Solymosi Walter előadása. J. G. Walther, Bach rokona, s a weimari udvar orgonistája sokoldalú muzsikos volt. Saját művei főleg korálfeldolgozások. Átiratai, melyeket korabeli olasz és olasz stílust követő német komponisták versenyművei alapján készített, maig népszerűek. Szigorúan ragaszkodik az eredeti művekhez, s csak helyenként változtat azokon a technikai különbségek miatt. Giuseppe Meck h-moll concertójának átirata háromteteles. Két gyors rész közé egy éneklő Adagio ékelődik. A fiatal művész szép ívet rajzolt a három tétel fölé, amely mint finomrajzú kupola, fölfelé tört, miközben az ívek alatt szökőkutak csobogtak. A kedvelt kupolaépítkezés hasonlata különösen érvényes Bach művészetére. A „Weimar és Köthen időhatáráról” való Dór toccata, a műfaj megújult formájában az elmé-

lyülést igazolja: Bach különösen egy-
séges, zárt szerkezetbe „kényszerítette”
ezt a dallamfolyót, amelynek forrásánál
csak egyetlen motívum-erecske van je-
len. Vagy hogy a kupolánál maradjunk:
apró boltívek sorakoznak egymás mel-
lé, megalkotva az ég fényboltozatát.
Solymosi Ferenc meglepő érettséggel
játszotta el a művet. A kezdeti hatal-
mas tempó egy percre sem lankadt, a
fuga záróakkordjaiban a hangerő ma-
ximálisra fokozódott.

Kodály Zoltán 1931-ben írt Pange
Lingua kórusművének prelúdiuma a
mester legnemesebb kompozíciói közé
tartozik. Egyszerűségével tündöklő, ezért
alapos figyelmet követel a legkisebb
részletekben is. A pianók és a fortissi-
mók párbeszédében mintha a minden-
ség felelgetne az ember kérdéseire. En-
nek a parányi műnek csodálatos egysé-
géből az ember imádságát hallottuk
meg.

Rokokó játékoság, waltheri lendület
s a XX. század meghatározhatatlan ze-
nei nyelve csendült ki Solymosi improvi-
zációból. Haydn Gyermekszimfóniájá-
nak madárhangjai, vagy Leopold Mo-
zart kedvesen naiv melódiái? Sokkal
inkább egy játékos kor sajátóságos han-
gulatvilága üzent vissza, s a hangerők-
ben Papageno szodasíjja szólt. Ugyan-
gy hallottuk századunkat is, a „Lebo-
rulva áldlak” ősi népénekünk korál dal-
lama fölött, ahová lebegő hidakat va-
rázsolat az előadó, melyek bármelyik pil-
lanatban aláhajolnak, hogy ihassunk a
tisztá folyóvizből. A folyó a Paradicsom
Fájának tövéből ered.

Az egyre rangosabb Bakfark Bálint-
Lant Trió Kecskés András vezetésével
mindig többet vállal magára zenei múlt-
unk nemes hagyományáiból, és nép-
szerűsítéséből. A Nemzeti Múzeum dísz-
termében „Lantosok és énekmondók

GALIMBERTINE DÉNES VALÉRIA EMLÉKEZETE

Száz esztendővel ezelőtt, 1877. novem-
ber 2-án született Budapesten — jómó-
dú polgári családban — a modern ma-
gyar festészet egyik úttörője: Galim-
berti Sándorné Dénes Valéria.

Művészeti stúdiumait Budapesten (a
festőként középszerű, de művész-peda-
gógusként kiváló Szablya-Frischauf Fe-

Magyarországon” című műsorukban a
középkor Mohács előtti és utáni időszá-
kából szóaltatták meg jó néhány szer-
zőt. Talán elég ha Paul Hofhaymer ne-
vét említjük, akit Beatrix királynő a-
kart Budára csalogatni, s akinek Hertz-
liebtes Bild című dalának hallgatása
készen Wagner német melódiái jutottak
eszünkbe, vagy a késői minnesänger
Wolkensteint, aki Zsigmond király ud-
varában is élt, s akinek Ave Máriaja
az egyik legszebb a zeneirodalom szá-
mos hasonló darabja közül. Kecskés
András érdeme, hogy Bécsből magával
hozta annak a két anonim szerzőnek
forrásértékű művét, akik sokat tudhat-
tak a mohácsi vészről: a História Lajos
királyról (Von Ludwig König) című
nyolcstrófás éneket (talán a csata esz-
tendejében keletkezett) s a Mária király-
nő könyörgését (Die Königin von Ungarn
Lied). Ez az utóbbi négyszólamú mes-
termű, a motetta műfajhoz áll legkö-
zelebb.

Szépen gyarapodik az együttes Balas-
si-repertoárja is. A két szenzációt kel-
tő, az oláh nótára és a Lukrécia dal-
lamra költött verset (Régi szerelmem...
Vitézek mi lehet) ezúttal a Ha ki akar
látni és a Nő az én örömem kezdetű
Balassi versek követték (az egyik Reg-
nart dallamára, a másik Gianetta Pa-
dovana nótájára).

A Bakfark Bálint-Lant Trió választé-
kos, szinte minden alkalommal új da-
rabokat is hozó másora, a kitűnő elő-
adók nem csupán gyönyörködhetnek,
hanem nemzeti múltunkkal, annak érté-
keivel is megismertnek. A Trió tag-
jain kívül (Kecskés András, Sárközi
Gergely, Molnár Péter) megemlítjük a
vérbő históriás-kobzos Kiss Tamást, a
lantos Szabó Istvánt és a kontratenort
is rendkívül kulturáltan éneklő Laczó
Andrást.

TÓTH SÁNDOR

renc szabadiskolájában), Nagybányán
(Réti István — „A nagybányai művész-
telep” című monográfiájának 322. lap-
ján — közvetlen hangon Dénes „Vali”-
ként említi az ifjú festőnőt...) és Pá-
rizsban végezte. Egyike volt a „Vadak”
(Les Fauves) vezéralakja, Henri Matisse
magyar növendékeinek, s elmélyülten
tanulmányozta Cézanne művészetét.

1911-ben Dénes Valéria férjhez ment
a nála néhány évvel fiatalabb Galim-

berti Sándor (1883—1915) festőművészhez. A házaspár ettől kezdve erősen rokon stílusban dolgozott. Amiként Georges Braque és Pablo Picasso 1908 körüli munkáit nehéz egymástól megkülönböztetni, úgy Galimbertiné és férje képeinek szelleme, formavilága is nagy hasonlóságot mutat. Mindketten kiállítanak a párizsi tárlatokon; munkáikról *Apollinaire* is megemlékezik egyik cikkében. Baráti kapcsolatban állnak a francia kubista festőkkel és a Párizsban élő német művészeti íróval, a kubisták egyik legelső hívével, *Wilhelm Uhde*val.

Dénes Valéria és Galimberti Sándor műveiből 1914 januárjában nagyszabású közös tárlat nyílt a budapesti Nemzeti Szalonban. A katalógus szerint Galimbertiné hetvenhét, férje negyven művet állított ki. A kiállítás mintegy összekötő láncszem volt a kis idővel korábban felbomlott *Nyolcak*-társulás és a néhány évvel később megszerveződő *aktivista csoport* törekvései között. A festőházaspár intencióját a katalógus előszavában Galimberti Sándor vázolta: „Célunk, hogy elhagyjunk minden feleslegest, s kiemeljük azt, ami lényeges... A piktúrában nem akarunk irdalmat; a téma mellékes számunkra...”

A Lyka Károly által szerkesztett *Művészet* című folyóirat kritikusa hűvösen ismertette a tárlatot: „A képek nemigen érdekelték sem a közönséget, sem a kritikát” — fejeződik be a rövid, fanyar hangú kiállítási beszámoló. A *Művészet* munkatársának azonban nem volt teljesen igaza: a *Világ* című polgári radikális napilap 1914. január 25-i számában *Böloni György* — akinek szavára képzőművészeti kérdésekben Ady is szívesen hallgatott — melegen méltatta Galimbertiék budapesti bemutatkozását: „Két érdekes festő jelentkezett ma számottevő erővel a Nemzeti Szalonban. A kicsik, az alacsonyan röpködők és csúszómászók között jólesik látni, ha valakik magasabb útra készülődnek... Galimberti Sándor és felesége, Dénes Valéria helye valahogyan ott van a kubisták és futuristák érintkezési vonalán... Tájak, városrészek, ölelkező háztömegek, csendéletek, aktok: ezekből kerülnek ki motívumaik... Az ő túlfűtöttségük és feszültségük nem egészségtelen és nem kétségbeejtő...” Böloni — tapintatosan, de félreérthetetlenül — Dénes Valéria művészetének férjénél érettebb voltára is rávilágított: „Dénes Valéria... csaknem szellemi irányítója társának...”

A Nemzeti Szalon-beli kiállítás anyagát Kaposvárott is bemutatták, majd a művészházaspár újra Párizsba utazott. Itt érte őket az első világháborút megelőző mozgositás. Az Osztrák-Magyar Monarchia állampolgáira váró internálást sikerül szerencsésen elkerülniök: még a hadüzenet előtt Belgiumon keresztül a semleges Hollandiába jutottak, és innen hazatértek Magyarországra.

1915 júliusában Dénes Valéria Pécssett tüdő- és mellhártyagyulladásban megbetegedett s tíz nap múlva — 38 éves korában — meghalt; férje két nappal később Budapesten — egy városligeti padon — agyonlőtte magát. (Réti István tehát tévedett akkor, amikor Nagybanakönyvben *kettős öngyilkosságról* irt...) Galimberti Sándor búcsúlevelében ez állt: „Vali nélkül nem tudok élni. Feleséggel egy sírba temesetek...” A házasságból egy gyermek született, Mario, aki szülei halálakor hároméves volt. Galimberti Mario utóbb Párizsban élt; ott is halt meg a 60-as években.

Galimbertiné és férje a *konstruktív irányzatú* festészetnek, a *kubizmus* első (ún. Cézanne-i) szakaszának hazai kezdeményezői voltak, így érthető, hogy *Kassák Lajos* — a *Ma VI.* kiállításaként, 1918-ban — úgy mutatta be Galimbertiék hagyatékát, mint amely közvetlen előzménye a Kassák és köre által képviselt művészetszemléletnek. Kassák önéletírásának, az *Egy ember életének* az őszirózsás forradalommal foglalkozó kötetében is visszapillant az 1918-as Dénes Valéria-Galimberti-émlékiállításra, s könyvében idézi Simon Jolánnek Galimbertiékéről elhangzott szép, lírai jellemzését: „Olyan volt ez a két ember, mint két sudár fa, amelyek egyenesen nőnek fel egymás mellett anélkül, hogy az egyik alárendelné magát a másiknak, hogy az egyik elvenné a napfényt a másiktól...”

Kállai Ernő — „Új magyar piktúra” című munkájában (1925) — a század eleji magyar művészet legjobbjai között tárgyalja Dénes Valériát, aki „a stílusbeli fejlődésnek haladottabb fokán állott”, mint férje. „Korunk vajdó élete hatalmas hullámokat vetett a művészpár piktúrájában... Munkásságuk az áramló, modern élet teljes és egyetemes igénylése... Galimbertiék fejlődése nagyszerű reményekkel biztatott, de a korai halál mindkettőjük útjának hirtelenül véget vetett.”

Kállai Ernő sorai után sokáig alig esett szó Dénes Valériáról és Galimbertiről. A két művész munkásságát körülvevő köd csak az elmúlt esztendőekben

kezdett — némileg — felszakadozni. Dénes Zsófiának (a művésznő unokahúgának) „Tegnapai újművészek” című memoárkötetében (1974) külön fejezet szól Dénes Valériáról. Zolnay László a *Művészettörténeti Értesítő* 1974. évi 4. számában gazdagon dokumentált tanulmányt publikált „A Galimberti házaspár művészete” címmel, Szabó Júlia pedig — „A magyar aktivizmus története” című könyvében (1971) — e fontos megállapítást teszi a két művészek a magyar festészettörténetben elfoglalt helyéről: „Ha a Fauves-csoport stílusának magyar képviselőiről beszélünk, akkor — Czóbel Bélán kívül — csak ők jöhetnek számításba; s azon kevesek közé tartoznak, akik önállóan szóltak hozzá a megértett kubizmus problematikájához is.”

Galimbertinéről és férjéről azonban mindmáig Uitz Béla írása (*Ma*, 1918. évf. 12. szám) tűnik a legmagvasabbnak, a

legtalálóbbnak, a legérvényesebbnek: „Galimbertiéek művészete a legtisztább erkölcs jegyében folyt le. Alkotásai sorozata magas bizonyítvány tartalmas életük mellett. Első nagybányai képeiktől kezdve az utolsó amszterdami kompozícióig megalkuvás és akarnokoskodás nélküli logikus fejlődést látunk. Náluk az izmust nem iskolának érzem, hanem világszemléletnek... Az ő festészetük nem imitáló ügyesség, hanem a lélek jelenvalósága. Az ő piktúrájuk: élet.”

Dénes Valéria születésének centenáriuma arra figyelmezteti múzeumaink vezetőit és művészettörténészeinket, hogy elérkezett az ideje a festőnő és férje fellelhető (az elmúlt fél évszázad folyamán sajnos meglehetősen szétszóródott) művei összegyűjtésének, kiállításra való bemutatásának és a két művész monográfiája megírásának...

D. I.

BACH ZENEKARI SZVITJEI

Kevés lemez keltett olyan izgalmat az utóbbi időben, mint ez. Megjelenése után elsősorban szakmai körökben vitázták sokan, vajon nem kellett volna-e a „vissza Bach-hoz” egyre szélesebb körökben ható jelszavát érvényesíteni a zenekari szvitök értelmezésében is; vajon nem túlságosan hagyományos, konzervatív-e Sándor Frigyes felfogása, nem egysíkú-e a Liszt Ferenc Kamarazenekar játéka?

Kétségtelen, hogy az utolsó néhány évben valószínű forradalomnak lehetünk tanúi a Bach-játék terén. Együttesek alakulnak azzal a céllal, hogy korhű hangszeren tolmácsolják műveit, karmesterek azzal az elhatározással választják hivatásukat, hogy mindent megtesznek az „igazi” Bach megismeréséért, s egyre többen beszélnek halálukról, de kérlelhetetlen szigorral arról, hogy az a Bach, akit mi megismertünk, nem az igazi, hanem egy nagy karmester-nemzedék hamisítása.

Az ilyen viták — szerencsére — többnyire nem szakmai körökben dőlnek el, hanem a zenekedvelő nagyközönség ítéletével vagy nemtetszésével. Az a mód, ahogy Nicolaus Harnoncourt együttese Bachot játszik, lehet érdekes, lehet szokatlan, de valószínűleg nem az utolsó válasz ebben a kérdésben. Ahogy Karl Richter vagy Wolfgang Gönnen-

wein állítja elénk ezt a csodálatos művészetet, azt már hajlandók vagyunk mindenestől a magunkénak vallani, még akkor is, ha a kritika először erős fenntartásokat hangoztat is az ő képükkel kapcsolatban. Az élet nem áll meg a zenei értelmezés világában sem, természetesen tehát, hogy ami ma végérvényesen látszik, holnapra már értékes emlékké fakul, holnaputánra pedig a múlt egy szelete csupán. De mintha éppen Bach ügyében túlságosan szenvedélyes volna a változás, mintha túlságosan könnyen rámondanák az újítók mindenre, amit hagyományosnak érznek, hogy ósdi és elavult.

Amikor a Liszt Ferenc Kamarazenekar a csodálatos négy zenekari szvit felvételére vállalkozott, nem egyszerűen zenei feladatot vállalt, hanem a jelek szerint a hagyomány elszánt védelmét is. Mert Sándor Frigyes értelmezésében és zenekarvezetésében alig van nyomuk az új törekvéseknek, sokkal szívesebben nyúl vissza a klasszikus karmester-nemzedék egy-egy emlékezetes megoldásához, semmint hogy szokatlan tempókat vagy meglepő effektusokat választana. Világos kontúrokkal rajzolja meg a zene ívét, s ezért mindenütt hiánytalanul érvényesül a kristálytisztá bachi szerkezet. Sosem a „mutatvány” a fontos számára, hanem a zene folyamata, az alkotói szándék, azt igyekezik a maga alázatos módján minél hiány-

talánabbul érvényre juttatni. Meglehet, néhol mintha lelassítaná a művek spontán áradását, de érdeme, hogy saját elképzeléséhez következetesen ragaszkodik, ezért a lemezen nincsen egyetlen olyan váratlan „rántás”, tempóingadozás sem, mely pedig oly gyakori az újabb Bach-lemezeken.

A Liszt Ferenc Kamarazenekar indulása idején lelkes, ifjú hevületével, a zene iránti alázatával ragadta meg hallgatóit. Tagjai valamennyien kitűnő játékosok, ezért kollektív munkájuk is magas színvonalú. Az évek során, a nemzetközi sikerekkel párhuzamosan az együttes „profivá” nőtt, aminek meg-

vannak az előnyei: elsősorban az erővel való okos gazdálkodás és a kifejezés homogenitása terén, de a hátrányai is: mintha megelégednének az igen színvonalas átlagteljesítménnyel, s nem vállalkoznának semmi váratlanra, robotanóan újszerűre. A négy zenekari szvit felvétele ezért maradt élmény, s ezért nem lesz esemény.

Szép és finom a lemeztasak grafikai megoldása (Bánó Endre munkája), elismerésre méltó módon sikerült a stereo-felvétel is. A jól tájékoztató, tömör ismertetést Barna István írta (Hungaroton SLPX 11787-8).

R. L.

GYŐR ORGONARÉGISÉGEI

Amikor a „Régi magyar orgonák” sorozatban megjelent Szigeti Kilián első kötete, melyben Közseg hangszereiről adott remek tájékoztatást, még nem gondolhattuk, hogy a kitűnő tudós a magyar orgonaépítéssel teljes feldolgozásra vállalkozott. Most, hogy a sorozat második köteteként kezünkbe vehettük a Győr régi hangszereit tárgyaló munkát, kezd már körvonalazódni Szigeti Kilián vállalkozása, amely nemcsak zene-történeti szempontból és kivált a magyar zene történetének szempontjából ígér sok újat, hanem az egyetemes magyar művelődéstörténetet és a várostörténetet is fontos vonatkozásokkal egészítheti ki.

Szigeti Kilián mindent tud, amit a filológia segítségével megtudhat. Szinte páratlan anyagismerettel és szeretettel vetette bele magát a régi oklevelekbe, születési és kereszttelől plébániai anyakönyvekbe, a városi halálozási lajstromokba, mert mindent meg akart tudni a régi orgonaépítőkről. Janicsek Antal, Peking Péter vagy Elgasz Ferenc neve nekünk történelmi érdekesség, vagy még az sem. Szigeti Kilián személyes ismerősünkké teszi őket. Megismerjük mindennapi életüket, a város életét, szűkebb és szélesebb környezetüket, hogy aztán bepillanthassunk az orgonaépítés, a hangszerkészítés titkaiba.

A szerző a maga módján ugyanazt teszi, amit Kodály tett: önismeretre és a zene szeretetére nevel. Kodály annak idején a népdalt emelte ki a feledésből, tisztította meg, s tette ihletet adó forrássá. Szigeti Kilián a magyar múlt egy

másik darabját igyekszik bámulatos értéssel hozzáférhetővé tenni. Ez a terület persze nem olyan széles tömegek számára izgalmas, jelentősége azonban így is óriási, hiszen kutatásai nyomán a magyar műveltség történetének olyan rétegei tárulnak fel előttünk, amelyek szervesen hozzátartoznak az egyetemes művelődéstörténethez. S talán épp e már-már megszállott kutatómunka fogja bebizonyítani, hogy a hol kényszerűségből, hol a tudás mohó vágya miatt kóborló és vándorló mesteremberek és céhlegények egy nagyon is egységes és mély zenekultúrát hordoztak magukkal és magukban, s azt mindenütt, ahol letelepedtek és elkezdtek hangszert építeni, közkincsé tették.

Köszönet illeti a Zeneműkiadót, hogy az első pillanában valóban csak szakmai körök érdeklődésére számot tartó sorozatot a szélesebb zeneértő és zenekedvelő közönség számára is hozzáférhetővé tette. És a legteljesebb méltánylás, elismerés hangján kell szólnunk a kitűnő szerzőről, aki kutatásairól úgy tudott számot adni, hogy az a hozzá nem értő olvasó számára is izgalmas fölfedezéseket kínál, s úgy rajzolja meg egy hangszer történetét, hogy szavai nyomán egy kultúra és egy nép történetének körvonalai is kibontakoznak olvasója előtt. Őszintén reméljük, hogy a „Régi magyar orgonák” következő kötetei hamar megjelennek, s hasonló élményt tartogatnak.

R. L.

Tájékoztató

A Kortárs augusztusi számában kezdeményezte Kolozsvári Grandpierre Emil azt a hatalmas hullámokat kavarázó vitát, mely azóta is tovább gyűrűzik nyelvünk valóságos vagy vélt; romlása körül. Kolozsvári Grandpierre Emil szokás szerint szellemesen és élesen fogalmazott, s amikor vitairatában felvetette a herderi jóslatot a magyar nyelv és a magyarság elpusztulásáról, bizonyára provokálni akarta mindazokat, akik tehettek valamit a nyelv őrzésének és gazdagításának nagy és nemes feladatában. Nemcsak nyelvész-körökben volt nagy visszhangja írásának, megmozdult nyomán az írók társadalmá is: a Kortárs októberi számában Ilyés Gyula drámai erejű hozzászólását olvashatjuk: „A szó tisztaságáért, a szellem szabadságáért” címmel, és Kőhát Zsolt Kolozsvári Grandpierre-rel polemizáló írását: „Félnünk kell-e Herder jóslatától?”

Aki figyelő szemmel tekint maga köré, olvassa az újságokat, folyóiratokat, nézi a televízió különféle műsorait, ugyancsak megdöbbenthet, mennyire felhígult a nyelv. Igaza van Ilyés Gyulának: elsősorban nem a bemondók és bemondónők vagy a jobb riporterek tehetnek erről, hanem azok, akik felelőtlenül állnak a képernyő elé, s nem vesznek annyi fáradságot, hogy gondolataikat is ünneplő ruhába öltöztessék. Alig-alig akad, aki hanglejtésére vigyázna, a néző bizony gyakran nevet bosszúságában, amikor a képernyőn egymást követik a beszédhibás, logopédiai kezelésre érett munkatársak (akiknek bizony nem ártana megszívlelnők Szépe György szavait a kifejezés szépségéről). A vita bizonyára új és új érveket dob majd fel, s reméljük, nem abban az irányban halad majd tovább, amerre Kőhát Zsolt meglehetősen szűrke érvelése vinné, hanem eredményeképp — mint Ilyés reméli — „a korlátot nem ismerő szellem emberét” valóban „perzekutorok” lesznek, „hogy a szabadságot könyörtelenül védjék”.

Az Új Írás augusztusi számában hosszabb eszmefuttatást olvashatunk a felszabadulás utáni magyar költészet „modelljét”-ről. Akárhogy vesszük is, írja a kitűnő szerző, az utolsó harminc esztendő két igazán jelentős példát tudott felmutatni: Juhász Ferencét és Pilinszkyét, vagy hogy a sorrenden ne ütközzék meg senki: Pilinszkyét és Juhász Ferencét.

Valóban irigylésre méltó az ítékezésnek ez a biztonsága. Ámbár, meglehet, az utókor nem lesz ilyen szűkmarkú, s talán másoknak is juttat a borostyán leveleiből...

Külföldi újdonságok:

A Szolgálat 33. száma A kereszt útka öszszefoglaló cím köré csoportosítja érdekes anyagát. Alszegehy Zoltán A kereszt és a mai ember című tanulmánya különösen ér-

dekes gondolatokat vet fel a szenvedés korszerű értelmezéséről. Gazdag összeállítás egészíti ki a szenvedésről való fogalmaikat: Egyházatyák a szenvedésről címmel Arany-szajú Szent János, Prohászka Ottokár és Szent Ágoston legszebb, legmélyebb gondolataiból olvashatunk szép fordításban. A lap 34. száma az evangéliummal foglalkozik. Kitűnő teológusok sora igyekszik közelebb hozni a mai emberhez az evangéliumi üzenetet. Izgalmas kérdéseket vet föl Boór János Hívó egyház, tanító egyház (a laikus szemével) című írása. Gazdag a lap információs anyaga, kitűnő könyvbírálatokat olvashatunk, s érdekes leveleket a világ minden táján működő egyház életéről.

Testvéreink, a szentek címmel korszerű „szentek élete” jelent meg a Prugg Verlag kiadásában. A válogatás alapjául a Reformer der Kirche című kiadvány szolgált, ennek gazdag anyagából jó érzékkel választotta ki a szerkesztő, Marosi László azokat a fejezeteket és portrékat, amelyek a mai ember számára is sokat mondanak, és elmélkedésre készíthetnek. Külön értéke a kötetnek, hogy alapos, jól tájékoztató életrajzokat közöl magyar szentjeinkről, s összeállítást azokról, akiknek boldogáavatási eljárása ügyében kezdeményezések történtek.

Misekönyvem címmel a német Meln Kirchbuch magyar fordítását adta ki az Opus Mystici Corporis Verlag. A szép, hasznos könyvecske a templommal, a szentmisével és a szent cselekményekkel most ismerkedő kisgyermek számára jelent sok örömet, szülőknek pedig jelentékeny segítséget. A szövegek szándékoltan naivak, a képek pedig valóban megragadják a gyermeki képzeletet, s továbbgondolásra ösztönzik a kis olvasókat.

HIBAIGAZÍTÁS. Sajnálatos sajtóhibával jelent meg 1977. decemberi számunk címlapján és tartalomjegyzékében a Vigilia körkérdésére válaszolók közül négy nyilatkozó neve: Károlyi Amy költő, Páskándi Géza író, Róbert László újságíró és Szalatnyai József festőművész.

A Szent István Társulat második kiadásban jelentette meg Nyíri Tamás A filozófiai gondolkodás fejlődése című bölceleti művét, ezúttal névmutatóval kiegészítve.

Rusvay Kálmán A jászok eredete és nyelve című, Kecskeméten megjelent tanulmánya (kézirat-kiadvány), gazdag irodalmi és képmelléklettel, egy sokat vitatott probléma megoldását segíti elő.

A GONDOLAT KIADÓNÁL jelentek meg Hanns Eisler német zeneszerző válogatott írásai, A zene értelméről és értelmetlenségéről címmel. Az új zenekultúra kilátásait felvázolva, érdekes — bár egyoldalú — megállapításokat tesz a zene funkciójáról a középkorban és az egyházi zenéről, mely

„egykor az egyetemes zenei fejlődés hordozója volt”. Leegyszerűsítő, némegyszer értetlen ítéletei Sztravinszkij, Schönberg és Hindemith műveivel szemben, a neoklasszicizmus és a neokatolicizmus között vont párhuzamait már-már az objektivitását is befelhőzlik. Általában véve a modern zenéről alkotott sommás véleménye egyébként sem mentes az elfogultságtól. A mai magyar zenekultúra már jócskán túl van ezeken a fanyalgásokon és ingerültségeken. — Boreczky Beatrix a magyar jakobinusokról ír a Magyar História-sorozat új kötetében. Bemutatja a kort, a XVIII. század végét, a bécsi udvart és a magyar nemesi társadalmat, melyből a titkos társaságok — szabdkörművesek és Illuminátus klubok — sarjadtak, megismertet a Reformátorok Társaságának, valamint a Szabadság és Egyenlőség Társaságának sorsával, közben kitűnő árnyalt portrét fest Laczkovics Jánosról, Martinovics abbéről és Hajnóczy Józsefről. — Katona Imrének Zsolnay Vilmosról szóló monográfiája a Szentől szemben-sorozatban látott napvilágot. A pécsi kerámia-gyár kezdetben „fajansz díszműűruival, különleges festési — többek közt az ezozinos magastűzű és zsgormázás — technikájával vívott ki magának elismerést”. „A magyar népművészeti motívumokat, amelyeket Zsolnay Vilmos a klasszikus minták mellett oly szeretettel és lendülettel alkalmazott — írja a szerző —, e tárgyakról ismerte meg a műpártoló külföldi közönség. A fajanszárúknak ezt a vezető szerepét a kilencvenes években fokozatosan az építletkerámiaák vették át.” —

A PÁLYA VÉGE

Vujicsics Tihamér 1975-ben, 46 éves korában repülőgép-katasztrófa áldozata lett. Az a lemez*, mely a gép esendő eszközeivel igyekszik megőrizni varázsos egyéniségét, többet ad a bohémiból és csipetnyivel kevesebbet a komolyságból, abból a voltaképp verre menő kísérletből, melyre Vujicsics Tihamér egész életét feltette. Mert lehetett népszerű szerzője a rádiókabarének; ellenállhatatlan humorával bizonyára még sok éven át szórakoztatja a felhőtlen derűre áhítózó nemzedékeket, de egyre kevesebben gondolnak majd arra, hogy magától értetődő természetességgel, a maga életének példájával igazolta azt, amit Bartók és Kodály oly eltökélten szenvedéllyel hirdettek egész élete során: a zenei gondolat nemzetköziségét.

Nem ismert nyelvi határokat és nem ismerte a zene határait sem. Európai

* Vujicsics Tihamér (Qualiton, LPK 1697)

A világhírű francia filmrendező, René Clair A film tegnap és ma című esszékötetében, melyben a 20-as években és napjainkban írt vallomását szembesíti egymással, legtöbbször az évtizedekkel ezelőtti javára, a film útját mondja el a kezdetektől a művészetté válásáig, személyes tapasztalatai alapján. — A foglalkozások presztízse című kötet a foglalkozás-presztízsz-vizsgálatokként számon tartott empirikus kutatások irodalmából válogat. „Lényegileg a foglalkozások bizonyos „representatív” hányadának aszerint történő rangsorolásából, minősítéséből állanak — olvassuk a bevezetőben —, hogy az emberek mennyire becsülik, mennyire tartják ezeket a foglalkozásokat.” Erdemben egyetlen tanulmányt sem tudnánk kiemelni a gyűjteményből: mind fontos, mindet el kell olvasni.

A Kiadó Kenedi János válogatásában adta közre A film és a többi művészet c. tanulmánykötetét. Az írások a „tizedik műzának” részint az irodalomhoz, a színházhoz, a zenéhez és a képzőművészethez való kapcsolatait elemzik, részint a film sajátos stílusáról és esztétikai problémáiról értekeznek. Van köztük személyes jellegű vállomás (Chaplin, Bunuel), olvasmányemlékek filmi föllevenítése (Eizenstein Zola regényről művészetéről ír kitűnően, Michel Mourlet és Vjacseszlav Ivanov a képi idő és a regénybeli különbségéről beszél), élménybeszámoló Jean Giraudoux, Erwin Piscator) és a kompozíció törvényéről szóló, a festészeti hatásokat taglaló emlékezés (Fernand Léger, Domenico Purificato).

ember volt, a szó legnemesebb értelmében. Villon világa éppúgy az övé volt, mint Byroné, Guillaume Machaut kökéményre cserzett nyelvezetét éppoly folyékonyan beszélte, mint Arany János balladáit. Az ellentétek vonzították, s zeneszerzői műhelyében azt igyekezett bizonyítani, hogy ezek csak látszólagosak: voltaképp egyetlen ugrás elegendő, hogy átlépjük a vélt vagy valóságos nyelvi és zenei határokat.

Nem válogatott a zene eszközeiben. Nem ismert „fentebb” és „alacsonyabb” stílt. Nem zárkózott hermetikusan a komoly zene világába, de nem akart mindénáron pop-zenész sem lenni. A zene volt az övé, a maga teljességében. Az évezredek távolában felsejülő hangszerek nyelvét éppúgy szívében hordta, mint Mozart vagy Beethoven harmóniáit. Azt akarta ismét egységessé tenni, ami valaha valóban egységes volt. A zene nyelvét beszélte. Az osztatlan, az egységes zene nyelvét. És ezt fejezte ki a maga

eszközeivel. A botfuvalával, a zongorával és az emberi hanggal. A többi csak ráadás volt. Főlölesleges cífraság.

Aki emléklemezét hallgatja, nem ismerheti meg igazán. Erről egy huszadik századi igric, énekmondó hangját halljuk, aki kedvtelésből zenét is szerzett, aki kedvét lelte abban, hogy mulatságot keltsen, megnevettesse hallgatóit. De ez a nevetetés és nevetés az ő esetében véresen komoly vállalkozás volt, amire az életét tette. Nem a homéroszi istenek gyöngyöző nevetése, emberfeletti és néhol emberellenes derűje volt ez, hanem tudatos, humanus gesztus. Törékeny, esendő hangszereivel a teremtő erő elbírhatatlan diadalát hirdette.

A huszadik század Orpheusza volt. Értett ahhoz, hogy lebírja a rontás hatalmát, s. hogy felmutassa a tiszta gondolat örökérvényű lobogását. Munkája közben maszkokat viselt. De az álarcok mögül lehetetlen észre nem vennünk magát az embert, aki értünk vállalta sze-

repeit, és nekünk énekel, értünk zenél.

Csak negyvenhat évet élt, de élete így is teljes volt. Őszintén reméljük, hogy ezt a teljességet előbb-utóbb további lemezek igazolják majd. A Petrovics Emél lírai bevezetőjével megjelent kiadvány mindenesetre felvillant valamit ebből a teljességből. De Vujičsics Tihamér emlékezete ennél többre kötelez, ennél többet kíván.

Maguk a felvételek igen szépek. Örömmel hallgatjuk Harangozó Teri és Keönch Boldizsár stílussteremtő énekszóloít, a Magyar Rádió és Televízió Kamarazenekarának alkalmazkodó kíséretét Török Erzsébet önfeledt — kicsoda pontos szövegmondású! — komédiázását és Abody Béla mindig egyéni szemérmesen lírizáló ötleteit.

A varázslat mindenesetre már megkezdődött. Még nem teljes, de így is sokat ígér, és körvonalaiiban felrajzolja egy huszadik századi reneszánsz ember arcképét.

(R. L.)

MAGYAR NÉPDALTÍPUSOK

Amikor a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége 1960-ban elrendelte a Népzene kutató Csoport munkájának alapos mérlegelését, az alkalmi bizottság teljes joggal jutott arra a véleményre, hogy eljött az idő népszerűsítő kötetek és válogatások megjelentetésére, mert — mint Kodály Zoltán írta a tőle természetnek vett pontossággal és lényeglátással — „vaskos köteteink a laikus közönséget inkább elijesztenek, a kis 100-as füzetek pedig a komolyabb igényeket — úgy látszik — már nem elégítik ki”.

Borsai Ilona és Olsvai Imre a 70-es évek elejére elkészült már egy olyan népdalgyűjteménnyel, amely mint csepp a tengerből, az egész gazdag változatoságát idézte. A Népművelési Intézet kezdeményezésére frissen gyűjtött mintegy tizezer népdalból kiválasztották azt a 125-öt, amely a leginkább jellemző volt az élő népdaltípusokra. Gyűjteményük azonban nem jelent meg. (Ki tudja, miért?) Mindenesetre az ő kezdeményező munkájuk volt az előzménye annak a kiadványnak, mely az Editio Musica kiadásában jelent most meg Járdányi Pál szerkesztésében, Pál Máté, Olsvai Imre, Rácz Ilona, Sárosi Bálint és Víg Rudolf közreműködésével.*

Bartók annak idején mintegy nyolcezer dallamból válogatta ki A Magyar

népdal című könyve példatárát. E kötet munkatársainak nyilván könnyebb volt a dolguk, mint az övé, de feladatuk így sem volt egyszerű. Hiszen a különböző dallamváltozatok közül — melyek ma is élnek — a legszebbeket és legtipikusabbakat kellett kiválasztaniok, sokszor a közismerttel ellentétben, a megkopott, elszürkült, de élő változat ellenében. A szerkesztőnek és munkatársainak népszerűtlen munkát is kellett végezniök, amikor az élő változatot mellőzve igyekeztek visszaállítani a ma már elfeledett, de romlatlan variánst, melyben nincsen oktávátörés, hangnemi romlás és csonka forma.

Nem volt könnyű a különböző változatok közül kiemelni a közlésre alkalmasat. Természetesen sem a szerkesztő, sem munkatársai nem csálhatatlanok, mégis azt kell mondanunk, hogy sikerült megnyugtató módon megvonniok az egyes dallamcsaládok között levő határvonalat. S bár a gyermekdalok, regösénekek, siratók és más laza szövevű dallamok közléséről lemondtak, közreadtak minden lényeges és élő népdaltípust. A szép, izléses formában megjelent, jól használható, egységes kiadvány így rendkívül fontos. Korszakjelző állomás a népdal megismertetése terén, s egyben a kodályi program megvalósulásának egyik első, szép kezdeménye.

(R. L.)

* Járdányi Pál: Magyar népdaltípusok (Editio Musica, 1971.)

CARDENAL NYOLC BOLDOGSÁGA

A *nyolc boldogság hegyén* címmel a második könyvet veheti kézbe az olvasó, melynek lapjairól a neves nicaraguai költő és lelkipásztor, Ernesto Cardenal szólal meg. Az elsőt is az Ecclesia adta ki (Élet a szeretetben, 1973) — szerény válogatást, inkább csak ízelítőt Cardenal verseiből, lírai meditációiból és kubai útinaplójából. A mostani gazdagabb, teljesebb ismerkedést tesz lehetővé mind a költővel, mind a lelkipásztorral.

Cardenal ma már valamennyi európai nyelven megjelenik, világirodalmi jelentőségűvé nőtt. *Jevtusenko* szerint „a modern latin-amerikai líra legnagyobb egyénisége, költészetével forradalmian új korszak köszöntött be a kontinens irodalmába”; versei német kiadásának előszavában *Kurt Marti* a chilei mesterrel, Pablo Nerudával veti össze: „Neruda kommunista, Cardenal keresztény, de egyikük sem öncélúan, élettelenül, „dogmatikusan” képviseli eszméit költészetében. Mindkettőn evangéliumiak, nem felekezeti értelemben, hanem az evangéliumok Jézusának szellemében, aki boldognak mondotta a szegényeket és nekik ígérte Isten Országát.” *Thomas Merton*, egykori rendi előjárója és barátja, úgy véli: „Hangja olykor Szent Ágostonra emlékeztet, vagy a Rajna völgyének misztikusaira, és mégis teljesen modern, nagyon közel áll Teilhard de Chardinhez. Tökéletesen őszinte és eszköztelen — és ez valamely szellemi tanítás hihetőségének egyik lényeges jele.” *Pusztai Sándor*, a kötet bevezető tanulmányában, Assisi Szent Ferenc és Paul Claudel alakját idézi föl vele kapcsolatban. A lexikonok a *poesia pura*, a „tisztá költészet” művelőjeként jellemzik, megemlítve még jelentős, a XX. század észak-amerikai irodalmára kiterjedő műfordítói munkásságát és szűkebb hazája költészetének kritikái bemutatását is (*Nueva poesia nicaraguense*, 1949), felsorolva egyúttal ismertebb kötetek címét: *La ciudad deshabitada* (A lakatlan város, 1946), *Hora O* (Nulla óra, 1948), *Gethsemany Ky* (1960).

Költészete filozofikus költészet, a filozófia mindkét tényezőjével, a valósággal és az eszmékkel egyaránt rokon. Mintha utalna a költő múltjára is, amikor még bölcséleti tanulmányokat végzett Mexikóban, majd hosszabb ideig a New York-i Columbia Egyetem irodalom- és filozófiatanáraként dolgozott. Nem tagadva eredendő érdeklődését, a valóság kiterjedtebb vonatkozásban for-

rása és anyaga lírájának: a hétköznapi emberi csodákat, melyeket elsősorban az önzetlen szeretet és tudatos áldozatvállalás megnyilvánulásaiban lát kifejeződni, éppúgy megénekli, mint a külső világ zord és kegyetlen uralmát a dolgok és az emberek felett. Költői ereje egyszerűségében, mondhatni, köznapiságában rejlik, abban a bensőséges, nyílt kapcsolatban, amellyel az emberekhez, természethez, Istenhez kötődik, abban a szinte érzelmesség nélküli lírában, amely nála a sürítés és a puritán szigorúság kivételes fokát éri el. Különleges ritmusok, biblikus utalások, népi életképek — az afrikubai és indián népi hagyományok ihletése — jelzik eszköztárának gazdagodását, míg eljut a letisztult, egyre kozmikusabb igényű költői kultúrához — formai kincsei közt Neruda és Nicolas Guillén vívmányai is megtalálhatók —, s az emberi sors és a világ sorsának megrendítő filmfelvételeivel és látomásaival ajándékoz meg.

Nem véletlenül használtuk a *film* szót: költeményei majdnem forgatókönyvként kínálkoznak mozgalmasságukban, villanásaikban, a jól alkalmazott, gyors vágásokban, a dokumentumszerű pergésben. Sorai megállíthatatlanul áradnak, dinamikájukkal, képi elevenőségükkel, Eisenstein montázsaihoz hasonló gondolat- és képzettársításokkal már-már kiáltványá, programmá fogalmazódnak. Társadalmi líra az övé: egy földrész katonai diktatúráktól szenvedő népeinek érzéseit, vágyait, öntudatra ébredését fejezi ki szenvedélyes költői átéléssel. De a politikai mondanivaló sohasem szegényíti el formai eszközeinek változatosságát, még ha sok esetben ismétlésnek tűnik is, amit mond, vagy egy-egy versében fáradságot vélünk felfedezni. Olyan költői eredményekkel dicsekedhet, amelyek a *poesia transcendentalista* rangos képviselőjévé avatják Latin-Amerikában.

Mindebből következik, hogy nem volt könnyű dolga a fordítónak és válogatónak, *Balássy Lászlónak*: Cardenal anynyira összetett, annyiféle rétegből, hírből, élményből és eseményből táplálkozik. De ebben van a hatása is, szépsége is. Balássy László ezt meggyőzően és hitelesen közvetíti.

A *nyolc boldogság hegyén* meglepetése Ernesto Cardenal lelkipásztori és prédikátori bemutatkozása. Solentiname szigetén, a köréje gyűlt parasztoknak, néknek és férfiaknak, öregeknek és fiataloknak, részben magyarázza, részben

velük magyaráztatja az evangéliumot, akik állításait vagy cáfolják, vagy helybenhagyják és kiegészítik. Testvéri párbeszéd folyik itt Krisztus tanításáról és tetteiről, azok mai érvényéről és tanulságairól. Legjellemzőbbnek érezzük a

nyolc boldogságról szóló közös elmélkedésüket, melynek gondolatai végighúzódnak az egész könyvön, mintegy Cardenal költészetének és emberi magatartásának kulcsát adják.

H. B.

Gancz Miklós: Goya (1977)

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —

1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollar

S O M M A I R E

László LUKÁCS: *L'Homme, fils du ciel et de la terre*. Bien informé sur ce qui a été publié en la matière, l'auteur trace l'esquisse d'une anthropologie chrétienne moderne. Il souligne que par la religion, l'homme est doté de l'expérience du sacré dans toute sa transcendance. Bien plus, même les réalités „profanes” sont susceptibles de réserver à l'homme l'expérience plus ou moins consciente de la transcendance: tout homme qui acquiert des connaissances, qui aime, qui produit des oeuvres se sent en présence de réalités qui sont comme „transcendantes” à sa personne. Après avoir analysé l'expérience de la transcendance telle qu'elle est vécue par l'homme dans ces trois domaines de sa vie psychique, l'auteur conclut que tous ceux qui ont la foi en Jésus-Christ trouvent aussi en Lui le véritable sens de l'existence humaine. L'homme est fait pour recevoir la Révélation, pour parvenir à la résurrection et participer à l'amour infini. Dans le Christ, c'est Dieu qui dit „oui” à l'homme et, en même temps, c'est l'homme qui dit „oui” à Dieu: c'est dans le Christ que l'homme connaît l'accomplissement de son être. — Elemér SULYOK: *Les Voies de l'approche de Dieu* — Une méditation de Valéria DIENES — Péter HÉDERVÁRI met à l'étude la question de savoir si la série de catastrophes dites „Les dix plaies d'Égypte” et l'Exode peuvent être mises en rapport avec l'éruption volcanique ayant eu lieu sur l'île de Santorin à l'âge du bronze. — Gyula SÁRY: *Deux études sur Michel-Ange*. — Béla HEGYI consacre son article à Tibor DÉRY, écrivain de renom, décédé en Août 1977, dont les oeuvres principales ont été traduites dans la plupart des langues européennes. Plusieurs des écrits de DÉRY ont vu le jour dans notre revue VIGILIA et notre collaborateur, Béla HEGYI a eu aussi une „entrevue VIGILIA” avec l'éminent écrivain. Dans son article, Béla HEGYI présente Tibor DÉRY s'interrogeant sur le parti à prendre en matière de conception du monde, évoque ses entretiens avec l'écrivain. Finalement on peut aussi y lire quelques lettres de Tibor DÉRY, publiées et commentées par Béla HEGYI. — Endre BÁLINT: *Grâce au prétexte que la Bible de Jérusalem m'a fourni*. Le grand artiste peintre hongrois qui a illustré la Bible de Jérusalem (Paris, Labergerie, 1958) de 1 000 gouaches dans le texte et de 45 monotypes en couleurs hors-texte, évoque ses souvenirs de Paris où il fit un séjour de 1957 à 1962 et raconte comment il a été invité à réaliser ces illustrations, travail qui lui faisait honneur et plaisir à la fois — Nous publions quelques documents d'intérêt qui concernent la mise à l'index de trois ouvrages d'Ottokár PROHÁSZKA, évêque diocésain de Székesfehérvár au début de notre siècle.

Dans notre numéro, les belles-lettres sont représentées par le récit de Leontine SZILI, par les poèmes d'István VÁROSI, Sándor PUSZTA, Rozita PÁLOS et Sándor GREGUSS et puis par la méditation lyrique de Péter VASADI.

En tête de notre rubrique „Journal”, notre revue publie la nécrologie d'Iván DÉVÉNYI, chef de la rubrique des beaux-arts de VIGILIA, décédé subitement en Novembre 1977. Par ses essais et ses critiques d'art, Iván DÉVÉNYI s'est fait un nom dans la vie artistique hongroise.

Toujours dans notre rubrique „Journal”, nous rendons hommage au souvenir du Professeur Ákos MIHÁLYFI qui, pendant vingt-huit ans, a enseigné la pastorale et la liturgie à l'Université de Budapest.

INHALT

László LUKÁCS: Der Mensch: Sohn von Himmel und Erde. Sich auf ein breites Quellenmaterial stützend zeichnet der Autor die wichtigsten Züge einer modernen christlichen Anthropologie auf. Er stellt fest, dass der sakrale Transzendenzanspruch des Menschen sich in den Religionen ausdrückt. Es gibt aber drei profane Transzendenzerlebnisse, die mehr oder weniger bewusst, jeder Mensch erlebt, und zwar in der Erkenntnis, in der freien schöpferischen Tätigkeit und in der Liebe. Nach einer ausführlichen Analyse dieser drei grundsätzlichen Erlebnisse, kommt er zu der Folgerung, dass der gläubige Christ während dieser drei Haupttranszendenzerlebnisse deutet, ihre Erfüllung und so auch die endgültige Lösung des menschlichen Lebens in Christus auffindet. Der Mensch ist fähig zur Entgegennahme der Offenbarung, er ist geeignet zur Auferstehung, also fähig zur unendlichen Liebe. Christus ist das *Ja* Gottes auf den Menschen und gleichzeitig des Menschen *Ja* auf Gott: unser Leben kann sich in Ihm erfüllen. — Elemér SÜLYÖK: Wege der Annäherung an Gott. — Valeria DIENES: Meditation. — Péter HÉDERVÁRI: Der mutmassliche Zusammenhang zwischen den zehn ägyptischen Plagen und dem Exodus einerseits und der Ausbruch des Santorin-Vulkans im Bronze-Zeitalter andererseits. — Gyula SÁRY: Studien über Michelangelo. — Béla HEGYI: Déry-Briefe, Kommentare. Im vorigen Jahr starb der namhafte Schriftsteller Tibor Déry von wem viele Werke auf die meisten europäischen Sprachen übersetzt wurden. Mehrere Schriften von ihm sind in unserer Zeitschrift erschienen und ausserdem führte der Autor des Artikels auch ein Vigilia-Gespräch mit ihm. Der Autor berichtet über die weltanschaulichen Grübeleien von Tibor Déry, er erinnert sich an mehrere persönliche Gespräche und publiziert einige Briefe des berühmten Schriftstellers. — Endre BÁLINT: Aus Anlass der Bibel von Jerusalem. Der namhafte Maler, der die Bibel von Jerusalem mit 1000 kleineren und 45 ganzseitigen farbigen Illustrationen schmückte, erinnert sich an seinen jahrzehntenlangen Aufenthalt in Paris und wie er zu dieser für ihm so lieben und wichtigen Arbeit kam. — In unserer Dokumentenspalte veröffentlichen wir einige interessante Dokumente im Zusammenhang mit dem Fall am Anfang des Jahrhunderts wo drei Werke von Ottokár PROHÁSZKA, Bischof von Székesfehérvár auf die Liste der verbotenen Werke gesetzt wurden. —

Im Literaturteil eine Erzählung von Leontin Szűz, Gedichte von István Városi, Sándor Pusztai, Rozita Pálos und Sándor Greguss, sowie eine lyrische Meditation von Péter Vasádi.

An der Spitze unserer Rundschau nehmen wir Abschied von Iván DÉVÉNYI der im November vorigen Jahres unerwartet starb. Er war Leiter unserer Kunstkritischen Spalte und ein bedeutender Repräsentant der ungarischen Kunstkritik und Essay-Literatur. —

Ebenfalls in der Rundschauspalte gedenken wir den vor 40 Jahren verstorbenen Ákos MIHÁLYFI, namhafter Theologie-Professor an der Budapester Universität, der 28 Jahre hindurch der jungen Priester-Generation Pastoral und Liturgie lehrte und mehrere Bücher publizierte.

A VIGILIA KIADÓHIVATALA KÖZLI: Megjelent a Vigilia 1977. évi nyolc-oidalas tartalomjegyzéke. Előfizetőink részére díjtalanul a januári számunkhoz mellékeljük. — 1,— forintos bélyeg beküldése ellenében a kiadóhivatal a példányonként vásárlóknak készségesen megküldi.

ZSINATUTÁNI ÉRTELMEZŐ KISSZÓTÁR
A—Z-IG

NAGYKONSTANTÍNI. Nagy Konstantin császár (306—337) több vonatkozásban is bevonult az egyháztörténelembe. A kereszténység neki köszönheti az üldözések megszűnését. Azáltal, hogy a császári székhelyet Bizánca helyezte, a római pápaság függetlenségét segítette elő. Messzebb távlatban viszont hátrányára vált az evangelizáció szellemének az a körülmény, hogy Nagy Konstantin óta a hivatalos (intézményes) egyház maga is államhatalmi tényezővé lett; az egyházi vezetők magas politikai méltóságokat viseltek és az uralkodótól függő viszonyba kerültek. Ezt a „hatalmi” egyházat illetik a Zsinat óta, rosszálló értelemben, a „nagykonstantíni” jelzővel.

NAGYKORÚSÁG. A szó jogi értelme közismert. A jelenlegi egyházi jogban 21 év a nagykorúság határa. A Zsinat óta azonban gyakran használják a szót átvitt értelemben. „Nagykorú kereszténynek” nevezik azt, aki felelősségtudattal részt vesz az egyház közösségi életében. A Zsinat több helyütt is kifejezte óhaját, hogy a hívek nagykorú keresztényekként működjenek együtt egyházukkal (Lumen Gentium 37. pont; Világi Apostoltalkodás 7. pont). A papok és hívek együttműködését szolgálják a plébániákon és az egyházmegyéekben megalakult „Lelkipásztori Tanácsok”, — ahol azokat megvalósították. A hívek nagykorú segítségének visszautasítását nevezzük „paternalizmusnak”. (Értelemezését lásd ott.)

NIHILIZMUS. (A latinban: nihil = semmi.) Semmi-elvűség. Minden valásnak örök igazságnak, minden erkölcsi törvénynek és nemes eszménynek elvi tagadása.

ONTOLÓGIA. (A görögben: on = létező.) A léttel foglalkozó bölcsélet. Az „ontológiai” megjelölést oly értelemben szokták használni, mint „valaminek lényegéhez tartozó”; pl. „Az Istennek szóló elkötelezettség a szerzetesi élet vallásontológiai követelménye” (VI. Pál).

OPCIÓ. (A latinban: kiválasztás.) A nemzetközi jogban a szó azt jelenti, hogy bizonyos esetekben valaki eldöntheti, két állampolgárság közül melyiket

választja. Innen ered a szó pszichológiai és valláspszichológiai értelme: szabad döntés valami nagy fontosságú ügyben, mely egész életünkre kihatással lesz (pl. élethivatás, cölibátus, stb.). „Optio fundamentalis”-nak (alapvető opciónak) nevezi az 1976 januárjában kiadott „Persona Humana” kezdetű pápai okmány annak megválasztását: Istennel vagy Isten nélkül akarunk-e élni.

ORTODOXIA. (A görögben: orthosz = helyes, igaz; doxa = vélemény, hit.) Összetételben: igazhítűség. Orthodoxnak nevezték magukat a Bizánchoz tartozó keleti egyházak. De szoktak beszélni a katolikus egyházon belül is ortodoxiáról: ami az eredeti katolikus tanhoz való hűséget jelenti. Mivel a modern teológusok teljes „ortodoxiáját” sokan (igaztalanul) kétségbevonják, a szó legújabban kissé olyan árnyalatot kapott, mint a „régie teológiai iskolák híve”.

ORDO. (A latinban: rend.) Ha a szót magyar vallási szövegben különállóan használják, az „egyházi rend” szentségét értik rajta.

ÖKONÓMIA. (A görögben: oikosz = a világ; nomosz = törvény.) A profán nyelvben „gazdálkodást” jelent: akár egyénileg, akár közgazdasági vonatkozásban. Egyházi szóhasználatban más összefüggésben alkalmazzák, és az „üdvösség ökonómiájáról” beszélnek. Így értjük az emberiség megváltásának Istentől akart „rendjét”, amibe beletartozik a megváltás őszövettségi előkészítése, Jézus élete, halála, feltámadása, a Szentlélek eljövetele, az egyház, a kegyelem, az igehirdetés, a szentségek stb. Tehát minden, ami Isten akarata szerint az emberiség megváltásával valamiképpen összefügg.

ÖKUMENIZMUS. (A görögben: oikosz = a világ; menó = maradni. Ebből az újabbkori görög szó: oikomenikosz = egyetemes.) Az „ökumenikus” címet vették fel a konstantinápolyi pátriárkák, hogy hangsúlyozzák elsőségüket az orthodox világban. A szó újabb értelmet nyert századunk eleje óta: szakkifejezés lett minden olyan tevékenységnek (és gondolkodásmódnak), mely a keresztény egyházak közeledését igyekszik előmozdítani. Legismertebb hivatalos szerve az „Egyházak Világtanácsa”. (Lásd e cím-szó alatt.)

Bálint Endre munkája

Bálint Endre 58